

caiete critice

2 (304) / 2013

Revistă editată de **Fundația Națională pentru Știință și Artă**

Director: **Eugen SIMION**

***Cultura gastronomică
și literatura de
ceremonial (III)***

de Eugen Simion

Slavici publicistul

de Irina Georgescu

***Privatizarea
informației și
libertatea de expresie***

de Maria Cernat

***Culturile drept
opțiuni libere ale
umanității în istorie***

de Caius Traian Dragomir

***Guvernanța euro
și paradigma
posteriză***

*de Napoleon Pop
& Valeriu Ioan-Franc*

caiete critice

Revistă editată de
*Fundația Națională
pentru Știință și Artă,
Grupul interdisciplinar
de reflecție*

și
Editura Expert,
sub egida
Academiei Române

Nr. 2 (304) / 2013

Redacția:

Eugen SIMION
director

Valeriu IOAN-FRANC
redactor-șef

Lucian CHIȘU
coordonare editorială

Aida SARCHIZIAN

Andrei GRIGOR

Bogdan POPESCU

Daniel CRISTEA-ENACHE

Călin CĂLIMAN

Maria MOLDOVEANU

Ana-Lucia RISTEA

Oana SOARE

Mihaela BURUGĂ

Nicolae LOGIN

Luminița LOGIN

EDITURA
Expert

Tel.: 318.24.38; 318.81.06
E-mail: edexpert@zappmobile.ro
office@fnsa.ro

ISSN: 1220-6350

ISSN (on-line): 2285-5041

Colegiul editorial:

Mihai CIMPOI

Jacques De DECKER (Belgia)

Serge FAUCHEREAU (Franța)

Valeriu IOAN-FRANC

Jaime GIL ALUJA (Spania)

Klaus HEITMANN (Germania)

Radivoje KONSTANTINOVIC (Serbia)

Evanghelos MOUTSOPOULOS (Grecia)

Mihail METZELTIN (Austria)

Thierry de MONTBRIAL (Franța)

Maurice NADEAU (Franța)

Basarab NICOLESCU

Dumitru ȚEPENEAG

caiete critice

Revistă editată de **Fundația Națională pentru Știință și Artă**

Director: **Eugen SIMION**

**Cultura gastronomică
și literatura de
ceremonial (III)**
de Eugen Simion

Slavici publicistul
de Irina Georgescu

**Privatizarea
informației și
libertatea de expresie**
de Maria Cernat

**Culturile drept
opțiuni libere ale
umanității în istorie**
de Caius Traian Dragomir

**Guvernanța euro
și paradigma
posteriză**
de Napoleon Pop
& Valeriu Ioan-Franc

CUPRINS

2/2013

FRAGMENTE CRITICE

- Eugen SIMION: Cultura gastronomică și literatura de ceremonial -
de la stolnicul Cantacuzino la C. Negruzzi și M. Kogălniceanu (III)
Culinary Culture and the Literature of Ceremonial 3

IN MEMORIAM

- Alexandru ZUB: Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga
Acad. Zoe Dumitrescu-Bușulenga 11

DOCUMENTE

- Cristian Tiberiu POPESCU: Istoria Țării Românești și a Bucureștilor săracii
în manuscrisul miscelaneu BN 17867
*History of the Romanian Country and the Poor Bucharests in
the Miscellaneous BN 17867 Manuscript* 15

CRONICI LITERARE

- Irina GEORGESCU: Slavici publicistul
Slavici the Publicist 26
- Maria CERNAT: Privatizarea informației și libertatea de expresie
Commodified Information and the Freedom of Expression 30

COMENTARII

- Caius Traian DRAGOMIR: Culturile drept opțiuni libere ale umanității în istorie
Culture as a Free Option for Humanity in the History 34
- Lucian CHIȘU: *The collateral risks of a polemic or about the publishing
beginning of C. Stere*
Riscurile colaterale ale polemicii sau cu privire la publicistica de început
a lui C. Stere 38

Mihaela BACULA: Ocurențe ale expresionismului în poezia lui Dimitrie Stelaru	
<i>Expressionist Occurrences in Dimitrie Stelaru's Poetry</i>	46
Narcis ZARNESCU: Cantemir and the Kabbalah. An attempt to reconstruct a spiritual mapping	
<i>Cantemir și Cabala. O încercare de a reconstrui o hartă spirituală</i>	54

CULTURĂ ȘI ECONOMIE

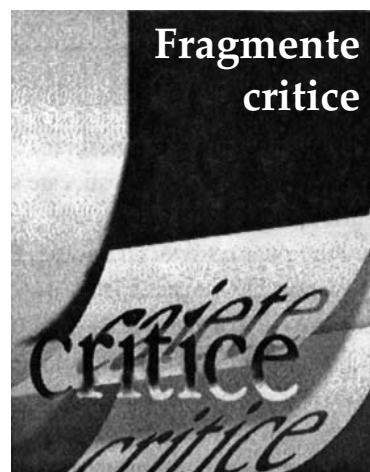
Napoleon POP & Valeriu IOAN-FRANC: Guvernanța euro și paradigma postcriză	
<i>Euro Governance and Post-crisis Paradigm</i>	62

*Ilustrăm acest număr cu lucrări ale artistei plastice
Gina Hagi*

*Acest număr a apărut cu sprijinul
Primăriei Sector 2 - București,
primar Neculai Onțanu*

Eugen SIMION*

Cultura gastronomică și literatura de ceremonial - de la stolnicul Cantacuzino la C. Negruzzi și M. Kogălniceanu (III)

Abstract

Ce mănâncă românii și ce loc ocupă, în genere, gastronomia în spațiul lor de existență? O primă observație pe care ești nevoit s-o faci este că inteligența românească n-a avut și nu manifestă nici azi, când românii circulă mai mult prin lume, un interes special pentru gastronomie, ca dimensiune importantă în cultura lor. Doar scriitorii – și nici aceștia în număr prea mare – arată o oarecare sensibilitate pentru ceea ce se cheamă discursul gurmand. Altfel zis: introduc bucătăria în codul de existență a personajului, încearcă și, în câteva cazuri, reușesc să definească tipologia prin rafinamentul sau, dimpotrivă, inapetența lui pentru știința de a găti și arta de a gusta. Caragiale și, după el, Sadoveanu sunt numele care vin numaidecât în minte. Aceștia au introdus, într-un chip mai hotărât, prânzul, cheful, masa de seară, banchetul, în fine, ceremoniile culinare însoțite de desfătările bahice în literatură, ca momente determinante în viața unui individ sau a unui grup social. Gastronomia poate defini spiritul unei epoci și psihologia unei clase sociale, așa cum se poate vedea în scrierea stolnicului Cantacuzino, a lui M. Kogălniceanu și Costache Negruzzi.

Cuvinte-cheie: gastronomia și existența, discursul gurmand, bucătăria și codul de existență a personajului, psihologia unei clase sociale, scrieri gastronomice

What is eating the Romanian people and what is the place of the gastronomy in their existential space? A first observation that you are forced to do is that the Romanian intelligentsia did not have and did not manifest neither today, when the Romanian is travelling much more in the world, a really interest for gastronomy, as important dimension of their culture. Only the writers – neither these in a big number – show a certain sensibility for what is called the greedy discourse. Saying it in other terms, they introduce the kitchen in the existential code of the character, they are trying in some cases and succeed to define the tipology through the refinement or, on the contrary, the inapetency for the science of cooking and the art of tasting. Caragiale and, after him, Sadoveanu are the names wich come immediately into mind. These ones introduced, in a more decided manner, the lunch, the carousal, the dinner, the banquet, finally, the culinary ceremonies, accompanied by bacchic delights into literature, as crucial moments in the life of an individual or a social group. The gastronomy can define the spirit of a time and the psychology of a social class, as we may observe in Cantacuzino's, M. Kogălniceanu's and Costache Negruzzi's writings.

Keywords: the gastronomy and the existence, the greedy discourse, the kitchen and the existential code of the character, the psychology of a social class, gastronomic writings

Fiind vorba de ceremonialul de la curtea domnească, de gastronomie, de rânduieii naturale și rânduieii împrumutate de la bizantini, de la turci și de la leși, să amintim

de faptul că ele sunt înregistrate de Gheorgachi, al doilea logofăt, din porunca Domnitorului Grigorie Calimachi. Le aflăm în *Condica ce are întru sine obiceiuri vechi și*

* Academia Română, președintele Secției de Filologie și Literatură, directorul Institutului de Istorie și Teorie Literară "G. Călinescu"; Romanian Academy, President of the Philology and Literature, Director of the History and Literary Theory Institute "G. Călinescu", e-mail: eugensimion@fnsa.ro.

nouă a prea înălțaților Domni¹, scrisă la 1762 și publicată de Mihail Kogălniceanu în *Letopiseștele Țării Moldovei*, III, la Iași, în 1846, în alfabet chirilic și, în 1874, în caractere latine. Dan Simionescu studiază modelele bizantine și grecești ale literaturii de ceremonie, după care face o analiză amănunțită a *Condicii* în comparație cu alte scrieri de același gen, lărgind aria ceremonialului de la bucătărie la încoronarea domnitorului. Nu ignoră, evident, pe cronicarii moldoveni și munteni, nici *literatura parenetică* (cum ar fi *Învățăturile lui Neagoe către fiul său Teodosie*), elementele etnice și folclorice (obiceiurile de Crăciun și de Paști), limba *Condicii* lui Gheorgachi (cu elemente din toate limbile învecinate), în fine, face trimiteri pretutindeni, voind (și reușind în bună parte) să scoată în evidență un gen de literatură care a circulat cu precădere prin cancelariile domnești și boierești, în Țara Românească și Moldova, până pe vremea lui Cuza și Carol I. Un gen, fără pretenții literare, cu o expresivitate - când se întâmplă s-o aibă - indirectă.

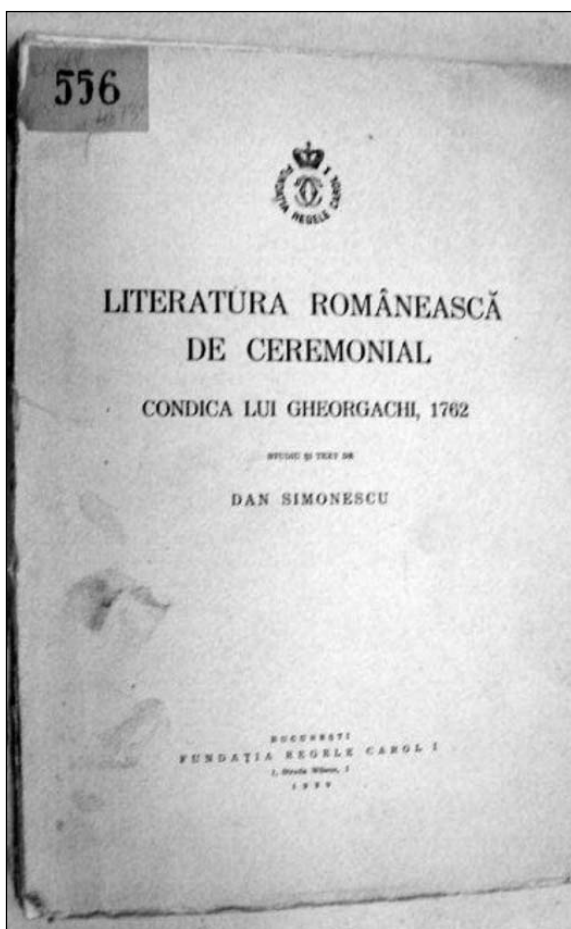
Condica întocmită de mica, plecata și dreapta slugă Gheorgachi, vtori logofăt în orașul Eșului, are aprox. 50 de pagini, este scrisă în grecește și vorbește despre *orânduiala domnilor nouo, orânduiala boierilor, țărămonia ce se face la Sfete Vasilie*, în fine, despre obiceiurile vechi ce aveau mai înainte Domnii sau despre rânduielile bisericii și ale Divanului. Din păcate, nu spune nimic despre ce mănâncă domnii și boierii în cadrul acestor ceremonii și nici despre felul în care mănâncă. Sveti logofătul - în care Nicolae Iorga identifică pe Iordachi Suțu, strănepotul lui Constantin Suțu, zis Dracocapucheaie a Moldovei la 1711² - socotește, probabil, că bucătăria nu-i un subiect demn pentru literatură de ceremonie, fapt curios pentru un grec care citise pe Const. Porphyrogenetul și pe alți scriitori bizantini, specialiști ai genului. Dan Simionescu crede că nu Iordachi Suțu este autorul, ci un român, pentru că folosește în limba greacă structuri lingvistice

ce specifice limbii populare românești... De-o fi un român sau altcineva, autorul prezintă cu destulă exactitate ce fac marii boieri moldoveni când vine în Moldova un nou domnitor cu *Zaptu-ferman* de la Poartă. Boierii îl așteaptă la Galați și, îndată ce noul Domnitor coboară pe uscat, se precipită și-i sărută mâna și poala. Pe drumul de la Galați la Iași, la toate conacele, Domnul face Divan. Pe boierii aleși, Domnul îi ia, pe rând, în careta sa, chestionându-i despre starea țării. La Șanta, aproape de Iași, Domnul se schimbă de straie și primește alaiul domnesc condus de hatman. A doua zi îmbracă haină împărătească și pe cap își pune cucaete. Ceremonialul întronării este lung și ține câteva zile, cum s-a văzut și din scrierile cronicarilor. Gheorgachi, mai sânguincios, dă lista demnitarilor și ordinea lor în acest scenariu domnesc. Sunt mulți, orându-iți în mai multe ranguri. Există, de pildă, un „logofăt de taină”, numit și „cămărașul de izvoade”, care are misia de a face cronica Divanului împreună cu diecii și uricarii... Descriind orânduiala boierilor de curte, autorul *Condicii* amintește și de breasla în care intră mai nou și „oamenii proști”. Deplânge, se înțelege, acest exces de democrație. Când vine vorba de ceremonialul ce se face în ajunul Nașterii Domnului Hristos, cronicarul înfățișează rânduiala slujbei religioase, nelipsind momentul în care unul dintre egumeni, „mai procopsit la învățătură”, face engomion către Vodă, adică orații. Oratorul și egumenii greci sunt răsplătiți de Vodă, prin intermediul Logofătului de vistierie, cu zloți. După egumenii greci, intră protopopul cu preoții din Iași și fac aceeași ceremonie (orație), fiind și ei răsplătiți „după rânduiala visteriei”. Și rânduiala prevede ca oratorul să primească un galben.

În aceste circumstanțe, nu poate lipsi totuși un binecuvântat prânz. *Condica* lui Gheorgachi face loc, dar, în paginile ei, *vut-cilor* și *confețioanelor*, zise și *confeturi*. O masă (mai degrabă o gustare) care nu se întinde mult și nici nu este așa de bogată ca mesele

1 Titlul este mai lung. Vezi *Literatura românească de ceremonial. Condica lui Gheorgachi*, 1762, studiu și text de Dan Simionescu, București, Fundația Regelui Carol I, 1939.

2 Vezi Dan Simionescu, op. cit., p. 8-9.

domnești citate de alte documente. Iată ce consumă participanții la slujba din ajunul nașterii lui Hristos: „După eșirea preoților, fiind gătită de vel camaraș vutcă și confeturi (care să chiamă cofețioane), îndată vel cupar, cu tipsiia cea de argint, stând înaintea Domnului, pune vutcă în doao păhare și întâi cuparul ȳa credință, apoi Domnul sângur ȳa paharul de-l pune la gură și ȳa și confeturi; și copii cei din casă, ce sântu rânduiți de vel camaraș, dau vutcă mitropolitului, la ceilalți arhieriei și la boeri; după vutcă confeturi. După confeturi, vel cafegiu pune pe dinaintea Domnului peșchirul cel rânduit, ce se chiamă și fotă, dă Domnului cafea și copii din casă la mitropolitul, la arhieriei și la boeri; însă vel cupariu, cându dă Domnului vutcă, dă și beizadelilor, asemenea și vel cafegiu și apoi să dă celorlalți. După băutul cafelii să scoală întâi mitropolitul și face plecare cătră Domnu, apoi arhieriei, și boierii și es din spătărie ori în divan,

ori în postelnice. Obiceiu vechiu asu fostu, care s-au urmat și până la Grigorie Voevod Ghica, la Așunul Crăcunului, cum și la Bobotează, să făcea masă domnească în spătărie, șazăndu mitropolitul cu episcopii și cu boierii cei cu boerii și pe cine mai poroncea Domnul și din cei mazâli; însă masă fără caftane și fără zvoreală, cu cântări bisericești, cu mehterhanea și cu țăgani. Acestu obicei la Domnii vechi să păzia pe toți anii, până la Grigorie Voevod, însă și la Grigorie Voevod nu pe toți anii; și iarăși dela Grigorie Voevod s-au tăiat de tot”. E limpede: nu-i vorba de un prânz copios balcanodunărean, ci de o masă frugală călugărească, mai exact de o recepție cu vutci, cafele și confeturi. Masa adevărată are loc, după obiceiul vechi, la Spătărie ori la Divan. Acolo și atunci – de Bobotează – se desfășoară adevăratul discurs gurmand în Țara Moldovei. Acum toate acestea s-au dus („s-au tăiat de tot”). Semn de austeritate și, poate, de mai multă credință.

A doua zi, de ziua Nașterii Domnului Iisus Hristos, același scenariu: slujbă, făclii, beizadele, copii de casă, lumânări împărțite de vistierie arhieriei, igumenilor și boierilor veliți, apoi, după slujbă, o scurtă ceremonie de vutci, confeturi și cafea. *Condica* grecească amintește din nou obiceiul domnilor mai vechi de a organiza, după asemenea slujbe religioase, o masă domnească. „Când era gugul țarei mai ușor” – zice diacul. Masa se făcea în „divanul cel mic” și la ea participa, pe cheltuiala visteriei, arhieriei și „toată boierimea” câți se întâmplă să fie la Iași. Aflăm și cum erau rânduiți, după rang, mesenii și cum erau îmbrăcați. Merită să cităm această pagină de literatură de ceremonial românesc așa cum își amintește la 1762 un slujitor domnesc înzestrat cu simț de observație. Ceremonia începe în momentul în care, după slujba religioasă, Domnul se așază la masă și se face slobozire de tun. Ce urmează este nu o expoziție de bucate – cum ne-am aștepta și cum am dori să se întâmple –, ci o paradă a modei la curtea domnească în care stilurile se amestecă. Mai exact o desfășurare înceată și scânteietoare de veșminte ce indică demnitățile și boieriiile. Totodată, se pune în mișcare o paradă a

slujitorilor domnești, fiecare cu rostul și semnele funcțiunii sale: „Vel postelnicul cu toïagul a mână, vel spathar cu sabiia la umăr și cu buzduganul în mână dreaptă, răzimată pe pieptul său, îmbrăcați în caftane, stau zvorindu la spatile Domnului. Vel paharnic îmbrăcat în caftan și cu 7 coți taftă naramgie legație piste umăr, zvorește înaintea Domnului; și vutca ce să dă înaintea mesii și vinul, cupariul pune; și vutca și vinul în păhară și vel paharnicul cu mâna lui dă Domnului. Vel stolnic iar îmbrăcat în caftan și cu taftă legat pistă umăr, i purtătoriu de grija cuhnii și bucatelor; și cându să așază bucatile pe masă, din blidul ce ăste rînduită să se pue înaintea Domnului, ăa vel stolnicul credință și apoi îl așează la masă. Vel medelnicer ăarăși îmbrăcatu în caftan și cu taftă legat pistă umăr, ăntăi dă Domnului de spălatu înaintea mesii, apoi să află zvoritor ăarăși înaintea Domnului și din blidul cel dintăi, cu lingura cea mare de argint, scoate Domnului pe talger supă, cum și dintr-alte bucate; și la schimbarea talgerilor, șede la spatile lui vel medelnicer și vtori medelnicer; și cându să schimbă talgerul Domnului, vel medelnice-rul pune altu talger, luându-l din mâna lui vtori medelnicer. Vel culcer ăarăși îmbrăcatu în caftan și cu taftă legat pistă umăr, ăase purtătoriu de grija a mezelilor ce să aducă dela becîul domnescu și delas clipul despre Doamna, care cu mâna sa aducându-le, ăntăi ăa credință și apoi le pune înaintea Domnului. Vel vameș, ăaste purtătoriu de grija confeturilor, cu mâinile lui le așează pe toată masa domnească, ănsă fără caftan. Boierii zvorelnici de mai sus pomeniți, ce îmbracă caftane, după al treilea rîndu de păhară, ce să dreg la masă, le poruncește Domnul de mergu la cămară, unde vel camaraș are obiceiău să le gătească masa cu toată rînduiala ei, șăzându și el la acea masă împreună cu boeri; și nezăbăvind, cându vine vreamea păharălor celor de ăchinăcune, să află cu toții ăarăși la orănduiala lor. Și în cătă vreame zăbovăscu ei la masă, boerii cei ai doilea fac slujba politiei acea rînduită. Deci ăntăi mitropolitul rădică un păhar de vin făcându orații pentru slava lui Dumnezeu și după ce bea

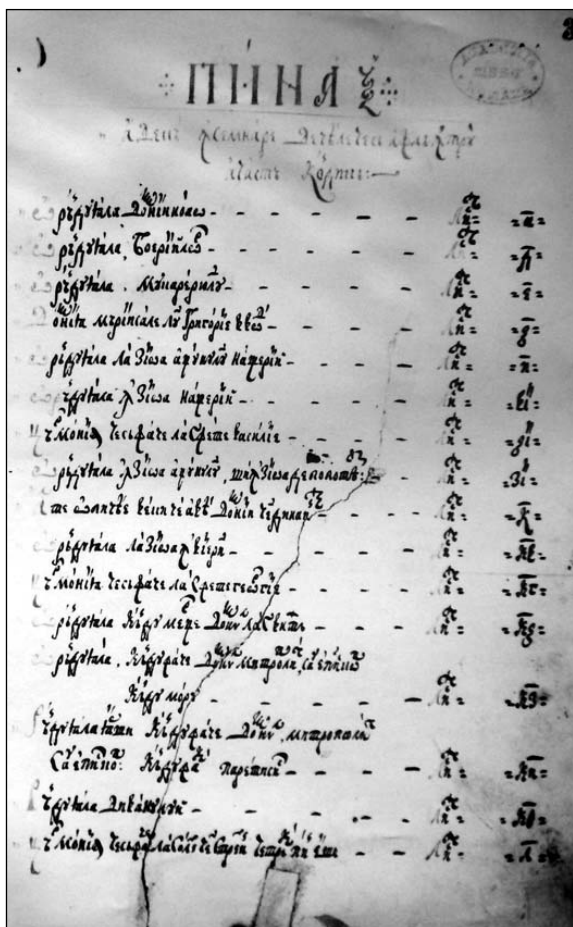
Domnul, ăndată protopsaltu cu al doilea cîntăreț și cu alți peveți ăncep a slavoslovi pre Dumnezău cu obiceiuitile cîntări. Domnul rădică altu păhar de vin pentru sănătatea și biruința ămpăratului și să face slobozire de toate tunurile și focul cel măruntu, ăncepându mehterhaneaoa și altă muzică ce ăaste rînduită asupra mesii, care aceste șănlicuri sântu de-a-pururi în purtare de grija a hatmanului și a agăi, cum și mehterhaneaoa asupra purtării de grija lui vel armaș. A treilea pahar rădică mitropolitul pentru sănătatea Domnului, a Doamnei și a beizadelilor și să face șănlăc ăarăși. Asemene și cîntăreții cîntă [...]. Și boierii, stăndu în piçoare, să rădică toți dela masă și mergu înaintea Domnului pe rînduială și cu contășile pe umăr, numai în chiostece și cupariul le dreg cîte un coboc de vin și după băutul cobocului, fieștecare merge de sărută mâna Domnului. Și După ce să rînduescu toți boerii cei de masă, apoi mergu și boerii a doilea și alți boeri ce sântu zvoritori la masă înaintea Domnului, fieștecare pe rînduială, de beau cobocul acela și apoi mai pe urmă de toți, merge și protopsaltis cu al doilea cîntăreț și li se dă și lor cîte un păhar de vin de ceale mici și prin păhară li se pune galbeni bacșiș, căt ăaste poronca Domnului, cu mâna lui vel camaraș; altă dată sângur Domnul cu mâna sa pune galbenii în paharul lui protopsaltis. După ăcasta ăarăși Domnul rădică un pahar pentru mitropolitul, ănsă acestu pahar ăaste fără șănlăc, numai cîntăreții cîntă obiceiuitile cîntări. Domnul mai pe urmă rădică un pahar pentru arhieriei, pentru toată boerimea și norodul țării și să face șănlăc; și boerii pe rînduială, toți mergu de fac mulțămită Domnului, bāndu cîte un pahar de vin din ceale mici; sărută mâna Domnului (dar cîte odată rānduește Domnul de beau iar cu cobocul). După ăcasta la cine va Domnul, ori din arhieriei, ori din boeri, ăarăși mai ăchină, cum și ei unii cătră alții; și din bucatile ceale mai alese ce să pun înaintea Domnului și din mezele, trimite Domnul pe talgirea pela arhieriei și pela unii din boeri, cui socotește și cui va. Mai pe urmă de toate mezealile, aduce vel vameșu și confeturile pe masă și boerii, afară de cîte mănāncă,

mai iau și prin năfrâmi și dându-le pela fițorii lor, le duc pe acasă. Și rădicându-se masa, vel medelnicer merge de dă Domnului apă de spălat în spătărie. Domnul, după ce intră în spătărie să sa spele, boerii rămân de să spală în divanul cel mic; și după spălatu, mergu cu toții în spătărie și șazăndu la rânduială, li se dă cafea. După cafea ăaste volnic fieștecare să meargă pela casile și gazdile lor; iar câte odată opriia Domnul pe boeri și-i ținea pân în sară, punându-i la goc. Vtori paharnic și vtori medelnicer încă sântu legați cu taftă naramgie în curmeziș, numai piste caftanile lor ceale de taftă; iar vâtaf de păhărnice și vptaf de stolnicei nu pun taftă, numai ce sântu în caftanile lor; și vâtaf de păhărnice stă zapciu de păhărnice să dreagă la masă; iar vâtaf de stolnicei stă zapciu asupra stolniceilor, pentru rânduiala bucatelor. Doamna încă are obicei de face masă ăupâneasilor; acolo ăaste zvornecul Doamnei și cu alții ce sântu din partea haremului; și la masă face și Doamna închinăcune, că întâi Doamna rădică pahar pentru Domnu, apoi logofeteasa cea mare rădică pahar pentru Doamna, apoi iarăși Doamna pentru toate ăupâneasile; mergându ăupâneasile pe rânduială, de beau câte un pahar de vin, făcându mulămită, sărută mâna Doamnei. Cându popriia Domnul pe boeri după masă, făcându ăocuri și alte semne de veselii, mergea și în lăuntru la maibentu și câte odată aducea Domnul pe Doamna cu toate ăupâneasile și să făciia un ăoc de obștie, Domnul cu Doamna și boerii cu ăupâneasile. La Sfântul Vasile, la Sfântul Botezu și la Sfintele Paști, tot asemenea să păziia rânduiala meselor domnești și tot cu a astă politică și încă și la alte sărbători, cum și la zioa Nașterii Domnului, la sărbătoarea ce ăaste numită pe numele său, însă fără zvoreală boerilor și fără caftane, șazăndu toți la masă; numai închinăcunile și șănlăcurile să făcea tot deplin.

Avut-au Domnii vechi și acestu obicei, de nu lipsiia mesele domnești dela aceste sfinte zile și s-au păzitu și pân la domniia a doao a lui Grigorie Voevod. Iar apoi de cîndu s-au îngreuiaț ăugul țării cu muca-
reruri și cu alte adaose cheltuiale, s-au scur-

tat și veseliile mesilor, făcându-se rar o masă sau doao, de cătră un Domnu în domniia lui. Încă au mai fostu obicei de să făcea o masă și egumenilor dela toate mănăstirile de țară carii sântu obișnuiți de vin la Bobotează, de închină pocloane Domnului, care masă să făcea a treia zi după Bobotează, la o trapezare unde să ăăsiia loc mai largu, la mănăstirile grecești de aici din Eși, cu toată cheltuiala Domnului, care cheltuială era scrisă la condica visteriei; și purtătoriu de grijă și zvoritoriu measii era treti logofăt cu uricarii și cu toți diecii divanului, fiindu-că mai nainte vreame între diecii divanului era câte 5 și 6 uricari, oameni bătrâni, tălmăcitori și făcători uricilor celor slovenești, carii de vel logofăt era aleși și-i ducea la Domnu de la da toiaș și nume de uricariu; care breaslă s-au păzitu pân la domniia a treia a lui Mihai Vodă Racoviță. Apoi, începându a-i pune câte odată și la bir și lipsindu-să d echivernisala lor, s-au stricat. Și dela Domniia lui Constandin Mavrocordat și încoace, au lipsit și masa călugărilor igumeni de nu s-au mai făcutu”.

Aflăm de aici cum se îmbracă slujitorii domnului și ce griji au ei la *țărămonia* de ziua nașterii lui Hristos. Vel clucerul este stăpân peste mezeluri, vel stolnicul păstorește peste cuhnii și bucate, vel madelnicerul scoate supa din blidul cel mare și o pune la îndemâna lui Vodă, Vtori medelnicerul – așezat în spatele celui dintâi – primește talgerele murdare și aduce altele curate, fără a ni se da informații despre natura și calitatea bucatelor. Mai multe date sunt despre ordinea închinărilor: întâi mitropolitul care închină pentru slava lui Dumnezeu, apoi Domnitorul care ridică un pahar de vin în sănătatea și biruința împăratului, în timp ce, afară, sunt slobozite toate tunurile și „focul cel măruntu”, după care mitropolitul ridică al treilea pahar pentru domnitor, după care boierii închină și ei și sărută mâna Domnului, după rânduială... Separat, Doamna dă o masă jupâneselor și închină un pahar pentru Domn și jupânese, iar jupânesele îi repetă gestul... Până la a doua domnie a lui Grigorie Vodă, ceremonialul mesei era mai bogat (cuprindea, de pildă, și

jocuri), acum scenariul este mai restrâns din pricina deja semnalată de al doilea logofăt Gheorgachi: *îngreunarea jugului țării*. Atent la schimbări, el descrie cu mai mare bucurie, avem impresia la lectură, *obiceiurile vechi* și le compară cu cele noi, mai sărăcăcioase, dar nu foarte paupere, când vezi ce desfășurare de forțe este la o vânatoare domnească sau ce *țărămonii* se fac la ziua sfântului Gheorghe sau la ziua învierii Domnului Hristos, când este obiceiul udării cu apă și „tragerea la văi”, întrerupt pe vremea lui Antonie Vodă...

Condica relatează despre aceste ceremonii care, de le citim la rând, lasă sentimentul că Moldova secolului al XVII-lea este o continuă sărbătoare. Cel puțin așa prezintă lucrurile autorul – grec sau român – din porunca Domnitorului Grigorie Calimachi

în anul de grație 1762. El are un ascuțit simț de observație și, după cum s-a putut constata, *condica* lui este un mic manual de morală de ceremonii domnești și religioase din epoca fanariotă. Ce surprinde este fastul bizantin pe care îl cultivă acești negustori de tronuri și respectul aproape mistic pentru ierarhia socială. În biserică, în Divan, la masă, în alaiul domnesc, totul este după *rânduială*. Se închină și se bea după *rânduială*, liturghia se desfășoară, iarăși, după o regulă strictă și cei care o ascultă stau rânduieți, după poziția lor socială... Cronicarul este, repet, foarte atent la acest aspect, după cum este atent să noteze culorile mătăsii și alte semne ale demnității boierești. Numai bucătăria nu tulbură aproape deloc fantezia numitului Ghiorgachi. El nu crede că gastronomia poate defini spiritul unei epoci și psihologia unei clase sociale. Cel puțin tot atât cât pot sugera în cazul de față, veșmintele boierilor veliți de la curtea lui Grigore-Vodă, cel ce se arată strâns la mână în *Condica* pe care o analizăm aici.

*

La începutul secolului al XIX-lea, numărul cărților folositoare (mici manuale cu subiecte practice, la îndemâna tuturor știutorilor de carte) începe să crească. Teologii Școlii Ardelene dăduseră înainte tonul, publicând, pe lângă cărțile bisericești în limbă română, broșuri cu învățături despre creșterea pomilor și alte treburi gospodărești, cu ideea că ridicarea poporului începe cu luminarea lui și în sfera vieții practice. Gheorghe Șincai tipărește, la Buda, la 1806, *Povățuire către economia de câmp*, iar peste un timp (1807) face să apară, tot aici, *Carte de mână pentru economie* de Gr. Obredovici. Cele mai multe sunt compilații sau traduceri din alte limbi, cum este *Cărticica folositoare*, tălmăcită din limba polonă și prefațată de Gavriil Vinețchi, Avghi Bașa – „cea mai mică și mică și plecată slugă” la 1806, în timpul luminatului domn Ioan Constantin Alexandru Ipsilanti³. O ediție a doua apare în 1825, cu râvna și cheltuielile Dumisale

3 Vezi *Cărticica folositoare*, transcriere și glosar de Anna Borca. Cuvânt înainte Simona Lazăr. Editura Intact SRL/Jurnalul Național, Buc., 2005.

Hristea Teodor. Este un manual, cum am zis, cu sfaturi culinare și medicale, dublate de sfaturi (rețete) despre îngrijirea vitelor și cultivarea pomilor sau sporirea producției de ouă la găini. Sunt 206 sfaturi de acest fel, cele mai multe formulate într-o propoziție sau două. Simpla citire a subiectelor provoacă simpatie prin naivitatea și universalitatea temelor. Temele sunt variate, încep cu prepararea *ciocolatei* și se încheie cu *albeața la cai*. Iată ce rețetă trebuie să folosești pentru a face *o vutcă prea minunată și bună la toată boala, a slăvitului doftor Muzina, de la Trientina*: „să iai rumianec mușătel – pol lot, tiriace de Vineția – pol lot, șofran de cel bun – un cifert lot, țîțnovar, adică chinovar – pol lot, caligant rădăcina enibaharului, tipram domtan, termetil iarba ciutii, iască, adică bureate care să pune în vutcă, rădăcină de aglică, zmirnă, canfor, agiano fierea pământului – toate pol lot, beroară bezvar – două granuri. Și acelea toate să le pui într-o sticlă și să pui una oca și jumătate rachiu de vin și să-l pui la soare sau la alt loc călduros să șază două săptămâni pentru așezarea lui. Și aceasta vutcă iaste bună la tot feliul de boală: de ciumă, de colică, de lungoare și la toate slăbiciunile omului. Și la vreme de trebuință să iai picături din 15 până în 20 și până 24 sau și o lingură întreagă”.

Formule alchimice: „*caligant rădăcina enibaharului, tipram domtan, termetil iarba ciutii, agiano fierea pământului...* Curată magie este și fabricarea dulceții de morcovi în așa chip încât nimeni „să nu poată să cunoască ce va fi dulceața”. Magică este și știința de a transforma un trandafir roșu într-un trandafir alb cu ajutorul fumului de floare de pâcioasă. Sau cum poți înclia farfuriile sparte cu ajutorul albușului de ou bine bătut și amestecat cu var nestins. Misterioasă pare și știința (mă rog: vrăjitoria) de a da jos aurul de pe argint ori să fierbi apă fără foc, cum să faci zmalți verde sau zmalți negru, să scoți petele, să prinzi păsările sălbatică cu mâna, folosind o buruiiană ce se cheamă *helidonie* (iarba rânduicăi) etc. Amuzante – scoase parcă dintr-un laborator de vrăjitorie – sunt, apoi, doftoriile pentru oameni. Mai toate betșugurile au, aici, un remediu bazat pe buruieni, fructe,

rădăcini, plante la îndemâna unei gospodine pricepute. Femeia care nu are lapte trebuie să bea *păsat de meu* cu *sămânță de mărariu* sau să facă ciorbă din *mazire cu rădăcină de pătrunjel ruzmarin și floare de nucopară...* Condiția este să mănânce mult și tot timpul... Ca să nască ușor, femeia să facă bine să bea vin cu *izmă frecată*, precum și *semisanton alb, adecă limbricariță albă și belidis*, bine frecate toate...

Vin, apoi, la rând suferințele obișnuite: tusea, durerea de dinți, durerea de cap, umflătura, *urdinarea rea*, limbrici, junghiu etc. Gura care pute se lecuiește cu pelin verde fiert cu oțet, epilepsia, ciuma, căderea părului – toate se pot lecu sau preveni dacă știi ce să faci. *Cărticica folositoare* îți spune, cu economie de vorbe, ce buruieni să pisezi, să amesteci și cu ce să le fierbi bine, bine... Ea recomandă remedii și pentru a scăpa de *râie*, de *trânzi* sau de *dureri la șezut*, iar când, doamne ferește, omul este lovit de gălbina-re, nu trebuie să dispere, trebuie doar „să iai o ocă rachiu bun de drojdie de în într-un șip, untdelemn 25 dramuri, zeamă de lămâie – 25 dramuri, râvint – două dramuri, sineală – un dram, turta lupului – două dramuri, sânge a nouă frați – un dram, nucșoară – un dram, gugoasă de răstic – un dram, gugoasă de dafin – un dram, imbiri – un dram, sacâz dulce – un dram, lumânărică – un dram, havlițan – un dram, zardiceaf – un dram, bun de bou sau here de gânsac – două dramuri. Aceste toate, pisându-să ca praful, să se puie în rachiu, cel mai sus zis, și astupându-se, bine să le pui la căldură două-trei zile. Și să înceapă bolnavul a bea câte un feligean înainte de a mânca dimineața și amiazăzi, și seara, câteva zile că-i a trece, că s-au cercat”.

Un capitol din acest manual pentru economia casei cuprinde „feliuri de lucruri de primejdii al pagubii”, cum ar fi: cum să limpezești vinul și să-l dregi pe cel stricat, cum să-l faci dulce ca șampania, cum să-i scoți mirosul greu, cum să scapi de purici, cum să gonești din casă șoarecii și guzganii, cum să te ferești de furnici, muște și de șoarecii cei mici, ploșnițe, molii, țânțari.

Rețeta care prevede combaterea puricilor este foarte ingenioasă. Cuprinde și un

moment umoristic: „să iai o buruiiană ce se chiamă nemțăște redest și să-l fierbi. Și trei zile să stropești casa, dimineața. Ori chimon și pelin să le fierbi, să faci leșie și să stropești casa. Să găsești sânge proaspăt de capră, să pui într-o covățică aproape de pat și toți puricii vor cădea înlăuntru. Ori să iai frunză de anin, fiindcă frunza are pe deasupra ei în chip de mannă, și să pui prin casă. Și care purice va sări pe acea frunză i se va lipi picioarele. Și vei avea două folosuri: una – te vei tămădui de purici; alta – vei face haz privind cum i să va lipi picioarele, ca vrăbeții pe cleiu”. Mai complicată este doftoria care vindecă ciuma la vaci. Cere știință multă și

experiență magică. Sunt și boli ciudate la animale, cum ar fi *arsul la inimă* la cai, vindecate cu oca de rachiu slab și piper ori prin șapte ouă turnate pe gât, zeamă de foi de varză și podbeal turnată pe nările calului...

Rețetele acestea bazate pe medicina tradițională nu au, evident, valoare literară și nici n-au identitate națională din moment ce sunt traduse din alte limbi. Vocabularul lor este interesant și, uneori, savuros, încercând să împaci medicina naturistă, în forme primitiv populare, cu științele magice locale. Lipsește din ecuație descântecul, adică magia pură, care și ea intră în imaginarul unui popor.

Alexandru ZUB*

Acad. Zoe
Dumitrescu-Buşulenga,
in memoriam

Abstract

Mica expunere de față este o succintă comemorare a biografiei spirituale a uneia dintre personalitățile marcante a culturii române postbelice, d-na Zoe Dumitrescu-Buşulenga, cercetător, critic și istoric literar, eseist, filosof al culturii și pedagog român. Momentele biografice ale personalității elogiata se intersectează cu biografia autorului în câteva rânduri, care au însemnat pentru el însuși schimbări radicale de destin.

Cuvinte-cheie: Zoe Dumitrescu-Buşulenga, biografie spirituală, cultura română postbelică, istoricul Alexandru Zub, critică și istorie literară

This short exposition is a concise reminder of a spiritual biography of one of most important personality of Romanian postwar culture, Mrs. Zoe Dumitrescu-Buşulenga, researcher, literary critic and historian, essay-writer, culture philosopher and Romanian educator. The biographic moments of eulogied personality are crossing the author's biography some times, wich meant for author himself a radical change of his destiny.

Keywords: Zoe Dumitrescu-Buşulenga, spiritual biography, Romanian postwar culture, istoricul Alexandru Zub, literary critique and history

Ca și în alte cazuri ce țin de cărturărie, mai ales de cea în registru dinamic, istorico-evolutiv, întâlnirea mea cu ideile profesate de Zoe Dumitrescu-Buşulenga a avut loc pe calea scrisului și în forme pe care nu le-aș putea defini acum destul de precis. Faptul se datorează mai multor circumstanțe. Întâia ține, așa socot, de domeniile distincte în care lucram fiecare, evident conexe, dar atunci, în anii '50, încă sever delimitate administrativ. Menționez apoi împrejurarea că în acei ani, când eu mă aflam tocmai la debut de carieră, s-a produs o sincopă nedorită, plină de urmări, în activitatea mea. Condamnat politic pentru organizarea unor festivități, la împlinirea a cinci secole de la înscăunarea lui Ștefan cel Mare, în aprilie

1957, a trebuit să-mi „suspend” munca (un fel de-a zice), să stau șase ani după gratii, apoi încă patru în „carantină” socioprofesională, astfel că abia în 1968, anul miraculoasei „primăveri pragheze”, mi-am putut relua, oarecum de la capăt, munca de cercetare. Doamna Zoe, mai în vârstă cu paisprezece ani, publicase deja câteva cărți, scria curent în revuistica de specialitate și în presa culturală, fiind considerată, cu bun temei, o figură eminentă a generației sale și o speranță a culturii române.

Mi-a fost dat să o întâlnesc de două ori, în ocazii cu semnificație aparte. Prima se plasează la începutul lunii decembrie 1973 și se leagă de tricentenarul nașterii lui Dimitrie Cantemir, eveniment omagiat în

* Institutul de Istorie “A.D. Xenopol” – Academia Română, Filiala Iași, e-mail: alzub@xenolol.is.edu.ro.

toată țara și în afara acesteia, sub înalte auspicii (UNESCO) sau din inițiative mai modeste, ca aceea a profesorului Paul Miron de la Universitatea din Freiburg i.Br., unde crease o Societate Culturală „M. Eminescu”. Cu mari strădanii, s-a putut forma un grup de specialiști care să ia parte la acel colocviu, desfășurat într-o cabană, pe munte (*Schauinsland*), timp de trei zile, cu participări simandicoase din „diaspora” (E. Coșeriu, O. Buhociu, C. Poghirc ș.a.), ca și din țară (P. Caraman, V. Căndea, Z. Dumitrescu-Buşulenga, Vintilă Mihăilescu, E. Papu etc.). A nins atunci din belșug în urbea de pe Dreisam și s-a lăsat un frig destul de aspru, resimțit ca atare și în cele câteva zile de excursie pe valea Neckarului

și pe Rhin, până la Bonn, capitala țării, și la Köln, unde s-a întâmplat să dăm peste o metropolă cu zăpadă multă și lumini festive, în așteptarea Sărbătorilor. De la faimosul Dom, zidit și renovat timp de secole – aproape un mileniu – și păstrând încă un „bunker” ca vestigiu dramatic al ultimei conflagrații, grupul venit din România s-a risipit momentan, fiecare căutând pesemne să procure ceva „frumos” pentru cei de acasă. Într-una din marile unități comerciale, luminate feeric, mi-am intersectat accidental pașii cu cei ai Doamnei Zoe, care era însoțită de „Domnul Buşulenga”, soțul ei, un distins jurist, căruia i s-a îngăduit, ca și nouă, celorlalți, o asemenea ieșire din „lagărul socialist”. Am fost surprins să mă aud apelat de Profesoară cu un familiar „Coane Zub”, de parcă ne-am fi cunoscut dintotdeauna. Îi păstrez și acum în adâncul ființei mele ecoul cordial. Aș spune că s-a definit, atunci și astfel, tonalitatea unei relații care a durat până la plecarea ei dintre noi¹.

La acea dată, Zoe Dumitrescu-Buşulenga era deja profesor de literatură universală și comparată la București, conducând totodată și Institutul de Istorie și Teorie Literară. Publicase studii de referință despre Ion Creangă, M. Eminescu, surorile Brontë, Renaștere, figuri și teme de neocolit în domeniul său, unul prin excelență polivalent, oarecum pe linie călinesciană, preocupată cum era (ca filolog de formație anglo-germană) de „valori și echivalențe umanistice”, ca în studiul abia apărut, atunci, în 1973, la Editura Eminescu, în colecția *Sinteze*, care se va bucura de un real prestigiu. Stagiul didactic de la Universitatea din Amsterdam, ca *visiting professor* (1972), trebuie înțeles ca un semn al stimei de care se bucura în zona comparatismului literar, domeniu în care s-a impus de la primele studii. Anul 1973 era chiar momentul când a fost aleasă în Comitetul Executiv al Asociației Internaționale de Literatură Comparată, organism în care se va ilustra apoi și un discipol apropiat,

¹ Lucrările simpozionului „Cantemir” s-au publicat în *Dacoromania*, hgg. von Paul Miron, 2/1974, 375 p. Zoe Dumitrescu-Buşulenga a luat parte la dezbateri, fără a subscrie un text în acel volum.

actualul academician Dan Hăulică. Pentru cei din jur, distinsa comparatistă era *Doamna Zoe*, a cărei prezență impunea numaidecât, descriind un cerc în extensie, reverberant, cu efecte benefice, imposibil de estimat acum cu precizie. Mie mi-a fost dat să rămân cumva la margine, fiindcă profesam în alt domeniu, chiar dacă afin, și din cauza depărtării geografice, element care conta atunci mai mult decât ne putem închipui azi.

Dintre cei cu care Doamna Zoe a lucrat în acei ani, după mirabila „intersecție” de la Freiburg, aş aminti mai întâi pe Mircea Anghelescu și Mihai Moraru, participanți și ei la colocviul *Cantemir*, pe care aveam să-i regălesc adesea la Biblioteca Academiei, ca și pe Virgil Cândea, alt „cantemirolog” de marcă, sau pe Edgar Papu, comparatist eminent, tratat mai târziu cu excesivă asprime în disputa protocronistă din deceniul următor. I-aş pomeni, apoi, ca având preocupări tangente, notabile și prestigioase de pe atunci, pe Alexandru Duțu și Adrian Marino, cu care Zoe Dumitrescu-Buşulenga a colaborat intens la *Cahiers roumains d'études littéraires* și la *Synthesis*, reviste ce constituiau, prin chiar titlul adoptat, autentice programe de studii, direcții menite să extindă contactele cu lumea academică din afară, stimulând pe cât posibil noi vocații comparatiste. I-aş mai nota, în treacăt, pe Marin Bucur și Emil Manu, pe care se întâmpla să-i intersectez în marea noastră bibliotecă, cea pe care a condus-o un timp chiar Tudor Vianu, artizan norocos al unor proiecte bibliografice, de care m-am folosit eu însumi, chiar dacă pentru un domeniu conex. De la T. Vianu se și revendica Doamna Zoe, ca orizont cultural și stilistic, imprimând și celor din jur o atitudine consonantă.

Aşa am perceput-o de la distanță, prin texte și gesturi simbolice, până în anii târzii, când ne-am regăsit și sub cupola Academiei Române, unde Domnia Sa împlinea și un rost mai înalt, de vicepreședinte, o vreme prestând și funcția de director al Școlii Române din Roma (*Accademia di Romania*), pe urmele lui Pârvan și a urmașilor acestuia.

Ultimii ani și i-a petrecut mai ales la

Agapia, în proximitatea unor oameni aleși, care știau să-i prețuiască marea cultură, melomania, căutările întru cele duhovnicești, care au sfârșit prin intrarea sa în cinul monahal. Aşa am reîntâlnit-o, în rezerva ce i se alocase la Spitalul ieșean de Urgențe, unde mi-am luat îndrăzneala să o caut, împreună cu profesorii C. Ciopraga și V. Cotea, cu iluzia că o distragem, o clipă, de la suferința ei. Mi-am dat seama că se bucura, ca de o mare surpriză. Și-a adus aminte, prin nu știu ce mecanism memorial, de întâlnirea noastră dintâi, peste care se așternuseră tocmai 33 de ani, interval cu sens simbolic pentru numerologi.

Luasem act, între timp, de unele scrieri ale sale, comentându-le sumar pentru lumea istoricilor, fie că era vorba de *Valori și echivalențe umaniste* (1973), de *Eminescu și romantismul german* (1986) sau de eseuri mai

puțin ample². Reiau aici concluzia formulată pe seama ultimei cărți: „*Eminescu și romantismul german* nu e doar o carte de *minte*, cum sunt multe, ci și una de *inimă*, cum nu sunt decât puține, în sensul în care poetul însuși dorea să reunească cele două registre ale ființei noastre”³. Se poate spune același lucru despre autoarea însăși, mereu atentă la echilibru, la măsură, la armonie, dar sfârșind prin a privilegia *inima*, ca sediu simbolic al sufletului. Ipostaza ei de monahie (Maica Benedicta) reține luarea-aminte la fel de mult ca dimensiunea livrescă, intelectuală, cea care a prevalat, pesemne, în prima parte a vieții sale, jertfită până la urmă în favoarea unei plenitudini spirituale.

Colocviile ce i se dedică de câțiva ani la Mănăstirea Putna, acolo unde și-a aflat „odihna de veci”, dezvăluie forța germinativă a ideilor profesate de Zoe Dumitrescu-Bușulenga în orice ipostază. Am luat parte

la ele cu nespusă bucurie. *Credința și creația* se cuvin conjugate mereu, ca în titlul fundației menite a-i cinsti cât mai intens memoria. Inițiatorul acestui așezământ și moderatorul seriei de colocvii tematice, pe seama căreia au fost scoase deja cinci volume din *Caietele de la Putna*, acad. Dan Hăulică, a știut să pună toată lucrarea sub semnul unei deschideri permanente, în care „truda noastră, respectuoasă față de valorile fundamentale ale tradiției, încearcă, în același timp, mereu, deschideri noi de gândire și relații noi între domenii care uneori păreau pentru totdeauna distante”⁴. E un fel de a pune în relație armonioasă idei, atitudini, valori față de care Zoe Dumitrescu-Bușulenga, alias Maica Benedicta, a militat mereu. A recomanda „frica de Dumnezeu și rușinea de oameni” ca valori demne de a fi asumate oriunde și oricând constituie un îndemn capabil să stimuleze resuscitarea demnității umane. E un gând ce nu-și pierde nicicând actualitatea.

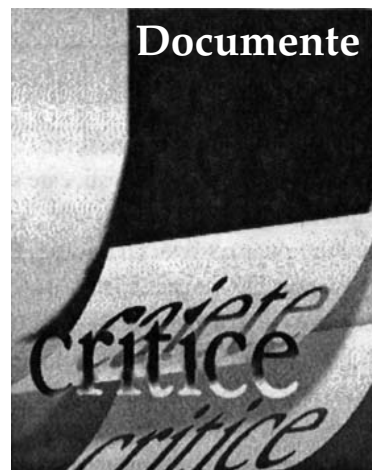
2 Alexandru Zub, *Eminescu: glose istorico-culturale*, Chișinău, 1994; *Romano-germanica. Secvențe istoriografice*, Iași, 2006.

3 Idem, *Eminescu: glose istorico-culturale*, p. 147.

4 Dan Hăulică, *Cuvânt inaugural la simpozionul Geniu și creație colectivă. Creangă + Creangă, 20-25 august 2011*, în *Caietele de la Putna*, 5, V, 2012, p. 11.

Cristian Tiberiu
POPESCU*

Istoria Țării Românești și a Bucureștilor săracii în manuscrisul miscelaneu BN 17867

Abstract

Biblioteca Națională a României a intrat recent în posesia unui manuscris diverse (nr. 17867), scris în secolul al 18-lea, care includea Istoria Țării Românești și a Bucureștilor săraci. Este un poem care a fost elaborat în acest secol, în timpul războiului ruso-turc (1768 - 1774) ca fundal tematic și având ca subiect evenimente privind voluntarii (Volintiri) care intră în București în noaptea de 07 noiembrie 1769.

Avem de-a face cu una dintre variantele textului, menționată doar în 1926, de către C. C. Giurescu și a fost, până de curând, pierdută.

Studiul de față analizează caracteristicile manuscrisului și integrează în colecții poemului filiație.

Cuvinte-cheie: manuscris miscelaneu, literatură română, poem român din secolul XVIII, politică, istorie, circulația manuscrisului.

The National Romanian Library recently came into possession of a miscellaneous manuscript (no. 17867), written in the 18th century, which included Istoria Țării Românești și a Bucureștilor săracii (History of The Romanian Country and the Poor Bucharests). It is a poem that was elaborated in that century, having The Russian-Turkish War (1768 – 1774) as a background and the events concerning the volunteers (volintiri) entering Bucharest in the night of 7th of November 1769 as a subject matter.

We are dealing with one of its lections, lection that was only mentioned in 1926, by C. C. Giurescu and was, until recently, lost.

The present study analyses the manuscript's characteristics and integrates it in the poem's lections filiation.

Keywords: miscellaneuous manuscript, Romanian literature, Romanian poem in the 18th century, history and politics, manuscript circulation.

Manuscrisul miscelaneu 17867, recent achiziționat de Biblioteca Națională, este unul important pentru istoria poeziei românești, datorită poemului cu titlul *Istoria Țării Românești și a Bucureștilor săracii*, aici aflându-se o variantă distinctă, care a rămas necunoscută până acum, deși în 1926 C.C. Giurescu semnală manuscrisul în discuție și îi consemnează cuprinsul [1]; o vom numi deci „varianta Giurescu”.

Fundalul războiului ruso-turc de la 1768-1774, incluzând ocuparea țărilor române de către turci, prilejuiește poetului, chiar de la început, demonstrația privind starea deplorabilă prin care țara e nevoită să treacă:

„Săracă Țara Românească,
Cine întâi să te jălească,
Că ai rămas la o stare,
De ești vrednică de jale.

* Dr., Univ. "Hyperion", București, e-mail: cristiantiberiupopescu@gmail.com

(5) Unde erai minunată
În toată lumea lăudată –
Domnie ca o crăie,
Acum rămăseși pustie.
Boierii acei cinstiți,
(10) Prin alte țări răslețiți;
Toți oamenii răsipiți,
Până în pământ sărăciți.
Cămpul au rămas pustiiu
De cerezi, de herghelii.
(15) Câte orașe frumoase.
Tot până în pământ să arse.
.....
În oraș în București
De ce întâi să te jălești?
(25) Unde minte omenească
Să poată să socotească?
Acel oraș, frumos, mare –
La o jalnică schimbare!
Acel oraș împodobit
(30) Atâta schimonosit!"

Autorul dorește să se afișeze ca un om bine ancorat în realitate, pe care o înțelege just; el sugerează că – tocmai compunând respectivele versuri – trece printr-un „proces de conștiință”, pentru că a numi realitățile cu voce tare reprezintă, așa cum ne asigură el, „primejdie mare” (v. 39)... pe care de fapt nu ezită să și-o asume din datorie patriotică („Pentru țara mea să fac” – v. 45). Iar odată cu acest vers, evident, înțelesurile pe care le are în vedere poetul se plasează în registrul politic. Cine ar fi cei de la care ar emana primejdia, adică cei interesați ca situația să rămână așa cum e – poetul nu ne spune, dar ei nu pot fi alții decât beneficiarii realității existente, anume turcii și regimul fanariot impus de ei în țările române. Iar revelația pe care o aduce autorul și de care aceștia se tem atât de tare:

„În patru părți ale lumii
Preanumiți era rumânii,
Că sunt iscușiți la fire
(50) Și n-au între ei unire”

privește, întâi, tocmai capacitățile – deocamdată ținute sub obroc – ale românilor, anume această mirifică și greu de explicat în mod concret „iscusință la fire”, adică o deosebită capacitate de adaptare și descurcare sau „multă dibăcie și istețime”, așa cum i-a spus un cercetător, referindu-se opiniile românilor despre ei înșiși [2]; iar în al doilea rând, păguboasa „neunire” a românilor, pe care par a conta toți dușmanii lor. Nu e vorba încă în acel moment istoric de vreun îndemn la unirea statelor române, ci autorul se gândește numai la solidaritate politică:

(54) „Și dintr-a lor neunire
Va veni țării peire”.

Aceasta era de fapt starea de spirit de pe fondul căreia românii primeau evenimentele noului război ruso-turc; manevrele diplomatice ale acestuia s-au arătat în primii ani extrem de spectaculoase, căci planurile „din cuțite și pahară” ale unora au adus în discuție ideea creării unui stat al tuturor românilor, numit „Dacia”, un stat-tampon între cele trei imperii.

Manuscrisul are 117 file numerotate de copist, format 203/150 mm, fiind scris cu cerneală neagră, probabil de același autor (sporadicele diferențe de grafie mai clare datorându-se materialului cu care s-a scris), în românește, cu litere chirilice. Are patru ilustrații în text (f. 30 v., 35, 41 v., 101 v.), punând în valoare o largă paletă de culori și dezvăluind o evidentă grijă pentru detalii. Două dintre aceste ilustrații au legendă: „Marele împărat Por și tocmai cu Dumnezeu din cer” și „Șărpilor să păziți călcăile muierii/și a să vă păzească capetele Dumnezeu, au zis”. Intențiile artistice ale copistului sunt demonstrate și de existența unor frontispicii în culori și finaluri de capitol înfățișându-l pe șarpele cabalistic al veșniciei, și de inițiale numeroase cu roșu. Din păcate, s-a păstrat doar prima copertă, învelită în piele.

Conținutul manuscrisului este eterogen, reflectând, desigur, gustul și interesele culturale ale posesorului, care era, așa cum vom vedea îndată, una și aceeași persoană cu copistul. Astfel, textul care deschide manuscrisul și care constituie deja un indiciu asupra preferințelor aceluia este *Alixândria* (f. 1-66 v.), celebra carte populară ce-l are ca personaj pe Alexandru Macedon, carte cu o atât de intensă circulație în țările române și în toată Europa. Ca un fel de anexă concludivă a acesteia, sunt inserate imediat niște *Versuri de tânguire asupra lumii* (f. 67-68 v.), scrise pe tema deșertăciunii deșertăciunilor, versuri care sunt probabil chiar o creație a copistului, impresionat de soarta eroului [3]. Oricum, pare evident că primul proprietar (care este copistul) a cunoscut această carte a peripețiilor lui Alexandru cel Mare, a apreciat-o și a dorit să poată reveni asupra ei, adică să aibă propriul exemplar. Și nu unul oarecare, ci unul dotat cu cele patru ilustrații de care pomeneam. Un exemplar la sfârșitul căruia să poată așterne propriile *Versuri de tânguire*, la care, desigur, ținea foarte mult.

Alixândriei și *Versurilor de tânguire* le urmează un grupaj destul de întins (f. 69-109) de diverse predici, *Cazanii* [4] – texte moralizatoare de comentarii evanghelice tematice, însă de mai mică valoare literară.

În continuare aflăm textul poemului

Istoria Țării Românești și a Bucureștilor săracii (f. 110-114). Manuscrisul se încheie cu *Trepesniic, adică de semnile oamenilor cum arată în jos anume* (f. 114 v.-117 v.). Trepeticul (de la slavul *trepetīnik*, „tremur”) era una dintre modalitățile de bază ale literaturii de prevestire, foarte prizată în epocă, ea ocupându-se cu prezicerile asigurate de mișcările (tremuratul) diversilor mușchi ai feței, de tipul: „clătirea buzelor”, „clipirea genelor”, „bătaia ochilor”.

Manuscrisul a trecut prin diverse peripeții. În 1910, când publică lucrarea sa *Alexandria în literatura română*, ca și în 1922, când dă o a doua formă aceleiași lucrări, M. Cartoian nu indică acest manuscris în lista celor (18 la număr) care conțin romanul *Alexândriei*, nefiindu-i cunoscut, deci. Îl descrie în 1926 C.C. Giurescu [5], fără a-i publica textul. Istoricul menționează însă că manuscrisul face parte din biblioteca sa și că el este cel ce i-a numerotat foile (1-117) – deci, când se afla în mâna lui Giurescu, manuscrisului îi lipsea deja prima parte. Giurescu s-a rezumat a-i reproduce cuprinsul și două însemnări ale copistului. În 1929, când N. Cartoian publică primul volum al *Cărților populare*, el face dovada că acum are cunoștință despre acest manuscris, ba chiar îl are în păstrare, fiindu-i împrumutat de proprietarul lui, C. C. Giurescu [6]. Că, ulterior, Giurescu i l-a dăruit nu putem ști, manuscrisul rămânând în posesia urmașilor lui Cartoian (de la care l-a achiziționat Biblioteca Națională) și fiind inaccesibil altora, astfel încât în lucrarea sa *Cronicile și povestirile românești versificate*, Dan Simonescu [7] îl citează doar după relatarea lui Giurescu din 1926.

Istoria Țării Românești și a Bucureștilor săracii (f. 110-114) are versurile dispuse pe tipicul prozei (formă care poate fi întâlnită și în alte manuscrise [8]), dar, de fapt, în succesiune de versuri de opt silabe, de tipul versului popular, cu rima *a/b*. Poemul a fost caracterizat ca având versuri „foarte rele” [9] sau ca fiind „o adevărată producție mahalagească” [10].

Indicații asupra încadrării în timp a redactării manuscrisului și asupra copistului

apar chiar în însemnările marginale ale acestuia. Astfel, la f. 80 v., deci cu 12 foi după încheierea *Alexândriei*, copistul scrie: „Izbraneae [11] adică Alixândrie acum tălmăcită rumânește după cea elinească. În zilele prea luminatului și prea înălțatului d/o/mn Io Alixandru Ipsilanti vvd., fiind păstor turmei lui Hs. Kyr Grigorie Mitropolit al Ungrovlahiei, și episcop al Buzăului Kyr Kosma. Și s-au scris de robul /în text: «robubul»/ lui D/u/mnezeu Vasile Dimitriovici Zugrav ot Sibiceu de Jos, prin oste-neala și toată cheltuiala lui. Început la luna lui iulie în 23 de zile, și isprăvit la luna lui septembrie în 23 de zile, când umbla veleatul anilor de la Hs. 1776, iar de la zidirea lumii 7282. Iar cine va citi mă va pomeni. D/u/mnezeu ca un milostiv să-m/i/ erte păcatele cele ce au /sic/ făcut în lumea această amăgitoare, care prende pe toți ce înșală” [12] – însemnare terminată cu iscălitura frumos meșteșugită în maniera voievodală a sec. 17 și 18 cu litere aurii. Se pot afirma puține lucruri sigure despre acest Vasile Dimitriovici – era probabil un simplu boiernaș, cu moșie în zona Sibiceului de Jos, jud. Buzău, dar destul de prosper pentru a-și investi banii și munca într-o astfel de întreprindere pentru plăcerea și uzul personal. Mai știm – dintr-o altă însemnare a sa (f. 80) – că s-a însurat în anul 1779, că în 1782 i s-a născut o fiică, Dumitra (f. 109 v.), și că mai avea un fiu, Radul (f. 96).

N. Cartoian [13] i-a contestat afirmația potrivit căreia el ar fi tradus direct din elinește textul *Alexândriei*, reducându-l astfel la statut de simplu copist, argumente solide părându-i-se aspectul slav al numelor proprii și formulele de salut slave, ceea ce arată că la bază se află același manuscris sârbesc sau una dintre copiile acestuia.

Însemnările cu caracter particular identifică persoana copistului și oferă totodată repere pentru încadrarea în timp a muncii sale. Astfel, din textul uneia dintre cazanii (încheiat la f. 109 v.) și cel al *Istoriei Țării Românești și a Bucureștilor săracii*, care începe la f. 110, fiind scrise cu aceeași pană și cerneală, deci copierea celui de-al doilea urmându-i imediat celui alalt, se poate trage concluzia că însemnarea de la f. 109 v.,

privitoare la nașterea fiicei copistului, numită Dumitra, în 1782, însemnare plasată într-un spațiu rămas liber, este ulterioară textelor între care a fost intercalată. Atunci, dând credit afirmației că *Alexândria* a fost copiată în luna a XI-a (iulie) a anului 1775 și prima lună (septembrie) a anului 1776, înțelegem că textele următoare, inclusiv cel al *Istoriei Țării Românești și a Bucureștilor săracii*, sunt oricum anterioare anului 1782. Considerând pertinent acest argument, credem că putem plasa copierea poemului în intervalul dintre 1776 și 1782.

În ciuda încercărilor făcute de către unii cercetători, autorul nu a putut fi identificat în mod convingător. Ion Colan [14] a emis ipoteza că autorul ar putea fi Pitarul Hristache, ipoteză pe drept cuvânt combătută de D. Simonescu [15], împreună cu aceea care l-a propus pe Ștefan Rusănescu ca autor [16]. D. Simonescu emite opinia că poemul a fost compus de către „un om din preajma Cantacuzinilor”, care „n-a putut-o compune decât în vâltoarea evenimentelor, dar până la 20 martie 1774, data morții neașteptate a lui Răducanu Cantacuzino, sau 1776, când celălalt frate, Mihai, a părăsit definitiv țara, pentru a se stabili în Rusia. Până la aceste date cei doi frați au mai putut informa pe autor de cele petrecute.” [17] Însă ipoteza că autorul era un apropiat al Cantacuzinilor și că informația de bază asupra evenimentelor provine din cercul acestora nu poate sta în picioare pentru simplul motiv că, dacă ar fi fost așa, autorul n-ar mai fi desfășurat atâta ironie și detașare, odată ce familia Cantacuzino a fost atât de implicată în evenimente. La rândul său, N. Ursu [18] crede că autorul, deși nu-l precizează ca persoană, ar fi scris mai multe istorii versificate. În ceea ce mă privește, credem că aici, mai evident decât în alte cazuri de lucrări care au avut o mare circulație, trebuie bine pusă în lumină dihotomia *autor/autori*, în sensul aceluia prim-creator, autorul inițial, căruia i-au urmat alții, ce pot revendica *participarea la creație*, odată ce au „rearanjat” după propriul gust poemul, scoțând unele părți și compunând altele, ca într-o adevărată operă supusă mereu

transformării, tinzându-se astfel a se satisface fiecare cititor la nivelul detaliilor și toți cititorii împreună la nivelul mesajului.

Lucrarea a circulat în epocă, dovadă fiind că este conținută, cu diferențele de redactare de rigoare, în șapte manuscrise miscelane: manuscrisele de la Biblioteca Academiei Române cu numerele 1319, 987 și 1735, manuscrisul Mateescu, Drăganu, Colan și varianta la care ne referim aici în prim-plan și pe care o numim „varianta Giurescu” [19].

Există părți comune tuturor variantelor (anume cele de *lamento* și de filosofie a deșertăciunii, precum și cele referitoare la noaptea de 7 noiembrie și la zilele ce i-au urmat). Trebuie subliniat însă faptul că diferențierea variantelor nu se rezolvă doar la nivel formal, ci mai ales în legătură cu apelul la anume amănunte istorice, amănunte ce se constituie în categorii distincte: evenimente, personaje, perioada de timp prezentată și atitudinea manifestată de copistul-creator.

Referitor la *reflectarea evenimentelor* în diversele variante, să notăm că apariția detașamentului condus de Ilie Lăpușneanu [20] în București și constituirea noului divan este prezentată în toate cele șapte variante. Variantele mss. 987, 1735 și Giurescu folosesc ca final intrarea în București a unui nou detașament de „volintiri”, pe când celelalte patru variante ale poemului continuă și după relatarea acestui episod. De altfel, cu acest conținut, se formează două grupe distincte de variante. Variantele Drăganu și Colan relatează plecarea delegației boierilor și clericilor la Petersburg (30 nov.) [21], ca și episodul luptelor lui Karazin la Comana [22], pe când variantele 1319 și Mateescu reproduc cuvântarea-manifest antiotoman a lui Pârvu Cantacuzino, iar varianta 1319 amintind și despre o masă româno-rusă de ziua onomastică a împărătesei Ecaterina a II-a [23]. Dacă însă avem în vedere *categoria personajelor*, polarizarea variantelor se evidențiază altfel, căci variantele preferă fiecare diverse personaje. Astfel, mențiunea despre Dumitrache Varlaam [24], ridicat agă în noul divan format de „volintiri”, apare numai în variantele Drăganu, Colan și Giurescu, iar descrierea pitorească a

căpitanului Marco, numai în variantele Mateescu, Drăganu, Colan, mss. 1735 și Giurescu. Cu totul alte polarizări ale variantelor se arată dacă optăm pentru criteriul *perioadei de timp prezentate*, inegală de la variantă la variantă. Toate variantele au ca punct zero 7 noiembrie, dar unele se întind până în jurul zilei de 8 noiembrie – mss. 987, 1735 și Giurescu –, altele până la 25 noiembrie – mss. 1319 sau chiar până la 30 noiembrie în variantele Mateescu, Drăganu și Colan, ultimele două din această grupă făcând referință în avans la un eveniment posterior, anume moartea în luptă a lui Pârvu Cantacuzino – decembrie.

Diversi cercetători au abordat problema datării fiecărei variante; iată, prezentate succint, concluziile lor: varianta Mateescu a fost redactată în intervalul 1771-1779 [25]; Giurescu – înainte de 1782; ms. 1319 – 1789 [26]; Colan – 1792 [27]; Drăgan – înainte de 1800 [28]; ms. 897 [29] și ms. 1735 [30] – după 1800. Am făcut observația că toate cele șapte variante păstrate conțin părți comune,

pe care le-am numit deja. Consider că acesta a fost punctul de plecare și că pe el se baza conținutul primei redacții, efectuate imediat după noiembrie 1769, în ton umoristic, destinat unor cititori ce aveau proaspete în memorie evenimentele, asupra semnificației cărora nu apucaseră să se dumirească. Deci *prima redacție a fost efectuată înainte de întoarcerea delegației boierilor și clericilor de la Petersburg (1770) sau oricum înainte de congresul de la Focșani (august 1772)*, dată de la care atitudinile sunt clar polarizate, iar românii vin cu un punct de vedere unitar și oficial. Sperând într-o reglementare diplomatică a cererilor naționale, „argumentate documentar” la Focșani, pe de o parte, și temându-se de pericolul pe care îl reprezintă cetele populare înarmate (volintirii), pe de altă parte, marii boieri constituiți în partida națională, la unison cu cei din partida conservatoare, au ajuns să dezavueze războiul de tip popular, afirmând că treburile oștirii și ale țării se cuvin

rezolvate de cei ce se considerau autenticii reprezentanți ai stabilității economice și politice, dezavuare ce viza implicit și acțiunea din noiembrie 1769. Poemul *Istoria Țării Românești și a Bucureștilor săracii* circula deja; acum însă diferiți copişti, având evidente tangențe cu partida națională boierească și cu dezideratele acesteia, *adaugă textului copiat amănunte ce au darul să pună distinct în lumină și să lămuirească partea pe care o considerau pozitivă, acceptabilă a mișcării*. Acestei a doua etape esențiale pentru receptarea poemului îi aparțin amănunte precum: trimiterea de către Pârvu Cantacuzino a delegației amintite la Petersburg (variantele Drăganu și Colan); cuvântarea explicativă (poate retroactiv confecționată) a lui Pârvu asupra intențiilor sale și departajarea ideologică față de Argeșanul și Vieroșanul (variantele Mateescu și mss. 1319); deplângerea morții eroice a lui Pârvu (variantele Drăganu și Colan). Aceste patru variante pe care le-am

trecut în revistă acum cred că sunt rezultate din a doua etapă a redării evenimentelor. Variantele Giurescu, mss. 987 și 1735 formează o linie comună, ce decurge direct din prima redactare, *această primă redactare nepăstrându-se*, căci, din motive de cronologie, niciuna dintre variantele aparținând liniei directe nu poate fi originalul. Trebuie punctată în adâncile sale semnificații problema caracterului umoristic al povestirii.

Pentru partea de început, indicând prima versiune, caracterul umoristic la nivelul stilului se potrivește cu conținutul. Impresia umoristică nu se potrivește unor deziderate politice având o importanță radicală sau relatării morții eroice a lui Pârveu. Poemul apare rupt altfel. Acest fapt constituie o dovadă pentru ideea unui adaos interpretativ la un poem care circula deja și față de care se simțea nevoia unor „replici”.

Note

1. C.C. Giurescu, *Un manuscris miscelaneu*, în: „Revista istorică”, an XII, nr. 10-12, oct.-dec. 1926, p. 311-313.
2. Ion F. Buricescu, *Sufletul românesc*, Buc., Ed. Casa Școalelor, 1944, p. 110.
3. De altfel, copistul nostru a avut un anume apetit al versificării, dovadă stând rimele presărate ici-colo – v. spre exemplu, f. 80.
4. O trecere în revistă a acestora a făcut C.C. Giurescu, *Un manuscris miscelaneu*, p. 311-313, drept care nu o mai reluăm aici.
5. C.C. Giurescu, *art. cit.*
6. N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura română*, vol. I, 1929, p. 275.
7. D. Simonescu, *Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII-XVIII)*, ediție de Dan Simonescu, Buc., Ed. Academiei, 1967, p. 125.
8. Cf. D. Simonescu, *ibid.*, p. 171.
9. N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688-1821)*, vol. I, ediție de Barbu Theodorescu, Buc., E.D.P., 1969, p. 410.
10. G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ed. I, Buc., F.R.L.A., 1941, p. 56.
11. „Izbraneae” (*Izbranie*), cuvânt slavon însemnând „alegere”, „culegere”.
12. Această însemnare este reprodusă și de C.C. Giurescu, *loc cit.*, p. 313.
13. N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura română*, vol. I, ed. II, Buc., Ed. Enciclopedică Română, 1974, p. 274-275.
14. Ion Colan, *art. cit.*, p. 266.
15. D. Simonescu, *Cronici și povestiri românești versificate*, p. 127, nota 15.
16. *Ibidem*, p. 125-126.
17. *Ibidem*, p. 126-127.
18. N. Ursu, *Noi contribuții la stabilirea paternității unor povestiri istorice în versuri*, Anonimul B, în: „Limba română”, IV, 1966, nr. 2.
19. Pentru descrierea manuscriselor ce conțin această istorie versificată a Țării Românești și caracterizări asupra variantelor acesteia – v. D. Simonescu, *Cronici și povestiri românești versificate*, p. 124-125. Notăm aici doar că textul *Istoriei Țării Românești...* a fost publicat corespunzător variantelor: a) varianta mss. 1319 – N. Iorga, *Manuscripte din biblioteca episcopului de Buzău Dionisie*, în: „Revista istorică”, IV (1918), p. 156-162; b) varianta mss. 987 – /G. Barițiu,/ *Stihuri făcute de vîstierul Nicolae Rusinescu din Craiova asupra războiului rușilor din anii 1765 și 1769*, în: „Transilvania”, Brașov, VI, 1973, p. 93-94; c) varianta Mateescu – Const. N. Mateescu, *Istoria Țării Românești de la 1769*, în: „Viitorul. Revistă bisericească și didactică”, Iași, IV, 1902, nr. 19, p. 6-8; d) varianta Drăganu – N. Drăganu, *Versuri vechi*, în: „Dacoromania”, Cluj, V, 1927-1928, p. 509-516; e) varianta Colan – Ion Colan, *O istorie a Țării Românești în versuri din 1792*, în: „Țara Bârsei”, an II (1930), nr. 3, p. 266-273; f) varianta mss. 1735 și g) varianta Giurescu – nu au fost publicate până în acest moment. D. Simonescu, *Cronici și povestiri românești versificate*, p. 128-140, reproduce comparativ variantele mss. 1319, mss. 987 și Mateescu.
20. Cf. Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ediție de N. Iorga, Buc., Ed. Minerva, 1902, p. 171.
21. Cf. *Ibid.*, p. 176.
22. Cf. *Ibid.*, p. 176.
23. 25 noiembrie.
24. Cf. M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 176. O vreme, sub influența lui Iorga, acest Dumitrache Varlaam a fost identificat cu Dumitrache cronicarul, autor al unei relatări asupra războiului ruso-turc 1768-1774. Ulterior s-a demonstrat însă că este vorba de două personaje diferite – I.C. Filitti, *Cronicarul Dumitrache*, în „Revista istorică română”, 1933, vol. III, fasc. II-III, p. 194-201 și I. Ionașcu, *Lucruri noi despre cronicarul Dumitrache*, în „Revista istorică română”, 1939, vol. II, p. 246-263.
25. Reproducând textul, care a rămas apoi inaccesibil cercetătorilor, C.N. Mateescu (*art. cit.*) menționează și însemnarea copistului Niculae Popa Dumitru Dima, care indica anii menționați.
26. Dată menționată în manuscris – f. 249 v.
27. După formula „sfârșitul Istoriei Țării Românești a lui Dumnezeu slavă” sunt plasate cifrele 792 (I. Colan, *art. cit.*, p. 273).
28. Aprecieri făcute de N. Drăganu în *art. cit.*, p. 503.
29. D. Simonescu, *op. cit.*, p. 124.
30. Manuscrisul are mai multe însemnări de date, majoritatea acestora vizând al doilea deceniu al sec. 19.

Textul original al poemului

**ISTORIA ȚĂRII ROMÂNEȘTI
ȘI A BUCUREȘTIILOR SĂRACII**

(în varianta Giurescu)

„Săracă Țara Românească,
Cine întâi să te jălească,
Că ai rămas la o stare,
De ești vrednică de jale.
5 Unde erai minunată
În toată lumea lăudată –
Domnie ca o crăie,
Acum rămăseși pustie.
Boierii acei cînștiți,
10 Prin alte țări răslețiți
Toți oamenii răsițiți,
Până în pământ sărăciți.
Câmpul au rămas pustiiu
De cereză, de herghelii.
15 Câte orașe frumoase.
Tot până în pământ să arse.
La Râmnic și (sic) la Buzău
Tot ferise D/u/mnezeu,
De mănăstiri și de case
20 Tot rămăsese nearse.
Iar acum de curînd
Le-au ars și acelor de rînd.
În oraș în București
De ce întâi să te jălești
25 Unde minte omenească
Să poată să socotească?
Acel oraș, frumos, mare –
La o jalnică schimbare!
Acel oraș împodobit
30 Atîta schimonosit!
Și e lucru de mirare,
Că nu are asemănare.
Curți boierești și grădini
Să le vezi și să suspinezi –
35 Prin toate este drum mare,
Tocmai ca drumul de sare.
Ci întâi să scriu să fac,
Mai bine iar să tac.

Că primejdia iar mare
40 Și mintea temere n-are.
Istorie forte multă
Și mintea mea este scurtă.
Dar nu voi să scriu vro istorii
Ci numai să fac o protimie^a.
45 Pentru țara mea să fac,
Măcar nu fie pe plac.
În patru părți ale lumii
Preanumiți era rumânii,
Că sunt iscusiți la fire
50 Și n-au între ei unire.
Și dintr-a lor neunire
Va veni țării peire;
Acum iată o văzum
Și cu toții o crezum.
55 Că unii din neunire,
Alții din nemulțumire –
Veni țării peire.
Mâniind pe D/u/mnezeu,
Ne-au sosit acest ceas rău.
60 De la leat șaizeci și 5^b
Primejdii și mari și mici –
Era în țară nelipsite,
Se făcuse obișnuite.
Iar la leat 60 și 9
65 Văzum altele mai
Unde turcii și tătarii
Avea război cu muscalii.
Noi după a noastră stare,
N-aveam altă supărare,
70 Cherestrile, zaharale,
Ne deprinsesem cu ele,
Dar la noemvre în 7
Joi spre vineri noaptea,
Auzim un țipăt mare
75 Un zgomot și un chiloman^c
O strigare și un huiet de stupai^d și de
aman^e
Nu puteai să mai pricepi
Ce socoteală să începi.
Unii zicea că sunt muscali,
80 Cei mai mulți că sunt tătari.
Dar anevoie, frate, să crede

a Protimie, preferință, folos (gr.).

b Referința este probabil la răscoala breslelor (rutefurilor) din București, care a izbucnit în mai 1765, răscoală înfrântă, conducătorii ei pierind decapitați.

c Chiloman, strigăt de durere.

d Stupai, înainte! (rus.). Cf. M. Cantacuzino, *op. cit.*, p. 172.

e Aman, îndurare, iertare.

Un lucru ce nu să vede.
 D-unde ce să lumină,
 Oareșce să mai alină
 85 Acel huet și strigare
 Și acel chiloman mare.
 Când începum a vedea bine –
 Mascarade minune
 Ce să spui și ce să zici:
 90 O grămadă de calici.
 Blestemați și porci de câine –
 Toate ulițele pline.
 Cu câte un peșchir^f la mână,
 În cap pene de găină,
 95 Orice mergeai și întrebai,
 Ei îți răspundea: stupai!
 Nu aveai să le înțelegi
 Și nici să le mai alegi.
 Atâta auzeam: stupai
 100 Și ne curățeam de cai.
 Până să ne domirim,
 Di prin hanuri să eșim,
 Ei prădase le spusese,
 Pe greci în pei îi lăsase^g.
 105 Iar maiorul Zgurali^h
 El putuse năvăli
 Și cu toți ai lui intrase
 Tocmai la vodăⁱ în case.
 Vod/ă/ dacă l-au văzut
 110 De frică cu totul la el au căzut,
 Ca să-l dea afigisească^j,
 Să nu-l harpalidisească^k
 Iar el cu mojicie
 Și cu rea obrăznicie
 115 Nice să audă nu vrea
 Cu Dei Costea vorbea
 Iar vod/ă/ îngenu/n/chia
 Și cu lacrimi săruta.
 Ei atâta îl dezbrăca,
 120 Încă nimic nu-i lăsa.
 Iar Cârlova căpitanul^l

Îi luase guțumanul.
 Cu un rând de haine îl lăsară
 Și curând îl ridicară
 125 La Sfete Gheorgheⁿ în han
 Unde era și vel ban^o,
 Fratele Mării sale
 Cu haremul dumisale
 După ce se așăzară,
 130 Iar la curte să înturnară.
 Să lăsăm până aci
 Și să vorbim și de turci.
 Minune D/u/mnezeiască
 Tu cu legea creștinească;
 135 Ajutor D/u/mnezeesc
 Fu cu neamul creștinesc.
 Nu e minte omenească
 Să pótă să socotească
 Această mare minune
 140 Pentru a turcilor mulțime -
 Amărăți luară frica,
 Cât fugiră de nimica:
 Atâtea anadoleni,
 Giurgiiveni, nicopoeni
 145 Și cei mici agalele
 Să-i vezi fugind fără de șale
 De țigani, de haimanale.
 D/u/mnezeule ceresc,
 N-am gură să-ți mulțănesc,
 150 Că mâna ta ne-au păzit
 De tine s-au îngrozit.
 Acum de turci să lăsăm,
 Iar vorbă să apucăm
 După ce în curți veniră
 155 Luară ce mai găsiră
 Îi lăsară mai cu capul.
 Pre Grigorie sãn Scarlat îl luară
 Să meargă ca un hatman în han
 La Sfete Ioan.
 160 Și fără de vorbe multe
 Să aducă pe bieții boieri la curte.

^f Peșchir, prosop, ștergar.

^g Se identifică aici caracterul antifanariot al mișcării.

^h Maiorul Zgurali, comandant al unui detașament de voluntari. În *Cronograful medelnicerului Dumitrache*, Zgurali e căpitan (*Istoria evenimentelor din Orient, cu referință la Principatele Moldova și Valahia, din anii 1769-1774*, ediție de V.A. Urechilă. În: „Analele Academiei Române”, Mem. Sect. ist., tom X (1887-1888), p. 371.

^j Afigisi – a lăsa să fugă (gr.).

^k Harpaladisi – a înhăța, a apuca avid (gr.).

^l Cârlova, comandant al unui detașament de „volintiri”.

ⁿ La mănăstirea Sfântul Gheorghe se ascunsese o parte din marea boierime.

^o Marele ban Dumitrache Ghica.

Iar el ca un politicos
Ducea pă bieții boieri pă jos.
Încă eși vorbă mare
165 Că-i ducă [sic] ca să-i omoare.
Brâncoveanu^p ostenise,
Prin tină să nădușise,
Și gândea cum să sosească,
Mijlocul să-și răcorescă,
170 Dar până a-și lua seama
Ostașii îi furară blana din spinare.
Mergând boerii la curte
Văzură obraze multe
Și umblau toți cum mai tare,
175 Să vedem cine e mai mare,
Când să vezi ce să vezi,
Să rabzi ori să lăcrămezi
Că șădea în spătarii
Acel pol/covnic Ilie^q
180 Pe porocle Lepoșnean^r
Cu conteșu^s lui Ciocârlan
Îmbrăcat, înfășurat,
Însă părea că e umblat
Cu o săbióră încins
185 Și vorba lui cam cu plânsu,
La fața prea rumeor
Și numai cu capul gol.
De-a dreapta lui, Argeșan^{n/ul}^t
Și în stânga, Verișanu^u
190 Amândoi arhimandriți,
Cu minte iscusiți
Dar de alde „Maria ta”,
„Blagorodnicia ta”
Atăta de deși era
195 Când îți venia a vărsa.
Amândoi ținea bastoane

Și judeca din canoane
Pe armeni și pe evrei^v
Îi lăsară tot în pei.
200 Boerii tot așteptară
Treaba, până să lăsară,
Că văzură pe Ilie
Despre dalba veselie
Și apoi nu zăboviră
205 Și să prirofolisiră –
Cum că, ca un om viteaz,
Nu e niceodată treaz,
Pe Dumitrache Varlaam
Îl ridicară agă în divan
210 Și așa eșia afară
Și se scobora pe scară:
Plecă pă jos la conac
Și puse o șapcă (sic) în cap
O șapcă de teleten^w.
215 Iar Gavrilă Stamatiniul,
Fiind îmbrăcat nemțește,
Dă lângă el nu lipsește,
Ci vorbește moscălește,
De păhar nu să sfiește.
220 De acestea multe făcură,
Până pă vodă îl porniri (sic)^x
Apoi făcură divan
Să dea oștilor nezan^y
Le veni veste la curte
225 Că mai vine ôste să între.
Îndată încălicară,
Eșiră din târgu afară.
Noi biet ne mai veselim
Și mersem ca să privim,
230 Doară ne va veni cinevaș
Să te mai încredem în cevaș.

p Nicolae Brâncoveanu, strănepot al voievodului Constantin Brâncoveanu, op.cit, p. 410

q Ilie Moldoveanu, comandant al unui detașament de „volontiri”.

r Era probabil din ținutul Lăpușnei.

s Conteș, manta lungă purtată de boieri, ca și de domn.

t Este vorba despre Damaschin, arhimandritul Argeșului, filorus încă înainte de dezlănțuirea războiului – v. M. Cantacuzino, op.cit., p. 154, 177.

u Este vorba despre Sofronie, arhimandritul mănăstirii Vieroș, filorus, M. Cantacuzino, op.cit., p.177. A condus împreună cu Damaschin o altă partidă antiotomană, dar opusă ca metodă și cereri partidei antiotomane a marilor boieri, de care a fost învinsă (ibid., p. 459).

v Transpar aici revendicările economice ale „volintirilor”, armenii și evreii simbolizând pătura negustorească bogată. De altfel, M. Cantacuzino, (op.cit., p. 174) asigură că „nici de la o casă de rumân n-au luat „volintirii”, ci numai de la Curtea Domnească”.

w Teletin, piele tăbăcită cu materii vegetale.

x Grigore Ghica a fost trimis la contele Rumenatev. M. Cantacuzino (op.cit., p. 175) spune că voievodul a fost „pornit” peste „trei-patru zile” de la convorbirea la care m-am referit mai sus și care a avut loc pe 8 nov.; deci Grigore Ghica a pornit spre Rusia prin 11-12 nov.

y Nezan, regulament, lege.

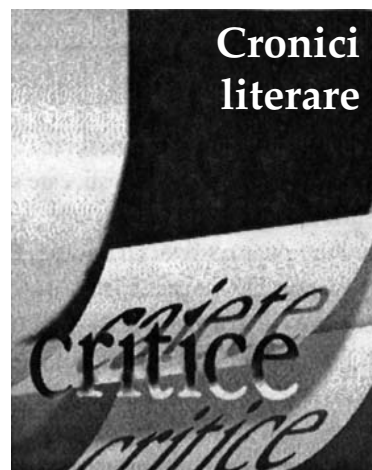
Clopoțele trăgea toate,
Lumea alerga pe moaste,
Când la óste ce să vezi,
235 Să râzi or să lăcrămezi.
Că veni un Marco căpitanu,
Un mojic și un rătan,
Cu o fodolie mare -
Abia se mișca călare.
240 Toate altele să lași
Și să privești la ostași

Că nu (sic) mai veniră oieri și plugari
Și ȕigani și mămăligari
Și copzari și toboșari
245 Și a lui minunată óste
Le era mare năpaste.
Unii cu frâne de tei,
Alȕii cu scări de curtei,
Cum unu-doi călare
250 Și cu deldii de-a spinare.
Ispolaite despota^z

^z Formulă slavonă cu sens de *Mărire! Slavă!*, plasată, evident, cu intenȕii ironice după tabloul descris mai sus.

Irina GEORGESCU*

Slavici publicistul**

Résumé

Volumul apărut postum Slavici. De la România Jună la Tribuna de Ilie Guțan marchează patru momente esențiale de contextualizare a publicisticii slaviciene, jalonate de: 1) etapa pre-Tribuna, care îl plasează pe Slavici într-o fantasmă a integrării europene; 2) faza latentă a Tribunei, în care decelăm o biografie convulsivă; 3) momentul de apogeu al Tribunei, în care sunt puse în discuție menirea presei, feroarea și consecvența ideilor, mitul clemenței imperiale, cultura ca factor de coeziune națională; 4) etapa post-Tribuna, pusă sub semnul receptării critice și, într-o oarecare măsură, al protejării principiilor slaviciene.

Cuvinte-cheie: publicistica lui Slavici, revista Tribuna, volumul dedicat lui Slavici, menirea presei postpașoptiste.

Le tome du professeur universitaire Ilie Guțan, publié après sa mort, Slavici. De Roumanie jeune à la Tribune, marque quatre étapes essentielles de mise en contextes des publications de I. Slavici, échelonnées comme suit: 1) l'étape avant-Tribune, qui situe Slavici dans un phantasme de l'intégration européenne; 2) l'étape latente de Tribune où l'on décèle une biographie tourmentée; 3) l'étape d'apogée de la revue Tribune, au cours de laquelle on met en discussion le destin de la presse, la ferveur et la fermeté des idées, le mythe de la clémence royale, la culture comme facteur de cohésion nationale; 4) l'étape après-Tribune, mise sous le signe de la réception critique et dans une certaine mesure, de la protection des principes de Slavici.

Mots-clé: les publications de Slavici, la revue Tribune, le tome dédié à Slavici, le rôle de la presse post-quarante-huitième.

Studiul profesorului Ilie Guțan constituie o cercetare de durată dintr-o parte semnificativă a biografiei și publicisticii lui Ioan Slavici, vizând, astfel, o periodizare a presei românești din Transilvania ultimelor decenii ale secolului al XIX-lea și, implicit, a istoriei presei sibiene.

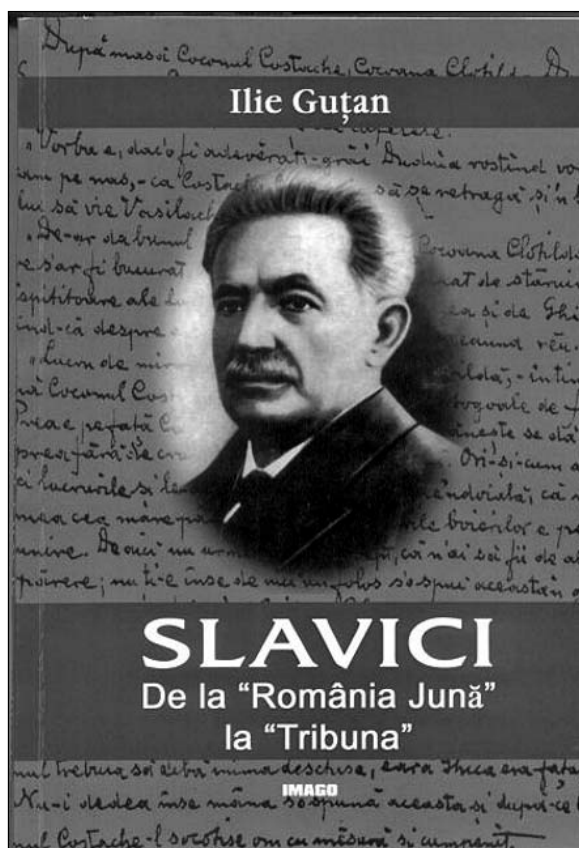
Analiza are în vedere perioada 1884-1890, când „programul, configurația și evoluția ziarului Tribuna, apărut la 14/26 aprilie 1884 la Sibiu, sunt mărturia rolului și activității lui Slavici” (p. 11). Traseul meandrat al biografiei lui Slavici este marcat de întâlnirea cu Eminescu, de Junimea, de vicisitudi-

nile sociopolitice, dar mai ales de tăria de caracter și de curiozitatea vie de a pătrunde firea lucrurilor.

Grație lui Eminescu, în vara anului 1870, Slavici îl cunoaște la Viena pe Iacob Negruzzi, care îi propune să scrie pentru *Convorbiri literare* un studiu comparativ despre unguri și români, concretizat în „Studii asupra maghiarilor”; primele cinci părți apar în 1871-1872, iar ultima parte, „Noi și maghiarii”, în 1873. Studiile cuprind secvențe și analize pertinente de istorie, „individualitate”, „constituțiune”, strategii de guvernare, aspirații politice. Însă faima ca

* Institutul de Istorie și Teorie Literară "G. Călinescu", e-mail: instcalinescu@yahoo.com

** Ilie Guțan, *Slavici. De la România Jună la Tribuna*, ediție îngrijită de Victoria Murărescu Guțan, Sibiu, Editura Imago, 2012, 208 pagini.

scriitor, „o performanță în epocă mai ales printre ardeleni, va fi rodul ceasurilor de singurătate, de abstragere din mediul social și uman, bine cunoscut și adânc asimilat” (p. 23). Decelăm, în cazul lui Slavici, o rigoare a documentării, informare strictă, argumentație logică, analiză și putere de sinteză, obiectivitate și respect pentru adevăr. Hermeneutica textului presupunea adoptarea unei poziții critice, atitudine, puncte de vedere, chiar soluții. Universitarul sibian constată că, publicând intens în presa vremii (*Speranția*, *Gura satului*, *Albina*, *Lumina*, *Telegraful român*), Slavici își descoperă atât pasiunea pentru analiza fenomenului social și politic, cât și vocația publicisticii curente. „Gazetăria este dublată de îndelungi stadii de bibliotecă, de reflecție și informare continuă” (p. 24), fiind deopotrivă un *modus vivendi*, edificator atât pentru grandoearea, cât și pentru mizeria îndeletnicirii de ziarist. Mai mult decât atât, „nodul gordian al publicisticii politice a lui Slavici îl constituie raporturile dintre români și maghiari în contextul unor circumstanțe tensionate, mai

ales ca urmare a impunerii dualismului austro-ungar în 1867, cu efecte discriminatorii” (p. 32).

Înainte de 1884, când apare cotidianul *Tribuna*, legăturile lui Ioan Slavici cu Sibiuul se realizează prin colaborarea la foaia arhiepiscopalească *Telegraful român*, înființată în 1853 de Andrei Șaguna. Din 1865, asesorul consistorial Nicolae Cristea se ocupa de conducerea ei, reușind să atragă un grup de tineri colaboratori bine instruiți. Pe unii dintre ei, trimiși de Șaguna să studieze la Viena, Slavici îi cunoaște prin 1869-1870, când el însuși se afla acolo. Astfel, prin intermediul lui Ioan Bechnitz, gazetarul ia contact cu *Telegraful român*. Ca arhivar consistorial la Oradea, unde fusese adus de la Arad în august 1873, la solicitarea vicarului Miron Romanul, Slavici constată „dezbinarea confesională a românilor ca urmare a propagandei catolice susținute oficial”, convingându-se de „subminarea bisericii tradiționale, de rit oriental, prin compromisuri politice la care se dedau unii dintre slujitorii săi” (p. 50). Slavici ni se dezvăluie ca un „tânăr hotărât să refuze orice tranzacții și să-și apere convingerile morale și politice, cărora se va strădui să le rămână credincios toată viața și să le apere uneori cu intoleranța celui ce se amăgește să creadă că adevărul lui este redutabil” (p. 56). În viața publică și politică, în biserică, în administrație, în școală remarcă o diversitate de situații, atitudini și fapte pe care le denunță fără reticență și le critică necruțător, „operație cu atât mai incisivă cu cât cei culpabili sunt personaje sau instanțe de prim-plan ale scenei publice și politice ale vremii”.

La 15 martie 1876, din inițiativa partidului conservator, apare ziarul *Timpul*. Încă din primul număr, Slavici este prezent cu nuvela *La crucea din sat*, însă în redacție intră abia la începutul anului următor. La București, este preocupat „să cultive o atmosferă favorabilă Transilvaniei, să câștige simpatii și sprijin din partea unor personalități ale vieții politice și culturale” (p. 60). Timp de un an, Slavici trimite (iunie 1876 – iunie 1877) „foii” sibiene corespondențe din „țară”, semnate de cele mai multe ori Corbey, nume nedeconspirat de N. Cristea,

care acordă importanța cuvenită textelor, deoarece, prin intermediul lor, cititorii erau informați despre cum evoluează criza orientală. Ilie Guțan insistă asupra rigorii gazetarului, care „înregistrează și comentează ce se întâmplă în actualitatea imediată, ia atitudine și formulează puncte de vedere, dacă nu cu pretenția, cu iluzia că opinia lui nu va rămâne fără ecou” (p. 75). În egală măsură, Slavici, deși lasă impresia că rămâne „între granițele orgoliului național”, nu-și reprimă impulsul de a-i întrevădea poporul român un destin european. Mai mult decât atât, dobândirea independenței, proclamarea regatului, orientarea politicii externe către Apus nu rămân fără ecou în publicistica slaviciană, acestea devenind „argumente temeinice pentru a reflecta asupra destinului european al României, pe care îl vede realizat numai ca părtășă la «marea Lucrare» având ca scop progresul în întregul spațiu european” (p. 77).

În nr. 1/1881 al „foii” berlineze *Deutsche Revue* (care apăruse la sfârșitul anului 1880), Titu Maiorescu publică articolul „Zur politischen Lage Rumaniens”. Eminescu îl traduce, reproducându-l în *Timbul*, în ultimul

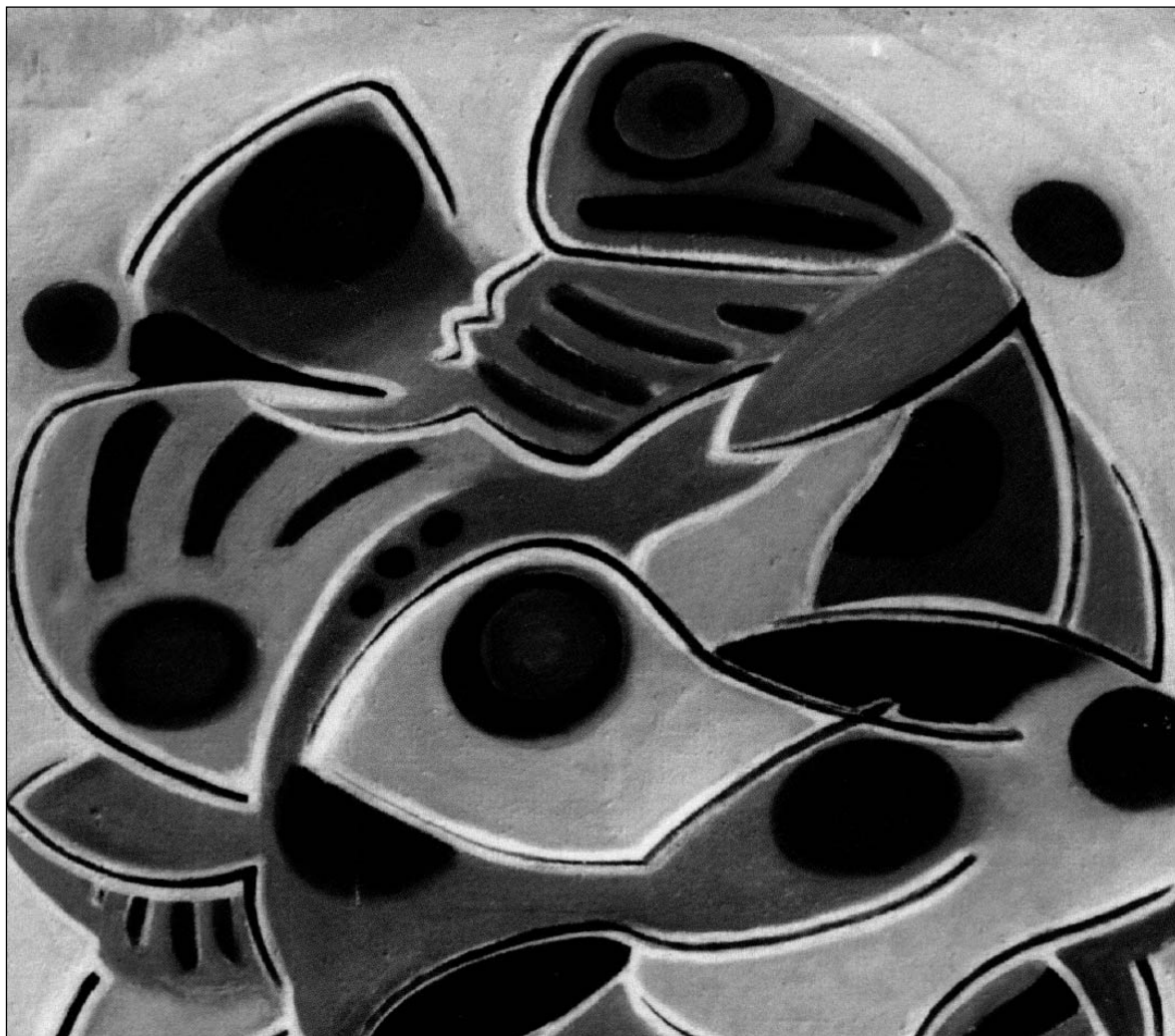
număr din 1880, cu titlul „Despre situațiunea politică a României”. Articolul a suscitat polemici în epocă, fiind comentat contradictoriu atât în presa românească de pe ambele părți ale Carpaților, cât și în presa străină. Iritat de felul în care era discutat articolul și de interpretarea eronată a unor pasaje („rău înțelese de către unii și dinadins exagerate în înțelesul lor de către alții”), Slavici publică în *Telegraful român* (XXIX, nr. 19, 14 februarie 1881) articolul din *Deutsche Revue*, constatând că textul maiorescian produsese „oarecare senzațiune” în periodicele străine (*Hon*), fiind combătut însă vehement în ziarele românești (*Românul*, *Gazeta Transilvaniei*, *Luminătorul* etc.). Asemenea lui Maiorescu, și Slavici se lasă prins în „mreaja jocului ipotezelor politice, fascinat de Occident” (p. 84). Articolul semnat de Maiorescu în *Deutsche Revue*, reluat în *Telegraful român*, și scrisoarea adresată de Slavici lui Nicolae Cristea, la Sibiu, în care publicistul formulează aprecieri privind situația din Ardeal și anvergura europeană a vederilor politice denotă „fervoarea reflecției slaviciene cu aer profetic” (p. 91), dar și „mărturia unui proces de conștiință și a unei decizii fără drept de apel: să vină la Sibiu, unde spera să găsească terenul prielnic «marii Lucrări» năzuite de el, pentru care se crede predestinat” (p. 92).

Grupul constituit din Nicolae Cristea, Ioan Bechnitz, Daniil Popovici Barcianu, Aurel Brote, Ioan Crișan, Dimitrie Comșa și Simeon Popescu a încercat să restabilească unitatea culturală, în primul rând prin editarea *Foișoarei* ca supliment literar al *Telegrafului român*, apoi prin încercarea de solidarizare cu ideea unității și coerenței sociale și culturale. Întoarcerea lui Slavici în Ardeal în 1884, după zece ani de ședere în România, presupune multiple motivații obiective și subiective, decizia lui fiind, la urma urmei, „încă o dovadă a consecvenței cu sine, un pariu câștigat cu propria-i conștiință și cu cei suspicioși cu sentimentele lui de «patriot» ardelean” (p. 101). Perioada în care Slavici a fost director la *Tribuna* (1884-1890) s-a dovedit o provocare continuă, prolifică și temerară, conducând un ziar considerat deopotrivă „o armă de

temut, dar și o țintă de atac” (p. 112). *Tribuna*, cotidian de opinie și de atitudine, de reflecție și dezbateră, riguros informat și preocupat să-și informeze cititorii, ia atitudine permanentă împotriva politicii de maghiarizare. Sunt tot mai accentuate disensiunile între români și maghiari, în ciuda încercării de respectare a adevărului istoric, a folosirii unui ton menținut în limitele civilizației. Slavici denunță deseori în paginile ziarului „lipsa unității de acțiune și dezbinarea dintre români, situație constatăta mai ales în rândurile elitei” (p. 117), starea de letargie, compromisul, lipsa de solidaritate, duplicitatea contemporanilor.

Foarte important însă rămâne faptul că, pentru Slavici, „consecvența era o probă de onestitate și rectitudine morală”. Și la Viena, și la *Tribuna* și în alte împrejurări,

face efortul de a rămâne „cumpătat, rezervat față de inițiative cu substrat insurgent, dispus să-și asume culpa altora pentru apăsarea unui diferend neașteptat” (p. 198). Slavici n-a fost un gazetar comod și obedient față de autoritatea oficială, dar nici nu s-a manifestat ca un gazetar subversiv. Moștenirea publicistică a lui Slavici – *Tribuna* – devine o sursă importantă de cercetări, despre care „poate scrie oricine, fiindcă nu e feuda nimănui, cu o condiție însă: să se informeze la surse sigure și să interpreteze corect probele existente” (p. 201). Lui Ilie Guțan îi revine meritul de a fi mers la sursele primare ale publicisticii lui Slavici, de a fi cântărit cu atenție argumentele, idiosincraziile și inanițările, lăsând la o parte mistificările și impreciziile.

Privatizarea informației și libertatea de expresie

Abstract

Acest articol este o recenzie a unei lucrări de sociologie mass-media publicată de curând de o tânără cercetătoare, Raluca Petre. Lucrarea ei, *Journalism in Times of Major Changes*, este rezultatul a peste cinci ani de cercetare întreprinsă cu prijejul studiilor doctorale la prestigioasa instituție academică *School for Social Research* din Varșovia. M-am oprit în articolul de față asupra celor mai importante aspecte pe care Raluca Petre le-a analizat în scopul de a oferi o imagine mai clară asupra felului în care jurnalismul românesc a evoluat în ultimele decenii. Luând drept punct de pornire reperele metodologice oferite de Pierre Bourdieu, Raluca Petre a efectuat o cercetare calitativă bazată pe interviuri în profunzime cu foarte mulți dintre jurnaliștii români aparținând unor generații diferite. Odată terminată această importantă etapă a cercetării, Raluca Petre a fost în măsură să tragă niște concluzii foarte interesante cu privire la evoluția jurnalismului românesc.

Cuvinte-cheie: presa românească, libertatea de exprimare, criterii de evaluare a excelenței în jurnalism, propaganda politică, școli de jurnalism.

This is a review of a work published recently by a young sociologist, Raluca Petre. Her work, Journalism in Times of Major Changes, is the result of five years of research during her doctoral studies at the School for Social Research in Warsaw. In this article I tried to focus on the main aspects that Raluca Petre analyzed in order to offer a closer image on the way Romanian journalism evolved during the last decades. Taking as starting point the methodological tools offered by Pierre Bourdieu, Raluca Petre conducted a qualitative research based on the in-depth interviews with the Romanian journalists. After fulfilling this important task she was able to draw very important conclusions about the way the profession of journalism evolved in Romania.

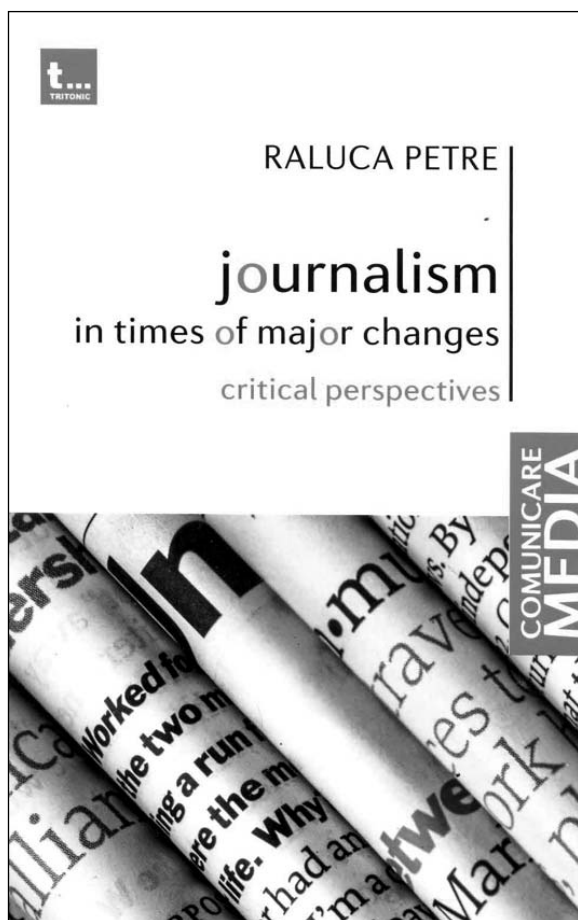
Keywords: Romanian press, freedom of expression, journalistic evaluation criteria, political propaganda, Romanian journalists, schools of journalism.

Pe platforma critică pe care îmi permit să o numesc “a noastră”, libertatea presei e dezbătută doar tangențial. Apariția unei lucrări care investighează modul în care jurnalismul românesc a evoluat în ultimele decade ale secolului XX mă îndeamnă să aduc în atenția colegilor de platformă și a cititorilor ei această chesiune controversată.

Așadar, cum arată profesia de jurnalist după revoluție în comparație cu ce se întâmpla înainte de evenimentele din decembrie '89? Voi încerca să răspund comentând lucrarea Ralucăi Petre, doctor în științe sociale la Universitatea din Varșovia, *Journalism in Times of Major Changes – Critical Perspectives*¹. În primul rând cum se poate răspunde la o

* Dr. Maria Cernat, Universitatea “Dimitrie Cantemir”, București, e-mail: macernat@gmail.com.

1 Raluca Petre, *Journalism in Times of Major Changes – Critical Perspectives*, București, Tritonic, 2012.

întrebare atât de complexă fără să cădem în generalizări penibile de tipul "înainte de '89 nu se făcea presă în România", "toți jurnaliștii erau activiști politici pe vremea lui Ceaușescu", "după '89 a început să se facă presă cu adevărat în România" etc. O modalitate este cea propusă de Raluca Petre. Ceea ce mă face să aduc în atenția cititorilor *Caietelor critice* lucrarea amintită este în primul rând instrumentul metodologic utilizat. Ferindu-se de cercetările cantitativiste, Raluca Petre alege drept grilă de analiză conceptul de *câmp* și *habitus*, așa cum au fost ele propuse și dezvoltate de Pierre Bourdieu. Mai exact, pentru a putea răspunde la o întrebare atât de complexă, trebuie să avem instrumente de cercetare suficient de rafinate, or, abordările școlii anglo-saxone, cu cele trei modele ale presei, se dovedesc a fi insuficiente dacă ne dorim să explicăm modul în care profesia de jurnalist a evoluat în România. Cum funcționează această modalitate de analiză? Ei

bine, dacă cercetările structurale pun accent pe valorile și regulile care guvernează instituțiile, neoinstituționalismul aduce în discuție încă două aspecte la fel de importante: actorii acțiunilor la nivel instituțional și mediul profesional. Cu alte cuvinte, pentru a înțelege cum a evoluat jurnalismul în România, trebuie să înțelegem nu doar regulile sale, ci și actorii sociali și rețelele sociale pe care ei le formează etc. În mod concret, Raluca Petre a intervievat o serie întreagă de jurnaliști pentru a urmări cum a evoluat această profesie. Parte dintre cei intervievați au lucrat în presa de dinainte de '89. O a doua categorie e reprezentată de cei care s-au apucat de jurnalism chiar după revoluție, pentru ca ultima categorie să fie reprezentată jurnaliștii care intră astăzi în această profesie.

Care au fost concluziile după analiza acestor interviuri? Înainte de '89, să fii jurnalist era un privilegiu. Această profesie era rezervată câtorva persoane care făceau fie dovada obedienței decerebrate față de conducătorul multiubit, fie dovada că vor scrie cu talent despre chestiuni mai puțin importante din punctul de vedere al puterii comuniste. În lucrarea Ralucai Petre găsim o descriere echilibrată a modului în care instituțiile de presă funcționau în perioada comunistă. Care erau regulile care dominau aceste instituții? În primul rând, exista o lege a presei. Oroarea pe care a creat-o explică parțial repulsia pe care o au și astăzi unii jurnaliști față de reglementarea prin lege a presei. Deși la nivel declarativ presa era liberă, garantând "tuturor cetățenilor indiferent de naționalitate, sex, rasă sau religie posibilitatea de a se exprima legal în toate problemele de interes public și cu caracter public", ea nu lăsa posibilitatea niciunui tip de critică, libertatea presei neputând fi folosită "împotriva ordinii socialiste". Reglementarea presei se făcea inițial prin mecanismele cenzurii. Exista un birou care se ocupa cu excluderea textelor problematice din presă, responsabilitatea pentru apariția unui text critic fiind astfel împărțită între biroul cenzură și autor. Apoi s-a trecut la un mecanism mult mai pervers – autocenzura. Cu alte cuvinte, orice jurnalist responsabil

din Republica Socialistă România trebuia să știe exact ce se scrie și ce nu se scrie în presă, responsabilitatea "deviațiilor" revenindu-i aproape exclusiv autorului. Caracteristic pentru această perioadă este faptul că jurnaliștii nu se formau neapărat în școli de jurnalism, ci în școli de partid (la celebra "Academie Ștefan Gheorghiu"), propaganda politică și jurnalismul ajungând astfel să se suprapună aproape în totalitate. Lucrarea Ralucăi Petre insistă și asupra unui fapt dezbătut și cu alte ocazii: în câmpul jurnalismului nu s-a format o elită care să preia puterea instituțional și simbolic după revoluție. Spre deosebire de Polonia, de pildă, la noi nu a existat un grup coagulat de jurnaliști formați ca jurnaliști care să se opună sistemului. Opoziția a venit din partea unui alt grup: scriitorii. Mulți dintre aceștia s-au refugiat în redacțiile unor ziare și reviste care permiteau publicarea unor reportaje care, cel puțin la prima vedere, nu puneau nicio problemă puterii comuniste. De aceea redacțiile unor publicații ca "Scânteia tineretului" îi aveau drept membri pe unii dintre cei mai importanți dintre scriitorii români. Aceștia erau însă literați ca formație academică, nu jurnaliști și, din păcate, nu au reprezentat elita care să preia puterea după revoluție.

Ce s-a petrecut după revoluție? Dacă urmărim atenta analiză din lucrarea Ralucăi Petre, constatăm că există două etape: una de idealism atât de naiv și entuziast că azi l-am numi aproape idiot și una de narcisism consumisto-hedonist.

Să punctăm câteva dintre elementele pe care Raluca Petre le aduce în discuție pentru a caracteriza aceste perioade. După revoluție, presa română a semănat cu un soi de tărâm al făgăduinței. Anii de represiune creaseră nevoi imense de comunicare și exprimare. Se făcea jurnalism din plăcere și din nevoia de exprimare. Există un entuziasm nebunesc. Oameni din toate profesiile se îndreptau spre jurnalism. Se făceau radiouri în garsonieră. Se lucra la emisiuni din pură pasiune. Oamenii credeau că pot schimba lumea cu ajutorul presei. Au fost anii nebuni când profesia a fost invadată de persoane fără pregătire academică – nu

aveau cum să o aibă de vreme ce nu exista o facultate de jurnalism –, dar cu un sac plin de dorințe idealiste. Cum pregătire academică nu exista, standardele jurnalistice privind accesul în cadrul profesiei au fost echivalente cu talentul. Și astăzi există în România destui care să creadă ca nu e nevoie de o facultate de jurnalism și că tot ce îți trebuie e un dram de talent și mult tupeu pentru a fi un jurnalist bun. Nu te formezi, ci te naști jurnalist. Mama natură este singura care îți poate garanta accesul și succesul ca jurnalist. Această logică imbatabilă a determinismului biologic implacabil oferea un loc deloc onorant educației academice.

Ce e caracteristic pentru modul în care instituțiile de presă au funcționat în această perioadă este faptul că, deși și-au dorit să schimbe lumea, nu s-au schimbat pe ele însele. Cultura politică a entuziaștilor jurnaliști ai anilor '90 i-a lăsat complet descoperiți în fața problemelor pe care economia de piață le pune. Ei știau, poate, să se exprime, dar cu siguranță cei mai mulți dintre ei n-au știut că asta nu are nimic de-a face cu ceea ce piața liberă cerea. Ei trebuiau să înțeleagă un lucru foarte subtil pentru nivelul culturii politice din acea perioadă: informația era o marfă vandabilă, nu un bun public și nici un instrument de iluminare a maselor. Și uite așa, ca-n *Ferma animalelor*, locul omului stăpân crâncen a fost luat de confrății porci, la fel de drastici și de exploatare. Ca să înțelegem ce țintă ușoară au fost jurnaliștii anilor '90, vom apela tot la lucrarea analizată pentru a arăta că doar 3% dintre jurnaliști credeau imediat după revoluție că o creștere a salariilor era o prioritate. Hiperreglementarea din perioada comunistă le crea repulsie noilor jurnaliști care nu înțelegeau că e nevoie de așa ceva și pentru a-ți proteja statutul profesional, libertatea greu câștigată în decembrie sau drepturile salariale. Ei nu înțelegeau că amenințarea venea acum din altă parte. Tocmai din acest motiv nu s-a propus imediat o nouă lege a presei, nu s-au înființat organisme puternice și sindicate care să protejeze drepturile amintite anterior. Rețelele informale care încolțeau ca iedera pe grila formală a legislației presei

de dinainte de revoluție au continuat să funcționeze. Majoritatea interviurilor efectuate de Raluca Petre arată că accesul în profesie a continuat să se facă în multe situații pe bază de recomandări. Mai mult, s-a întâmplat ceva foarte interesant. Opreșiunea partidului era una "protectoare": toți aveau locul de muncă asigurat, salarii relativ egale. Raluca Petre susține că întreaga țară funcționa ca o gigantică instituție hipercentralizată. După revoluție, plasa de siguranță a dispărut. Salariul și locul de muncă stabil au devenit o simplă iluzie în domeniul jurnalismului românesc postdecembrist. Pe acest fundal s-a întâmplat, cum spuneam, ceva interesant. Cei mai mulți au continuat să scrie din entuziasm, ajutându-i pe alții, dar nu și pe ei înșiși, pe când o mică minoritate s-a pus pe făcut bani. Câțiva dintre jurnaliști au înțeles mai repede decât alții că în societatea capitalistă informația e o marfă care trebuie comercializată profitabil. Este momentul în care în scenă intră un alt actor foarte important: patronul de presă. De cele mai multe ori, acești patroni s-au selectat chiar din rândul confrăților jurnaliști, de aici comparația mea cu *Ferma animalelor*.

Cum am putea caracteriza etapa actuală a jurnalismului autohton? În primul rând nimeni nu mai vrea să schimbe lumea. Idealismul anilor '90 a fost înlocuit cu un soi de narcisism magistral, surprins și în pelicula lui Erik Gandini, *Videocracy – basta apparire*. Studenții de azi vor să se facă jurnaliști ca să se vadă la televizor! Din majoritatea interviurilor realizate de Raluca Petre cu jurnaliști "de ultimă generație" mai reiese ceva îngrijorător: ei cred că e important să existe o reglementare a presei, dar că ea trebuie făcută de altcineva. Ei nu se văd deci ca agenți ai schimbării!

Există un fir roșu pe care Raluca Petre îl urmează în analiza interviurilor cu jurnaliști: unde se situau și unde se situează și acum standardele profesiei? Cu alte cuvinte, cine evaluează calitatea unui material jurnalistic, ceilalți jurnaliști sau altcineva? În majoritatea profesiilor, evaluarea se face de către cei care au aceeași formare. Profesorii sunt evaluați de proferori, avocații de

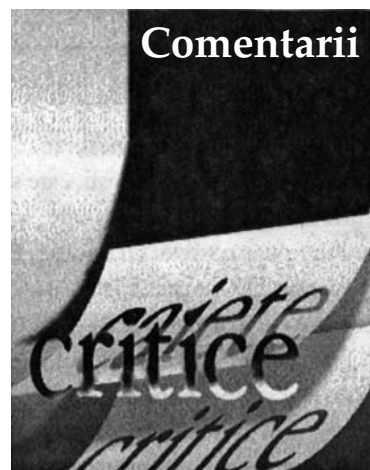

avocați, medicii de medici etc. În ultimul timp apare un al factor de analiză a performanței profesionale: publicul. Prin comparație totuși, profesia de jurnalist este cea mai profund dezavantajată din acest punct de vedere. În perioada comunistă, evaluarea profesională se făcea pe criterii politice: avansa cine se gudura mai eficient pe lângă liderii politici, pentru ca după revoluție să intervină un alt "terț" – patronul de presă – care să dicteze standardele de evaluare profesională în jurnalism.

Nu vreau să vă răpesc plăcerea de a parcurge pe cont propriu lucrarea Ralucăi Petre, de care – este cinstit să o declar – mă leagă o prietenie ce durează din timpul facultății. Analiza în profunzime a modului în care profesia de jurnalist a evoluat în România poate constitui fără doar și poate un punct de pornire pentru viitoare analize, dezbateri și cercetări care să explice cauzele structurale ale lipsei libertății de exprimare a presei românești. Ar fi foarte interesant să vedem cum au evoluat lucrurile pe tărâmul (sfinte!) proprietăți a presei în era neoliberală. Cartea Ralucăi Petre ar putea fi fără îndoială continuată de o analiză a economiei politice a presei românești.

Caius Traian
DRAGOMIR*

Culturile drept opțiuni libere ale umanității în istorie

Abstract

Autorul propune o scurtă incursiune în teoriile referitoare la evoluția istoriei, insistând asupra finalității culturale a fiecărei societăți. Spre deosebire de civilizație, ale cărei roade sunt eminent tehnologice, sfera culturală a oferit omenirii modalități de raportare la univers. Marea moștenire greco-latină constă în faptul că Occidentul european și-a însușit ideea imperială, inteligența critică și capacitatea de continuă perfecționare. Spiritualitatea înseamnă totdeauna întoarcere la surse. Iar istoria Bătrânului Continent se confundă cu încercarea de recuperare a umanității și a umanismului.

Cuvinte-cheie: istorie, Europa, cultură, umanism, moștenire

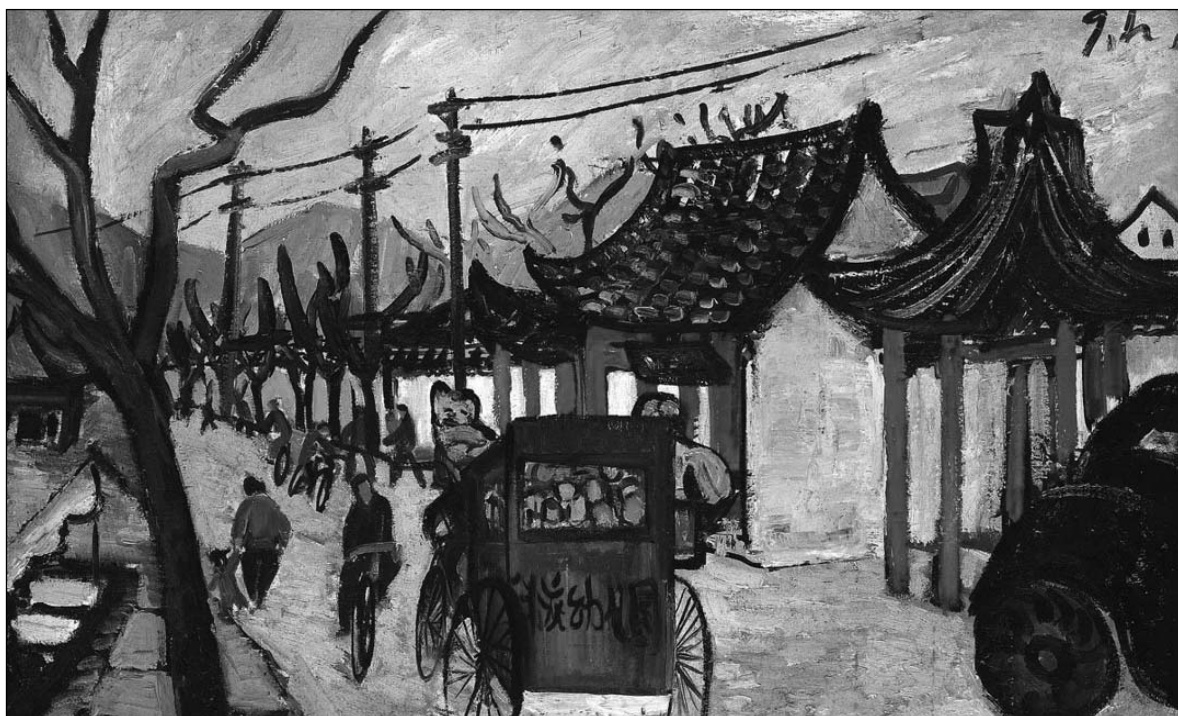
The author offers a brief overview of the theories on the evolution of history, focusing on the cultural purpose of each society. Unlike civilization, whose fruits are purely technological, cultural sphere has provided ways of relating to the world of humanity. Great Greco-Latin heritage is that West European appropriated imperial idea, critical intelligence and the ability to continuous improvement and self forging. Spirituality means always return to the sources. And the history of the Old Continent merges with trying to recover the humanity and humanism.

Keywords: history, Europe, culture, Humanism, legacy

Karl Popper a vorbit despre istorie ca despre o perspectivă deschisă, creatoare, a omului istoric, a conștiinței umane angajată în dezvoltarea unei exprimări în același timp universaliste și specifice, în raport cu definirea variantelor civilizației. Filozoful britanic, de origine austriacă, va afirma, în opera sa – în primul rând, sub aspectul aici luat în considerație, în *Mizeria istoricismului*, 1956, – idee, și nu dezvoltă, prin aceasta, o concepție întrutotul nouă. Henri Bergson, în *Evoluția creatoare* a prezentat lumea, universul, dar, cu deosebire, ființarea umanității în ansamblu său drept un flux ascendent al spiritului în autocreația sa; Pierre Teilhard de Chardin a văzut mișcarea generală a

întregii existențe ca o evoluție ascendentă, constând într-o continuă amplificare și afirmare a conștiinței în lume, înspre o entelechie a ființei, înspre ceea ce el a numit Punctul Omega; forța acestei dezvoltări a atribuit-o firească, sub raport teologic persoanei divine, numită de el *Crist Evolutorul*. Dacă avem în vedere și materialismul marxist – o teorie evoluționistă, creaționistă, deși este greu de înțeles cum poate rezulta o progresivitate inteligent creatoare din simpla materialitate fizică, în care se recunoaște masa, inerția, energia ca dimensiune strict cuantificabilă, și întru totul naturală, a realității măsurabile și observabile – se ajungea la concluzia simplă, firească, anume că

* Diplomat, fost ministru, fost ambasador al României în Franța, e-mail: ctdragomir@yahoo.com.

toate aceste dezvoltări ale ideii de liberă afirmare a forței inovatoare în lume și , implicit, în istorie, nu sunt decât variante de hegelianism – iar hegelianismul, idealist sau redus total la necredibil, altfel spus imposibilul materialism, nu este decât transcriere laică, profană, istoriei iudeo-creștine a creației și evoluției de la ceruri și pământ aflate în întuneric și până intrarea în simultaneitate imanentă a „Începutului și Sfârșitului”, „acele Alfa și Omega”, la coborârea Ierusalimului ceresc în lumina divină a „Luceafărului strălucitor de dimineață”.

Încadrarea – astfel realizată ca deschiderea înspre o lume care, vizând intrarea, știută sau neștiută, trăită și resimțită, sau insesizabilă, în Împărăția lui Dumnezeu, parcurge epoci de lumină și inovație, sau umbră, și stagnare, în orizontul terestru - este o realitate, dar o realitate ce se produce, evoluează pe scena transportului în timp a unor civilizații distincte, ramuri ale unui trunchi apărut, în mod aproape magic, dar care, programatic, se instituie în vectorul principal, prin amploarea sa, și mai mult decât atât, până în cele din urmă unic, al împlinirii integrale a omului.

Roma devine, într-un interval redus la foarte puține secole – dacă se face raporta-

rea la intervalele necesare altor civilizații spre a se împlini – devine deci, marea Republică Romană, SPQR, și apoi Imperiul Roman. Tot ceea ce are origine are însă, inevitabil, și un sfârșit. Imperiul Roman se divide; Imperiul Occidental dispăre sub atacul herulilor lui Odoacru. Italia este disputată de regate barbare (spre a folosi termenul disprețuitor, cu care atât grecii, cât și latinii denuceau pe cei neapartenând culturii lor, greco-latine, deci) și de Imperiul Roman de Răsărit, aceasta spre sfârșitul secolului V. Din 476, Roma nu mai este capitala lumii apusene, decât din punct de vedere strict religios. Chiar și creștinarea poporului Europei de Vest, ori numai a celor care trăiesc în Peninsula Italică nu decurge întrutotul ușor , pașnic sau rapid. Între structurile statale și religioase ale lumii, disputele se dezvoltă și devin îndârjite, eventual extrem de dure, precum, spre exemplu, în lupta dintre papi și împărații germani sau regii Franței. Important este însă faptul că, în sens psihologic, mai bine spus istorico-psihologic, moral, ca tradiție, imperiile nu mor niciodată (ca exemplu pot sta aventurile devastatoare musoliniană și hitleristă, dar și sentimentele de enorm autorespect ale unor mari civilizații actuale, proprii unor state

democratice, precum Austria, Turcia, Grecia) Pe seama acestui fenomen, de persistență a idealului imperial, nu sub raport dominator, ci pur cultural, demn, util din punctul de vedere al înnobilării existenței, în perioade succesive, trebuie observat că Italia a întreținut, continuu, o puternică aspirație la regăsirea de sine în calitate de continuatoare a unui imperiu integral, unit, inovator, creator de istorie.

S-au dat multe explicații faptului apariției Renașterii, care se afirmă pe terenul unui Ev Mediu italian în care evoluția culturală s-a dovedit pe cât de diversificată regional, în numeroasele mici state împărțind spațiul de pe care a iradiat în întreaga lume mediteraneană, iar apoi în profunzimea a trei continente, puterea imperială romană, pe atât de unitară ca voință de a menține o tradiție, nu doar specific integrată, ci, mai ales, universalistă, în sensul cel mai general uman. Întregul Ev Mediu, în Italia, orice unitate statală se considera continuatoarea cea mai îndreptățită a marelui imperiu de altă dată; la capătul evoluției medievale a Europei, Italia se vede înconjurată, la distanță ceva mai mare sau în strictă necesitate, de state mari, autoritare și de o remarcabilă forță: Imperiul German, Regatul Franței, cel al Spaniei, Imperiul Turc. Influența papală, în teritoriile italiene care nu aparțineau nemijlocit Bisericii și, mai ales, în afara peninsulei, oricât de puternică ar fi fost nu mai avea caracterul reprezentativ suficient pentru ceea ce altă dată fusese un adevărat imperiu, iar apoi oferise un sentiment de continuitate cultural-istorică și de atracție, ca imagine, precum acea mare forță globalizantă. Renașterea italiană este refacere capacității de acoperire culturală, ca model, a lumii, de către Italia – într-o altă vreme, centrul pulsator, inima imperiului mondial; astfel a apărut acea fabuloasă epocă de creație și afirmare. Renașterea italiană este, în acest chip, reconstituirea, în ideal, a existenței unui imperiu niciodată ucis, lichidat, ca aspirație istorică.

Această Renaștere italiană este afirmarea, cumva parțială, de sigur, aproape integrală, totuși, a capacității umane de a atinge perfecțiunea. Din secolul XIV, al lui Dante și

al prerenășterii și până în secolele XVI și XVII, ale lui Machiavelli, Tasso, Ariosto, apoi Galilei, Marino; perfecțiunea, cât este dată omului să realizeze, chiar când atinge extrema sa potențialitate, este vizibilă în Italia, în toate domeniile, literaturii, artelor, filozofiei, științei, politicii. Inutil a se mai expune exemple ilustrative, ele sunt general cunoscute. Interesant este însă că Renașterea iradiază, dincolo de hotarele Italiei, așa cum Imperiul Roman își integrase teritoriul enorm mai întinse decât cele ale peninsulei – Renașterea acoperă, ca proces cultural-istoric evolutiv, Franța, Spania, Anglia, Olanda, Germania. Interesant este însă faptul că pe fiecare dintre teritoriile acestor state aceasta, Renașterea, dă o maximă strălucire câte uneia dintre dimensiunile perfecțiunii italiene, ca manifestare a câte unui spirit creator specific.

Franța va dezvolta, în Renașterea sa, ca principală valoare, libertatea spiritului. Ea se reflectă cuceritor, fascinant, în poemele și operele unui Villon și Rabelais, dar și, într-un alt sens ale lui Ronsard. Nu se regăsește oare, în aceștia spiritul neîngrădit al lui Boccaccio? Spania dezvoltă inovația, tehnica navelor și cercetarea noilor orizonturi geografice, precum Marco Polo, și o face inclusiv prin persoana unuia dintre cei mai celebri italieni – Cristofor Columb – dar și abandonul trecutului medieval prin Don Quijote al lui Cervantes, precum se întâmpla în întreaga artă italiană. Anglia acordă o extremă atenție cunoașterii, atât a omului printr-o cercetare poetică, dacă un asemenea termen este permis a fi folosit în sensul cel mai literal, așa cum a practicat-o William Shakespeare, dar și, în filozofia lui Francis Bacon. Olanda relevă, în pictura, simplă normalitate umană, care abundă în arta italiană, de la „Fecioara ca Sfânta Ana și Pruncul” și până la „Pieta”, în variantele acestei teme aparținând lui Michelangelo, Germania se dedică reconstituirii bazelor credinței prin Martin Luther, asemenea Italiei, lui Savonarola și Bruno.

Ce să fie istoria dacă nu o programare a viitorului pe seama reevaluării creatoare a trecutului, a unui trecut imperial sau simplu uman.

The collateral risks of a polemic or about the publishing beginning of C. Stere

Abstract

Dedicat începuturilor publicisticii lui C. Stere, prezentul studiu se ocupă de 15 articole din săptămânalul Evenimentul literar din Iași, grupate de către cercetătorii vieții și ai operei lui C. Stere sub numele de Polemica. Scrierile l-au țintit pe Al. Vlahuță, directorul revistei Viața. Redactate la scurt timp după debutul său în presă, aceste articole subliniază, pe de o parte, ireconciliabil, linia ideologică dintre cele două publicații, și, pe de altă parte, un moment dificil pentru autor, care a folosit mai multe pseudonime. Diferendul va degenera de la polemici la pamflet, cooptarea, așa cum era de așteptat în mod natural, antrenând alte publicații de epocă. Ultima chestiune, dar nu cea din urmă, este că intervențiile ilustrează abilitățile înnăscute în privința scrisului de zi cu zi ale jurnalistului, oferind informații prețioase asupra evoluției personalității C. Stere, împlinite în arii diverse.

Cuvinte-cheie: C. Stere, Al. Vlahuță, Evenimentul literar, Viața, polemică.

Dedicated to the publishing beginnings of C. Stere, the present text deals with the 15 articles in the Iasi weekly newspaper The Literary Event, grouped by the researchers of C. Stere's life and work under the name Polemics; the works were aiming Al. Vlahuta as director of The Life magazine. Written shortly after his debut in press, these articles emphasize, on the one hand, the irreconcilable ideological line of the two publications, and, on the other hand, a difficult moment for the author who used multiple pseudonyms. The dispute shall degenerate from polemics to pamphlet, co-opting, as it was naturally expected, other magazines of the era to be involved in the events. Last, but not least, these interventions illustrate the innate abilities for daily, journalistic writing of the one invoked and offers precious information over the evolution of C. Stere's personality, accomplished in multiple areas.

Keywords: C. Stere, Al. Vlahuță, The Literary Event, The Life, polemics.

I. Constantin Stere (1. VI. 1865, Horodiște, county of Soroca – 26. VI.1936, Bucov, county of Prahova) holds his distinctive place in the Romanian Pantheon. A politician and ideologist whose activity has significantly influenced the evolution of many parties, Parliament deputy and University professor in constitutional law and rector of Iasi University, publicist, theoretician of the ideology of the people,

memorialist and novelist, C. Stere manifested himself as a dominant personality, an agile spirit, but also a generous man, guided by ideas and convictions gathered after an unique existential experience.

II. The information about the entire activity of the publicist C. Stere still has some gaps. Except for his contribution to „Viața Românească”, that is representative in the literary field, yet insufficient for shaping

* Prof. univ. dr., Universitatea “Spiru Haret”, e-mail: lucianchisu@gmail.com.

the real dimension of the journalist, only few texts appeared, and those only came up recently. That is why the present intervention aims to shed light over several aspects regarding the publishing beginnings of C. Stere and to interpret them, along with the collateral risks that he, almost unknowingly, has taken on. Our article is called *Around a polemic*, narrowing its appliance to a number of fifteen texts printed in the „*Evenimentul literar*” magazine, starting march 1894 and ending the same year in June. Another two articles would be added to these, and they were published in „*Adevărul*” and „*Naționalul*”, the latter being signed with his own name, and both related to the present subject.

1. Before moving on to the actual comment, we will answer the question about who Stere was and how the journalists’ cast was perceiving the author of those texts. The question is justified, as except for the profound experience that had marked his existence, Constantin Stere had not yet reached the notoriety conferred by the facts following his activity and career. Moreover, in Romania, the author had the statute of a

transfuge, that had come from the tsarist Russia, where he was supposed to serve part of a sentence.

Briefly, the author of the polemic texts had „debuted” [1] only a year earlier in „*Munca*” (on March 28th, 1893), with the article *O sinucidere*, signed as C. Minuseanu. The author had recently arrived to Iași (in November 1892), after having suffered deportation in the far-away Siberia, between 1886 and 1892 (in Kurgan, Iamalsk, Serghinsk, the latter being on the border with Mongolia), and being subject to extreme experiences. Even since his arrival, he had integrated in the socialist movement led by Ioan Nădejde, and welcomed as a true martyr. „The Russian” or „The Siberian” are two of the names that he was often called by. As an „old” student of the Law University, he had founded the student society *Datoria* (1893) whose purpose was „contributing to increasing the cultural level of the people’s mass”. He was 28 years old, and after his first published interventions, the press of those times pictured him as a man with a long beard, sleepy eyes, always carrying a book under his arm. Shortly, Constantin Stere made himself known in the public space under numerous pseudonyms [2]. The identity of the signer was only known to the small circles of initiates in the journalist space. The pseudonym C. Sorțescu publishes in „*Evenimentul*” (*Socialiștii și mișcarea națională*), while pleas of a similar essence can be found in the literary pages of „*Adevărul*” journal where, under the pseudonym *Observator ipocondric* (Hypochondriac observer), he had published the eight-parts feuilleton *Din notițele unui observator ipocondric*. This was the „visibility” of the author at the moment we are referring to. However, our investigation focuses on a series of articles and notes hosted by the weekly publication „*Evenimentul literar*” from Iași, carried throughout the year 1894, before its printing had ceased. They bear various pseudonyms and can also be consulted in the C. Stere edition, *Publicistica*, printed in Iași in 2010, a first volume of established selections, also accompanied by notes and comments by

the researcher Victor Durnea.

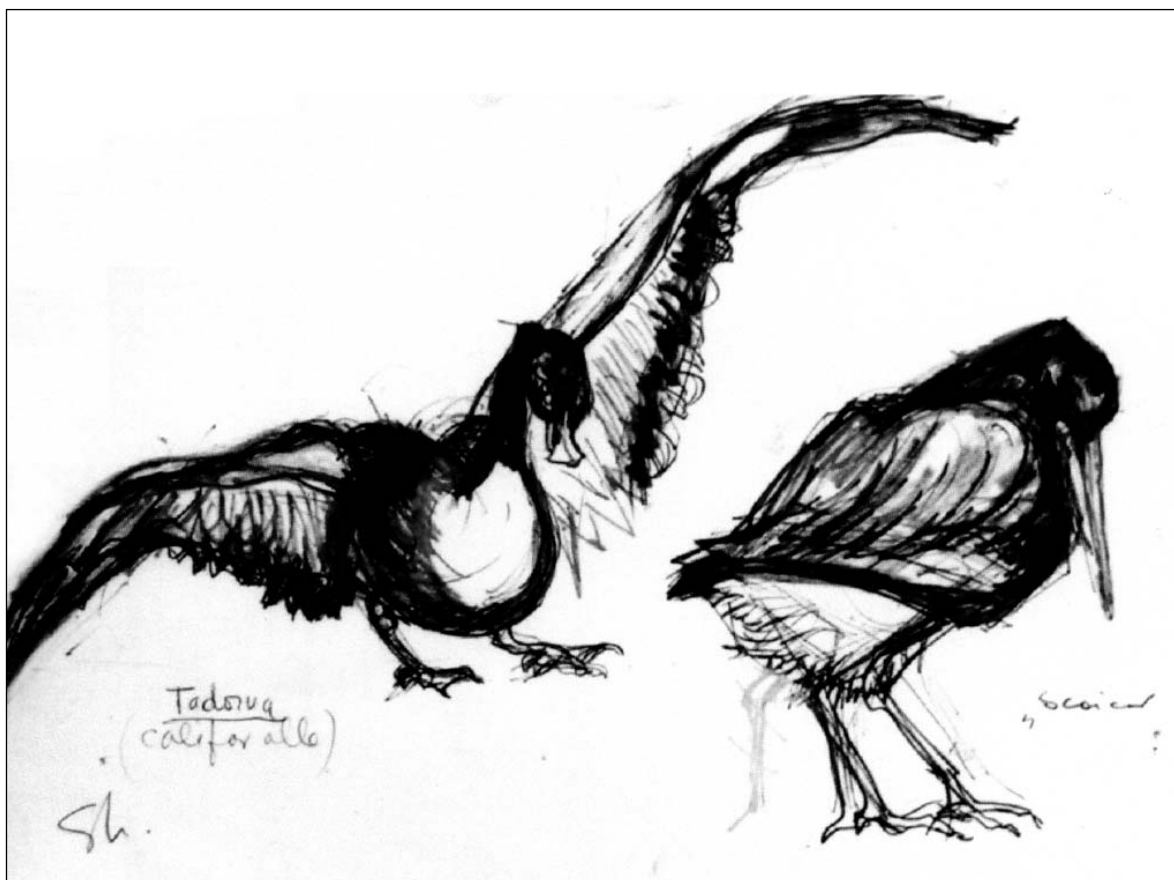
2. Also before investigating the series of polemical articles, we ought to make a few notes about the two publications initially involved. According to the historical-literary file published in the General Dictionary of Romanian Literature - *Dicționarul General al Literaturii Române* (DGLR, vol. II, letters E/K, p. 202-203.), „*Evenimentul literar*” was a „social and literary magazine, which appeared in Iași, then in Bucharest, on a weekly basis starting from December 20th 1893 up until October 24th, 1894”. The editors’ board was comprised of Sofia and Ion Nădejde, Raicu Ionescu-Rion, G. Ibrăilenau (editor’s board secretary) Emil. D. Fagure and C. Stere. The political and aesthetic options of „*Evenimentul literar*” were rooted in the ideology of „art with a tendency” from „*Contemporanul*”, the magazine tending to „switch from a type of publication that was only addressing a narrow circle of readers... to one of a broader spread of the literary and cultural supplement [3]. The propense themes of the editors at „*Evenimentul literar*” were aiming subjects regarding the relationship between art and society under various aspects, on the one side, and on the other, their purpose was promoting poporanism (a current inclined towards the general mass of people), *avant la lettre*. „*Evenimentul literar*” ceases being published in October-December 1894, avataring itself into „*Lumea nouă*”.

On the other side of the fence there is „*Vieața*”, (DGLR, vol. VIII, letters V/Z, p. 301-311.), a magazine that appears almost at the same time, more specifically one month before „*Evenimentul literar*”, on November 28th 1893, and ends its activity after a period marked by throw outs of the normal flux, two years later, in January 1896. The head board was covered by Al. Vlahuță and Alceu Urechia, and the collaborators enlisted Delavrancea, Coșbuc, O. Carp, I. N. Roman, Șt. O. Iosif, Radu D. Rosetti, Constanța Hodoș, Ion Gorun, Ion Găvănescul, Dem. Moldovan, George Murnu.

As a tendency, „*Vieața*” represented the nationalist cultural breath and was supporting a „healthy climate” in the literary

atmosphere of the era, which it considered to be grim due to the fratricide struggles among the writers. In comparison with „*Evenimentul literar*”, „*Vieața*” was pointing out a distinction between the literary ideology and its enslavement under the political phenomenon, representing, not necessarily without turning tippet, the „art for art” formula. Supporting the above-mentioned slogan, the representatives of „*Vieața*” have engaged in incendiary polemics with the ones opposing their theory. Its editors were militating for manifesting the Romanian spirit in science, in arts, in reforms, in anything that could grant a more special character to the force and activity of our nation. It was also aiming to put to trial the ridicule part of life, most departures from the announced programme originating here, but being accompanied by somewhat disturbing melancholies, in the name of supporting an ethical ideal of universal love. That is why, on several occasions despite the writings on its flag, „*Vieața*” has maintained disputes showing personal outbursts that got a hold on literary personalities like B. Petriceicu Hasdeu, I. L. Caragiale, or new writers like Const. Dobrogeanu Gherea, A. Bacalbașa, Const. Mille.

III. After those shown above, we will stop at the polemic that arose between the two magazines. The first of the articles on subject is called *Duelul Caragiale-Vlahuță* [4] an designed by *Oricine*. The comment is referring to Vlahuță’s abusive interpretation of Caragiale’s sketch *Cum se înțeleg țărani*, published in the 3rd number of the „*Vatra*” magazine, the same year. Beyond the suddenly augmented sensitivity of the two (ex) friends, Vlahuță’s pain is similar to that of a hurt mistress, which adds to Caragiale’s charge the reproach that *Dan*, the novel that he wrote, had been given very unfavourable opinions among the groups of friends. Stere is more objective, noticing that, in the incriminated case, although he was one of the most talented authors, Caragiale could not „add a leaf to his laurel crown”. What rouses Vlahuță’s discontent, among others, is finishing the article with a quibble that was unfavourable to himself, by replacing „*cine-*

va" (somebody) with „oricine" (anyone). Thus, the text brightly nuances the inflexible upsets of the actors on the subjects of peasants, and is filled with argumentation whose polemic index does not break boundaries. It would be interesting to add the fact that, besides the two publications, the magazines „Munca" and „Evenimentul literar" also step into the Caragiale-Vlahuță dialogue.

Following the first one, the second article bears the title *Un act de nepărtinire* [5], signed by the pseudonym Verax. The publications „Adevărul", „Țara" and, indirectly, „Mișcarea literară" get involved in the discussion. Here Stere practices the attitude writing, in which his points of view are expressed abruptly, without leaving room for interpretation of terms or useless justification. The author easily notices the contradictions of Vlahuță regarding the Bacalbașa „case", who had been accused of plagiarism for his work *Moș Teacă*.

The third article, signed by Ș-V, has a very long title: *Rătăcirile d-lui Vlahuță sau jal-*

nica povestire unde se vede cum un artist poate să iasă din propria-i piele [6] and is very similar to an *exordium ex abrupto*. The text points out the intervention of „Evenimentul literar", 's author into the dispute between „Munca" and „Adevărul", on the one side, and „Vieața", on the other side, that had been ongoing for several weeks. This actually represents the moment of passing over the tapping phase, the opponents switching from polemic to pamphlet.

What follows next is integrated in an authentic round of repartees, in which the actors happily resort to invectives that are in no way related to reality. Soon, new „con-batives" join in, the subject catching the attention of new publications. Yet, as it often happens in the case of pamphlet, the authors lose temper, enter a feverish state of mind and only care about their own arguments, without checking their logical chaining. The pretext seems to suffice for annoying each other, and the fall into derisory is obvious: the dialogue turns into a chatter of

the deafs, as it happens in the articles *O explicație, Jos săpunul burghez, Cum rămâne?* [7]. As a consequence of the very noisy publicist artillery charges, other press organisms group up and take sides on the battlefield, and the war takes a dramatic turn for the transfuge C. Stere, a Russian vassal from Basarabia, who is a recidivist facing new retributions for disregarding the engagements that he made. Resorting to sources that he announces as „sure”, the journalist Eduard Dioghenide discloses information about C. Șercăleanu in „*Naționalul*” of May 8th, 1894, identifying him as C. Stere, „a poor refugee from Tsarist Russia, who takes the position of those that ensure his payroll”. Confronted with these evidences, Stere finds himself compelled to back down and even „hide his traces”, in order to avoid the mishaps of a request for arrest and expatriation from Russian authorities. In order to calm down the now agitated senses of the opponents, Stere signs his name, thus without leaving room for doubt, on an open letter addressed to the head of „*Naționalul*” [8] newspaper, in which he shows that the pseudonym C. Șercăleanu does not belong to himself, but to N. Quinezu, the latter also confirming this in „*Evenimentul literar*” [9]. Moreover, in *O întrebare d-lui Vlahuță* [10], signed as *Diracția*, a text that we believe to be written at the same time – even if the article is printed a little later – Stere substitutes himself to Sofia Nădejde, thus strenghtening the wall raised against the suspicion that between C. Stere and C. Șercăleanu would share an absolute identity.

The stratagem succeeds. Cancelling suspicions [11] but now vigilance delays, for the moment, the danger of expulsion. Shortly, the polemic rises again in new pamphlet flames, the opponents knowingly manipulating public opinion. The real events in Romanian social life become an opportunity for new accusations, which the opponents, depending on the mistifying talent, throw upon each other, defying all common sense. The climax is reached with the articles *Cine insultă femeile? Obscenitățile ebraice ale „Vieței”* and *Jos vița de vie*, published in the succes-

sive numbers 25, 26 and 27 of „*Evenimentul literar*”. The initial arguments being almost forgotten, they are replaced by invectives, the polemic ending with the text *Ce cădere* [12], still signed by C. Șercăleanu.

As a fast means of protection, on June 28th 1894, C. Stere obtains Romanian citizenship [13], this being the first consequence of an unexpected finale battle and which only points to one... conclusion: exhausting the frame and following meandrous ways, the former opponents don't miss the chance of greeting each other, in the sense that Vlahuță found himself at the banquet given after C. Stere's bachelor's thesis. According to an eye-witness, at the same table „old opponents have shaken hands in the fantasy of a superb night,... they have all dreamt about the moment of brotherhood and obliviousness” [14]. Who would have expected the accumulated resentment to be replaced by such an idillic image?

IV. Father of a literary current, founder, along with his partners in idealism, of the famous magazine „*Viața românească*”, Stere was a whole picture of virtues, radiating a specific fascination that is only allotted to

the ones that, living in great distress, had faced destiny with dignity. Towards the dawn of his life, he had become a living legend. Retired to the silence of the park and castle at Bucov, he was celebrating „the triumph of the defeated”, as somebody said.

As well as his life full of adversities, the posterity of C. Stere benefitted of an undutiful fate. His role in politics was persistently insisted upon, only from a „socialist” perspective, as the communist state needed to be pleased. Otherwise, „the triple stigma that C. Stere carried in the view of the ideologists of the regime installed in 1945 delayed his «recovery» very much. Only towards the end of the 70's, Z. Ornea managed to publish a first volume called *Scrieri* which, as the headnote shows, was not an edition of critic, implicitly one of «complete works», but an «anthological» one, «aspiring to be representative» and only selecting «writings published in 1893 (one year after his debut) up until around 1913»[15].

Even from his publishing debut, his triumphs were not avoided by resentful attitudes, and some conclusions ought to be drawn. Allowing the facts to speak for themselves, from a journalistic point of view, the year 1894 was a very productive one for C. Stere. If, in 1893, his collaborations were only limited to 5 interventions (in „*Adevărul*”, „*Evenimentul*”, „*Munca*” and „*Evenimentul literar*”), the next year he counted up to 42 collaborations, out of which 32 were at „*Evenimentul literar*”, 7 of them were at „*Munca*” and one in each at „*Adevărul*”, „*Naționalul*” and „*Evenimentul*”.

The articles written under various pseudonyms by C. Stere have drawn the attention of the readers and have also started comments from the brethren, taking stances as pro or anti in the public space. A list of publications that have been polemically drawn onto the ideas launched by C. Stere comprises „*Adevărul*”, „*Constituționalul*”, „*Ecoul Moldovei*”, „*Epoca*”, „*Era nouă*”, „*Familia*”, „*Literatura și știința*”, „*Lumina*”, „*Lupta*”, „*Munca*”, „*Naționalul*”, „*Revista nouă*”, „*Românul*”, „*Țara*”, „*Voința națională*”.

The nearly weekly exercise of writing in a magazine leaves a mark on his personali-

ty, highlighting his qualities as a publicist and, most important, as a polemist. Among the attributes shown in his writings from the 17 texts published in less than three months, the most prominent are the coherence of speech, when the author does not turn into a pamphleteer, obviously. On more than a single occasion, the articles started from a remark valued as a sentence. „There are praises that can offend you more than an insult”, he states somewhere. „I bow to the wisdom of our people [who understood] that nothing can be more upsetting than «chewing the rag»”, he says elsewhere. „When you are careless enough to squash a bedbug with your finger, it stinks...” he adds, someplace else. In another article, he refers to the „storm [started] in a glass of water”. Without mentioning more details, we conclude that the publicist beginnings of C. Stere have started under very good auspices. The author is convincing through the diction of his ideas, through clarity, through penetrating style variety, through an executory logic filled with arguments and spiced up with acid irony, his writing featuring the mark of his personality. It constitutes an “index” that is highly necessary to the ones dealing with identifying the numerous pseudonyms he used. All these qualities are worth mentioning, yet there is another one that we should also consider, and that is the courage of his opinions and beliefs, which had risked to become a major flaw around his debut, as it was so high that it was similar to a level of unconsciousness, taking into consideration the risks generated by his own writings.

Regarding the pseudonyms that he used [16] during his prodigious publishing activity, more and more surprises are expected. Certain short texts have not been signed deliberately, but many others lie hidden under other names. To Zigu Ornea, but mostly to Victor Durnea, we owe the elucidation of the “paternity” of some articles and authenticating them as belonging to C. Stere. Among the pseudonyms he used, the most common is C. Șercăleanu.[17]. In publishing, C. Stere starts identifying as himself in 1906, the year when his real name appears as man-

ager alongside Paul Bujor and in the company of a committee comprised of personalities such as G. Ibrăileanu, Mihai Carp, C. Botez, Ion Botez, N. Quinez, on the cover of the new magazine „*Viața românească*”.

Until his well deserved recognition,

through clear identification of all contributions, the Romanian publishing history owes to also note these facts, which are probably less significant, yet important for the internal dialectics of becoming a great journalist.

Notes

1. Due to the fact that C. Stere's biographers note that the author "had initiated a magazine of the Russian exiled people" at Turinsk, an act which drew another administrative sentence of 3 years on him, along with a relegation to Iakuția (oriental Siberia), we believe that the issue of the real debut needs to be re-examined once new proof documents will appear.
2. Mihail Straje, *Dicționar de pseudonime, alonime, anagrame, asteronime, criptonime, ale scriitorilor și publiciștilor români*, Minerva Publishing House, Bucharest, 1973, notes for Constantin Stere, „politician, writer”, the pseudonyms: C. S., Ș.-V, Bâzu, S. Cerepcoveanu, Codreanu, M. Costea, Hermes, P. Nicanor&Co., Nistrteanu, C. Nistrul, C. Scorțeanu, C. Scorțescu, St., C. Stupu, C. Șercăleanu, Verax, Un observator ipocondric. All these have been given in the order chosen by M. Straje.
3. Erroneously, the magazine is considered a literary supplement of the Iași publication „*Evenimentul*”, because some of the more important collaborators also signed there. Despite these “connections”, some of the researchers give credit to a broader independence regarding their relation.
4. „*Evenimentul literar*”, I, no.12, March 7th, p. 1.
5. *Idem*, no. 13, March 14th, p. 3.
6. *Idem*, no. 14, March 21st, p.1-2.
7. O explicație, in „*Adevărul*”, VII, no. 1829, April 14th, p. 2 and *Cum a rămas?*, *Polemică și polemică*, and again, O explicație, in „*Evenimentul literar*”, I, no's, 15, 16, 18, 19, 20
8. *Scrisoarea deschisă* first appears in „*Evenimentul*”, II, nr. 375, May 12th, p. 2 and after three days – although the receipt of „*Scrisoarea*” had been confirmed – , in „*Naționalul*”, V, no. 122, May 14th, p. 1-2.
9. See the text *Cine sunt eu*, from no. 22 (May 16th, p. 2) of „*Evenimentul literar*”, from which we quote: „My gentlemen, I am «a good and magnanim man». My heart hurts to see you so bitterly upset... Here, I give myself to you: The documents of Iași of 1867, they say that *Neculai Quinez* was born. His father was *Neculai Quinez*, and his mother was *Ana*, born *Hodoș*. Do you still want arguments against me? Here: I love on Saint Nicholas street, no. 24 Iași, I am a retired officer, I smoke *intim-club* cigarettes, etc. It is me, gentlemen, now the *art with a tendence* is gone! Good luck... A sheer essence of Romanian spinach-ism, I admire you. And I remain... C. Șercăleanu”. *Spanachide* (*Spinachson*), as *Dioghenide* was called, was the favourite subject of humorists at „*Moftul român*”.
10. „*Evenimentul literar*”, I, no. 22, May 16th, p. 1.
11. „We get statements from mr. Stere and are pleased to find that he is not mr. Șercăleanu, but we will note that, saying he is not into politics, he still admits to having written a series of articles in a political newspaper and, at the same time, he has the habit of using pseudonyms...”
12. „*Evenimentul literar*”, I, no. 28 of June 27th, p. 1-2.
13. Cf. Gheorghe Tulbure, *Un exilat antițarist atent supravegheat: C. Stere*, in „*Basarabia*”, 1991, no. 12, p.117-143.
14. A. Steuerman, in „*Opinia*”, no. 47, June 26th iunie, 1897 (apud Victor Durnea, *Publicistică*, vol. I, p., 474.)
15. Victor Durnea, *Începuturile publicistice ale lui Constantin Stere*, in *România literară*, year XL, no.45, November 16th, 2007, p.16-17. In the name of full objectivity, one must note that, in the order of the gatherings, the first of the great contributions of Stere, that of promoter of people studies, appears in the literary histories written at the beginning of the 70's, last century.
16. In *Spovedanie pentru oamenii cinștiți*, of March 1908, published in the official Bucharest publication „*Nistrul*” (March 26th) and in „*Liberalul*” (Iași, March 27th), C. Stere stated that „except for two situations he had always [signed] his writings with a pseudonym or not at all”.
17. Victor Durnea shows that the pseudonym comes from Șarkala or Șerkalinsk. Correlated to the writer's biography, there are also S. Cerepcoveanu (from his birthplace, Cîrîpcău, Soroca county), Minuseanu (from Minusinsk), Sib(erian), Verax, C. Sorțescu (and not Scorțescu, as Zigu Ornea notes, probably out of haste), Ș-V (out of collaborating with G. Ibrăileanu, they derived a combination of the innitials Ș(ercăleanu) and V(raja). Otherwise, some of the texts that are supposed to have been written by C. Stere are also reproduced in G. Ibrăileanu's, *Opere*, X, Minerva Publishing House, Bucharest, 1981, vol. X

References

- *** *Dicționarul general al literaturii române*, (DGLR), 7 vol. (general coordinator: Eugen Simion), Univers Enciclopedic Publishing House, Bucharest, 2004-2009.
- *** *Const. Stere – 140 de ani de la naștere. Materialele Conferinței științifice internaționale 12 oct. 2005*, Moldavia's Science Academy, Section of Humanistic Studies and Arts, Literature and Folklore Institute, Kishinev, 2005.
- Căpreanu, Ioan, *Eseul unei restituiri. C. Stere, un militant și teoretician al luptei pentru emancipare socială și națională. Din istoria politică, culturală și ideologică a României la începutul secolului al XX-lea*, Junimea Publishing House, Iași, 1988.
- Cimpoi, Mihai, *O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia*, Arc Publishing House, Kishinev, 1996.
- Corbu, Haralabie, *Constantin Stere și timpul său. Schiță de portret psihologic*, Cartea Moldovei Publishing House, Kishinev, 2005.
- Durnea, Victor, *Începuturile publicistice ale lui Constantin Stere*, în *România literară*, year XL, no. 45, November 16th, 2007, p.16-17.
- Mușat, Virginia, C. Stere, scriitorul (Critic and essay collection), Cartea Românească Publishing House, Bucharest, 1978.
- Nișcov, Viorica, *Constantin Stere și „Romanul de formare”*, în *Memoriile secției de științe filologice, literatură și arte*, IV series, tom VIII, SRR Academy Publishing House, Bucharest, 1986, pp. 189-96.
- Ornea, Zigu, *Viața lui Constantin Stere*, (2nd vol.), Cartea Românească Publishing House, Bucharest, 1989-1991.
- Stere, C., *Scrieri*, vol. I (edition, introductory study and notes by Z. Ornea), Minerva Publishing House, Bucharest, 1979.
- Stere, C., *Scrieri*, 5 vol. (edition, foreword and notes by Vasile Badiu), Hyperion Publishing House, Kishinev, 1990-1991.
- Stere, C., *Publicistică. Articole. Cronici „artistic-literare” și social-politice. Cuvântări-discursuri. Eseuri. Evocări. Impresii de călătorie. Luări de atitudine. Portrete și profiluri literar-estetice. Studii, ș.a.* (text composition and editing by Pavel Balmuș), Universul Publishing House, Kishinev, 1990-2006. vol. IX.
- Stere, C., *Social democratism sau poporanism?*, (edition and foreword Mihai Ungheanu: and an afterword by Prof. Dr. Ilie Bădescu), Porto Franco Publishing House, Galați, 1996.
- Stere, C., *Victoria unui înfrânt* (ediție îngrijită și bibliografie de Maria Teodorovici), Editura Cartier, Chișinău, 1997
- Stere, C., *Singur împotriva tuturor. Culegere de articole politice* (edition by Alina Ciobanu), Cartier Publishing House, Kishinev, 1997, II edition 2006.
- Stere, C., *Publicistică*, vol. I (text chosen and established, chronology table, notes and comments by Victor Durnea), „Al. I. Cuza” University Publishing House, Iași, 2010.
- Straje, Mihail, *Dicționar de pseudonime, alonime, anagrame, asteronime, criptonime ale scriitorilor și publiciștilor români*, Minerva Publishing House, Bucharest, 1973.
- Șeicaru, Pamfil, *Un singuratec: C. Stere*, Carpații Publishing House, Madrid, 1956.
- Șpac, Ion, *Constantin Stere, scriitorul, publicistul, politicianul, omul. Biobibliografie - invitație la lecturi și investigații*, Science Academy of Moldavia, Kishinev, 2009.
- Tertulian, Nicolae, C. Stere, *doctrinarul*, in *Revista de filozofie*, tom. 14, no. 7, SRR Publishing House, Bucharest, 1967.

Ocurențe ale expresionismului în poezia lui Dimitrie Stelaru

Abstract

În articolul nostru ne referim la câteva influențe expresioniste sesizabile în lirica lui Dimitrie Stelaru, poet mai puțin sau deloc comentat prin această grilă. Luăm în considerare, în sprijinul aserțiunii noastre, un număr de poezii ca "Saltimbancul", "Bolnavă", "Destin", "Heruvimul", "Lumina întunericului" etc. în care sesizăm și analizăm o constelație de atitudini, teme și motive expresioniste: tensiunea spirituală și vitală, vocea profetică, strigătul existențial "vai, omule", citadinismul angoasant, peisajul sufletesc agonice și altele. Toate aceste incidențe expresioniste sunt integrate și valorizate într-o manieră personală de Dimitrie Stelaru, conferind o nouă dimensiune poeziei sale.

Cuvinte-cheie: hipertextualitate, intertextualitate, izotopie, expresionism, lexem, transcendență.

In our article we refer to a few expressionist influences noticeable in Dimitrie Stelaru's poetry which is to a small extent and seldom analysed from this point of view. To support this idea we take into consideration poems like "The Rope Dancer", "Ill", "Destiny", "The Cherub", "The Light of Darkness" where we notice and analyse a constellation of attitudes, themes and expressionist motives like the spiritual and vital tension, the prophetic voice, the existential cry 'alas man', the city fright, the agonice landscape of the soul and many others. All these expressionist incidences are integrated and valued in a personal manner by Dimitrie Stelaru, thus rendering his poetry a new dimension.

Keywords: hypertextuality, intertextuality, isotopy, expressionism, lexeme, transcendence.

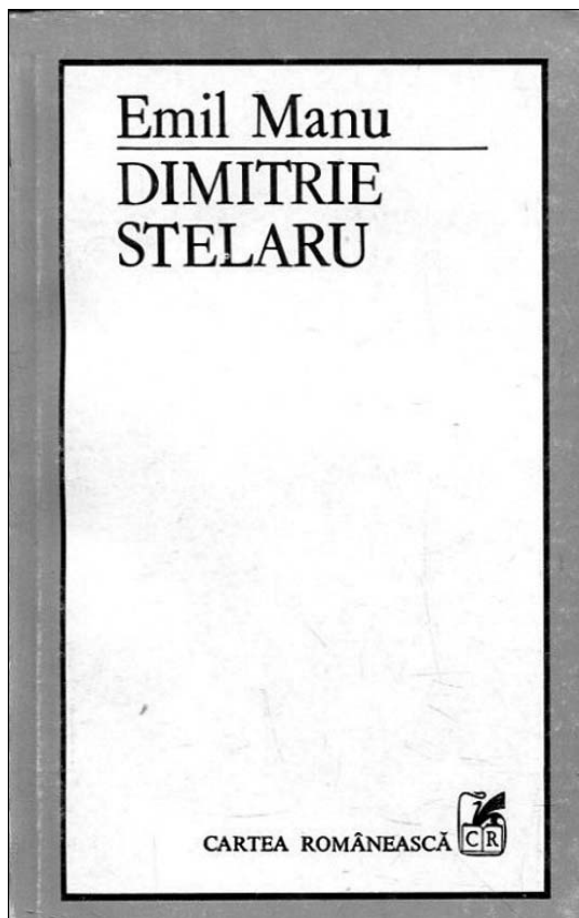
Influența expresionismului în poezia modernismului interbelic și neomodernismului românesc a fost una dintre cele mai consistente și mai productive. O decelăm și la poeți indiscutabil importanți, ca Dimitrie Stelaru, al cărui orizont critic a fost acaparat de boemia lui literară sau de familia poetică de la revista *Albatros*. Sunt exegeți ca Emil Manu, autorul și al unei monografii despre poet¹, care au sesizat arhitextul expresionist, dar nu au insistat în aceeași direcție. Noi vom analiza câteva incidențe semnificative ale expresio-

nismului în câteva poezii dintr-o serie mai cuprinzătoare a liricii lui Dimitrie Stelaru.

În *Saltimbancul* poetul realizează o atmosferă și un decor imaginar cețos, tulbure, fantast, dezolant, care, în finalul textului, este deformat spre grotesc. Incipitul instituie o stare de straniu și încordare neliniștitoare: "Nici o stea - / Nici un înger din copacul cerului nu privea: / Numai caii vânturilor - vânturile nebănuite / Coborau învrăbite." Cadrul este hieratic, cenușiu, spectral în absența sau indiferența sacrului. Vântul și stâncile pustii nu sunt o prezență, ci mai

* Mihaela BACULA, drd. Universitatea "Ovidius", Constanța.

¹ Emil Manu, *Dimitrie Stelaru*, București, Profile Publishing, 2003.

degrabă semnul golului, al zădărniceii oricărui act sau gest. Să spunem totodată că lexemul vântul/vânturile va fi un motiv frecvent în discursul poetic stelarian: „Pe stânci, sub stânci, / Unde stafia soarelui niciodată nu cade - / Întorcătorii oboseau orice avânt.” În acest peisaj dezolant, torturant, cu linii deformate ca într-un tablou de Edvard Munch -, ne referim în mod special la versiunea litografiată, în alb-negru, din 1895, a tabloului *Strigătul* (1893), - incidențele expresioniste sunt evidente - izbucnește un țipăt alarmant al disperării, o implorare furioasă spre ceruri: „Aproape de ziduri, de pereți, / Floarea ochilor se topea în văzduh - / Măinile ridicau urletul peste turnuri, / Peste coloanele negurilor”. Un “vai omule” expresionist, cu puternică substanță psihologică, ce ne trimite din nou spre peisajul sufletesc anxios al lui Munch, coborât, aparent, în derizoriu, prin metafora lumii ca circ. Totuși, prin refracție, efectul dramatic este mai intens: “«Nebunilor» – un răcnet

aruncat / Lovit de peșteri un sac / Pe lepezile porții răsturnat. // Saltimbancul fugise în cercul lumii.” Menținerea formei liricii obiective, prin excluderea senzațiilor și emoțiilor eului liric și limitarea lui ca pură instanță enunțatoare din “afară”, imprimă un caracter sentențios și generalizant textului.

O conștiință poetică tragic-expresionistă infuzează, prin intermediul unui shakespeareanism de substanță, semantismul poeziei *Bolnavă*. Prima strofă conține în filigran figura Ofeliei, nefericita iubită a lui Hamlet, și motivul apei thanatice. După ce, părăsită de prinț, a înnebunit, s-a aruncat în râu și, moartă, plutea cu o coroană de flori pe cap: “Erau flori roșii, galbene și ape / Lângă mâinile, lângă sufletul ei;” Observăm un joc al vocilor lirice sau al instanțelor verbale cu semnificații ambigue: un *eu* la nivelul enunțării, presupus prin verbul la imperativ „aduceți”, un *voi* ca receptor, implicat de imperativ la nivelul enunțului, și un *el*, „i” în text, și un *cine* tot în planul enunțului: “Aduceți liniștea turnurilor, înaltelor - / Cine stă între porți ca o moarte? / Visul da-ți-l toamnelor, altelor, / Dar lăsați-i himera aceea și-o carte.”

Încercând o decodificare semantică a deicticelor personale și a relativ-interogativului *cine*, considerăm că *voi* presupune ceilalți, iar *el* și *cine*, ipostaze ale instanței enunțative obiectivate în enunț, trimițând la eul poetic și la ideea categorială de *poet*, prin simboluri ca himera și cartea. Pe de altă parte, dacă relaționăm titlul cu textul, și este clar că acest paratekst are funcția sa la nivelul izotopiilor, *Bolnava* desemnează figura Ofeliei, iar acel *cine* și *el* persoana lui Hamlet. Cu atât mai mult cu cât, în tragedia lui Shakespeare, Hamlet este cauza morții iubitei sale și versul interogativ “Cine stă între porți ca o moarte?” își primește semnificația deplină. Iar himera și cartea fac parte din registrul simbolic hamletian.

În *Destin*, pe lângă macabruul baudelairian, înregistrăm și acel strigăt de exasperare existențială între zidurile marelui oraș și tendința spre abstractizare și scriere cu majusculă, caracteristice expresionismului în special în teatru. Și, în general, într-un

număr relativ mare de poezii întâlnim tendința spre categorial cu majuscule: Soare, Moartea, Toamna, Rai, Destin etc.: "În noaptea asta Moartea stă cu noi la masă / Înaltă, despletită, tulbure mireasă; / Ochii ard. Deschideți porțile, zidurile, / Să ne ascundem. Striviți armele." Instanța verbală introduce motivul thanatic, unul dintre cele mai frecvente, și oarecum retorizant, eul poetic sfidează cu emfază, stimulat de vin, ca altădată poezii decadente de absint, existența și imaginile infernale: "Poate clipele ne sunt predestinate - / Poate vinul ori luna, [...] / Cine singuratic e viu, / Să împânzească ceața iadului, timpuriu." Poetul, ca instanță a textului, are viziunea unui peisaj oniric, străbătut de un frison neliniștitor, într-o atmosferă stranie de eres și legendă. El are premoniția unui „sfârșit”, lexem ce formează și titlul poeziei, asupra căruia avertizează pe un ton profetic. Atitudinea este, ținând cont și de context și de perioadă, tipică poezilor expresioniști germani care aveau convingerea că trăiesc un *sfârșit* de eră, cu fraza lui Georg Heym: „Boala noastră este de a trăi la sfârșitul unei zile cosmice, într-o seară, care a devenit atât de înăbușitoare încât abia mai poți suporta duhoarea putrefacției ei.”² Și dacă avem în vedere catastrofa prin care a trecut Germania la terminarea primului război mondial, nu erau departe de adevărul istoric: "Ascultă-mă, ascultă neliniștea pașilor / Din somn - drumuri ascunse din lună: / Largurile, pânzele nopților cresc - / Pe aproape cartea le adună."

Cum este firesc pentru un poet, semnele izotopiei traumatice "se adună" și se transformă într-o carte ce naște, comunică și se reintegrează atmosferei de legendă tragică. Între eul poetic, atins de morbul trufiei („gloria”) și instanța transcendentă se instaurează o stare de ostilitate demonizată: "De jur împrejur o legendă, / Ca un sol, tulbură trecerea. / Aburul trupului blestemă cerul - / Gloria fulgeră ca o stea." În acest sens, al unei atracții spre demonic în relația om-sacru, constatăm o similitudine, dacă

nu chiar o influență a poeziei blagiene care, nu numai în teatru, dar și în lirică, a absorbit elemente ale gnozilor dualiste. Și tot ca la Boga, insistând asupra raportului de intertextualitate, constatăm că imaginea sacrului este degradată și alterată până la negare și dispariție. Similar, cu imaginarul poetic din *Paradis în destrămare*, unde îngerii au fugit din cer și s-au ascuns înfricoșați pe pământ, în *Heruvimul* lui Stelaru, îngerul a murit într-un peisaj desacralizat într-o viziune expresionistă mai acută, mai casantă: "Acum heruvimul a murit / Singuratic: noapte bună -! / Cine întreabă, sunt în lună."

Ca și în alte poezii ale sale, situația enunțiativă este ambiguă și produce sensuri noi. Început ca o voce exterioară și ca o sentință - "heruvimul a murit" -, enunțul este subiectivizat, adjudecându-și chiar un accent cinic-persiflant prin sintagma

² Georg Heym, *O grimasă*, 19 iunie 1911, Apud "Secolul XX", nr. 11-12 [107-108].

“noapte bună!”, dar și o incongruență semantică prin versul “Cine întreabă, sunt în lună.” Dincolo de o posibilă motivație ludică, versul citat are o justificare mai profundă. El este răspunsul ironic la dispariția inocenței și purității poetului, simbolizate de înger, în fața unui destin necruțător și a unei lumi imunde. În același timp, eul enunțativ respinge un *tu* subînțeles, o fantasmă diabolică a răului: “Nu mă atinge – nu veni / Cu spectrul Iadului mângălit; / Numai viermi și spini crești –” Iar răspunsul eliptic confirmă viziunea eului poetic, de maleficiu medieval: “Poate o baltă în care-am plesnit.” În *Istoria literaturii de la origini până în prezent*, G. Călinescu afirmă că astfel de imagini poetice infernale sunt enormități livrești în maniera lui Edgar Allan Poe; probabil însă că, dacă ilustrul critic ar fi avut posibilitatea de a cunoaște romanul autobiografic al lui Dimitrie Stelaru, *Zei prind șoareci*, ar fi avut o cu totul altă opinie, deoarece poetul a trecut realmente prin situații și suferințe greu de suportat, iar poezia sa este, în unele privințe, expresia sinceră a bolgilor existenței.

Păstrând structura discursului poetic uzitat și în alte texte, pe lângă eul enunțativ și eul ca actor al enunțului (“Câteodată arunc numele în cer”), apar și deicticul persoanei a-III-a sg., *lui* (“odihna pașilor lui”), și figura feminină care se devăluie prin două verbe la imperativ, și jocul pronumelor personale: “Fantastică, liberă / Ia-mă, ascunde-mă.”

Poezia cu titlul oximoronic *Lumina întunericului* cuprinde un mitologem al gândirii mitice și religioase de pretutindeni, infernul, care, în alianță cu motivul thanatic, coagulează nu de puține ori figurile imaginarului poetic stelarian în acel tensionat peisaj sufletesc expresionist. Eul liric se proiectează într-un interval spațial și temporal de trecere între cele două lumi, celestă și subpământeană. Rămânând între frontierele mitului transfigurat în textura poeziei, vom spune că sufletului impur Stăpânul cheilor Paradisului îi închide porțile și îi refuză intrarea: “Prieteni ! aripile sufletului meu / Durerile l-au veștejit. / Stăpânul Cetății a închis porțile albe / Când

cântecul luminilor s-a sfârșit”

Cealaltă cale este spre lumea subpământeană spre care se va îndrepta împreună cu însoțitorii săi, cavalerii („Și soarele ne-a încetoșat zalele”), într-un periplu de legendă medievală nordică spăimoasă: “Să mergem pe necunoscutul drum - / Să mergem prieteni înfrânți / Spre împărăția sumbră a lui Hell; Acolo e liman veșnic: Zoriți!” De remarcat că Hell, termen vechi, este de origine saxonă și este denumirea pentru Infern. Să nu uităm că expresionismul reprezintă din toate punctele de vedere, apelând la terminologia blagiană, o creație stilistică a spațiului nordic. Să ne reamintim că Edvard Munch era norvegian, James Ensor belgian și Emil Nolde (Hans Emil Hansen) german, născut într-o localitate, al cărei nume l-a preluat, lângă granița cu Danemarca.

În concisa poezie *Trenul*, motivul thanatic este prezent în manieră gotic-expresionistă. Folosim cuvântul gotic cu sensul de imagerie terifiantă ca în filmul expresionist german, pentru a ne plasa în modernismul interbelic și a nu coborî spre romanul gotic.

Poetica expresionistă influențează și discursul liric din *Profetul*. Spunem discurs liric deoarece încă din primul vers al incipitului este afirmată subiectivitatea vocii enunțative și asumarea unui rol în cetate: “M-am născut profet.” El va anunța un împărat pe care-l desemnează în tonuri de icoană bizantină, alb și galben, încă “necunoscut”, asemenea lui Mesia care era necunoscut mulțimilor înainte de a fi anunțat de profeți în *Vechiul Testament* și de Ioan Botezătorul în *Noul Testament*: “Împăratul meu e de peste Cunoscut / Vine și pleacă scârbit / Ca un Cristos înconjurat de stârvul minciunii.” Conotațiile strict creștine sunt totuși absente, deși nu poate fi exclusă transcendența. Starea eului liric denotă o tristețe vindicativă, transformată într-un discurs acuzator: “Inimile voastre n-au ales decât ura, / Ați trecut goi, din peșteră în peșteră, / Cu coapsele și fruntea înecate de nimic.” Discursul punctat în manieră expresionistă de entități abstracte, Înțelepciunea, Adevărul, Cunoscut, Străinul, capătă accente de apostrofări biblice atunci când se adresează

contemporanilor filistini, incapabili de a accepta valoarea artistului de geniu: "Urlați și vă mușcați liniștea / Așteptând vaierul geniului / Pe care îl spânzurați în piețe."

Pe lângă semnificația de generalitate, în mod sigur sunt vizate și ipostaze ale unor circumstanțieri referențiale. Pe de altă parte, sesizăm ca aspect modernist, într-o stranie, însă nedisonantă conjuncție, cu limbajul veterotestamentar, și prezența elementelor citadine ce nu lipsesc, de altfel, nici din alte poezii ale sale de aceeași factură: "Cine ești tu ceșosule de mă sfidezi / Cu roțile limuzinei? / Cine ești tu lingușitorule, hoțule, / De nu te oprești lângă Adevăr?"

Atitudinea eului poetic, cadrul și vocea profetică sunt pur expresioniste și răspund angoaselor, sfidărilor, dramelor și nihilismelor timpului său: "Eu m-am născut profet / În țara anilor, / În deznădejdea secolului douăzeci." Vocea profetică clamează totuși o speranță de schimbare, de iubire între semeni și cu un subînțeles social: "Dintre îngerii cerului, glasul / Altor zori răsună / Între noi e numai dragoste."

În *Unu*, text din cele șapte ale unei serii de poezii unite de atitudinea profetică a eului textual, se rostește în manieră expresionistă o voce oraculară cu accente milenariste ce se adresează ultimativ semenilor: "Dacă ridicați civilizația / Peste șarpele cercului, peste Singurul / Muriți!" Acestei voci îi răspunde ca într-un oratoriu "vocea" tiranului, a "despotului" cu forța lui războinică și amenințarea fiarei apocaliptice: "Câteodată vă trezesc din viață / Cu stricatele guri de fiară – / Cu mașinile uci-gașe." Întreg peisajul imaginar este marcat de semnele dezastrului uman, ale unei lumi agonice, cu vânzători de cadavre, trotuare și aer murdar, afișe și "transoceanice deznădejdi", dar în care eul poetic are speranța sau iluzia că va fi auzit: "Cântecul meu răzbate." (*Doi*) În același timp, conștientizează condiția lui de paria, "alerg printre voi – / „vă implor”, respins de semenii săi obtuși și marginalizat: „Niciodată nu m-ați cunoscut - / Niciodată n-ați văzut peste mine." (*Trei*) Care este însă mesajul lui? Ca orice profet, mască lirică asumată, se exprimă prin aluzii

și parabole, în primă instanță nu foarte transparente, învăluite de un clarobscur simbolic: „Zeul vântului n-a plâns, nu v-a chemat. / Cu minunea trupului auzit / Pe care numai Ora l-a visat."

Sunt lexeme și sintagme zeul vântului, minunea trupului, Ora, individualizată și prin majusculă, despre care se poate afirma că sugerează o izotopie a transcendenței, mai ușor de interpretat însă prin intertextualitatea biblică și relaționarea cu următoarea parte a ciclului (*Patru*). Versurile "Cine vorbește de dragoste în țară / Urcat pe măgar? Nu-l lăsați. / E nebun." clarifică și ambreiază acum izotopia transcendenței prin aluzia vădită la imaginea lui Iisus care, la intrarea în Ierusalim, călărea pe un măgar și propăvăduia religia înțelegerii și iubirii, iar mai târziu cărturarii, fariseii și arhierii l-au hulit și l-au batjocorit. Orbirea lor este calificată într-o retorică acuzatoare de profet biblic ca o manifestare a unui demonism activ, figurat prin embleme de imaginar malefic (*duh de broască, balaur*), fără nicio legătură cu semnificația creatoare despre care am discutat mai sus: „Un duh de broască vă stă pe cap / Și balaurul dănțuie în creier / O zvăpăiată rugină." În *Cinci*, eul poetic, asumându-și același rol de propăvăduitor, însă din unghiul unei conștiințe moderne, avertizează asupra dezastrului epocii și a falsei credințe (soluții): „Bindecuvântările preoților nu aduc pace - / Războaiele varsă oceane de sânge". Și, recurent, trimiterea simbolică la posibilul scenariu mesianic, în așteptarea unei hierofanii care întârzie să se manifeste: „Dar moartea e fereastra dumnezeului / Nevenit, așteptat și mare." În *Șase*, conștiința și parcă toată ființa eului liric în ipostaza lui de profet resimte dureros condiția insului profan, opacitatea lui agresivă și respingerea mesajului hristic: "În malurile mele ascult / Pașii viermănoși ai omului / Unul strigă cerșetor: răzbunare!". Scena lumii însăși este cuprinsă de un rău demonic: „Florile au gust de șerpi – / Insulele cresc minciuni." Dar păstrează speranța viitorului ca "un vis odihnit și depărtat", ce se reînnoiește ciclic, fără a se realiza vreodată cu adevărat: "Vine cu iarba primăverii - / Vine cu iubirea stelelor / Și nu vine niciodată."

Și în *Șapte*, într-o viziune expresionistă, este prezentată o umanitate profană sau păgână în declin etic și spiritual, corespunzând imaginii expresioniste a sfârșitului unei serii cosmice bolnave: „Voi lua amurgul de braț / Când luna își blestemă ziua.” Omul și-a pierdut sensul moral, ins unidimensional³, „paiată” captivă a valorilor exclusive materiale și a modului de viață hedonist: „Paița zvârle în cupe temeinice spume / Cu jocuri de-alcov, / Cântând șolduri îmbătate de somn.” Permanent în opoziție, instanța enunțativă se proiectează în discurs în ipostaza de poeta vates, care-și pierde individuația și iese din lumea sinelui, de altfel atât de accentuată la poeți, pentru a se topi în sufletul colectiv⁴ al umanității și a deveni o „voce” a tuturor oamenilor.

Poetul imaginează în *Lepădații* un scenariu biblic cu semnificație tragică în contemporaneitate, mulțimi de leproși rătăcind parcă din timpuri străvechi, novotestamentare: „Iată-I în saci, stinși, cum vin de departe / Nebănuți de graiurile secolului douăzeci / În rănilor ochilor au mai mult moarte.” Acești paria ai lumii ascund printr-o coincidență oppositorium, candoare și puritate în maculare și degradare „Leprosule – îi zice unul – unde e cetatea, comoara ta? / Unde s-a născut inima această puhavă / dar înflorită ca un mac ?” Poartă cu ei stigmatul suferinței și al umilinței, îndreptându-se printr-un joc tragic al contrariilor spre „viscolul Bucuriei”, pe un drum al Calvarului și al morții: „Uriașă înaintea lor, uriașă crește / Umilința.

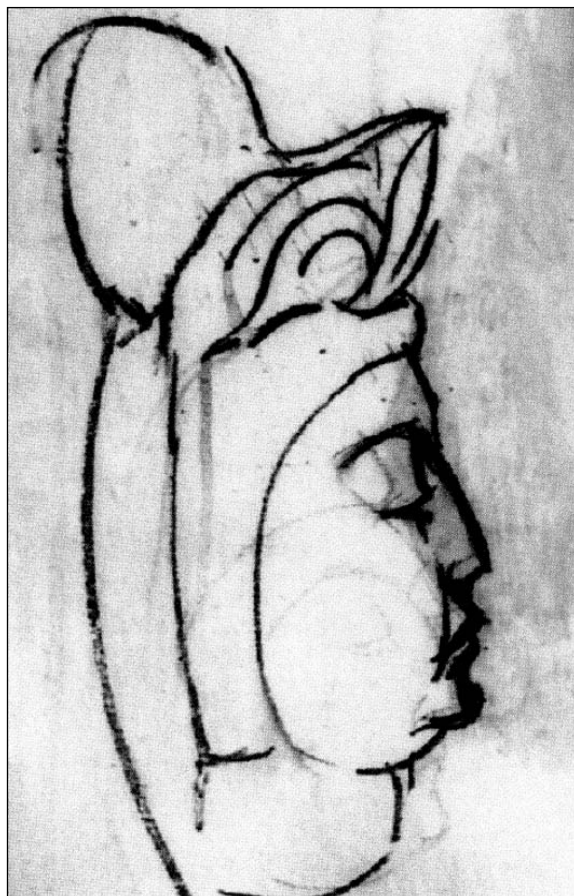
3 Vezi Herbert Marcuse, *Omul unidimensional*, în *Scriseri filosofice*, București, Editura Politică, 1977, p. 307.

4 Am utilizat sintagma *suflet colectiv* prin analogie cu *inconștientul colectiv* junghean, dar numai ca metaforă critică, nu în accepția psihanalitică.

Aproape de viscolul Bucuriei, convoiul / Ca o ramură uscată, roasă de vânturi / Cu fiecare noapte murea." Ce înseamnă expresia metaforică "viscolul Bucuriei" nu reiese din discursul poetic, însă, relaționată cu alte poezii, probabil că se referă la revelația mesianică și scenariul hristic al mulțimilor ce se adunau pentru a asculta parabolele lui Iisus și cuvântul său vindecător.

Simbolistica thanatică infiltrează și amplul poem *Corabia de plumb*. Titlul implică formal și obligatoriu referirea intertextuală la una dintre cele mai cunoscute și comentate poezii ale lui Rimbaud, *Le bateau ivre* (*Corabia beată*), ca reper contrastiv. În mod sigur, Stelaru a cunoscut poemul rimbaldian și titlul l-a reinterpretat și conotat altfel prin tensiunea sufletească expresionistă. Dacă *Le bateau libre* semnifică pentru o parte a criticii franceze "la liberté libre" și în această direcție nu mai urmează nimic, pentru alți critici „se rattache, au contraire, à tout ou presque”.⁵ În acest punct se opește orice aluzie intertextuală pentru că poezia lui Stelaru are cu totul altă regie și simbolică. Nu am putea continua decât o abordare comparativistă tradițională ce ar avea o relevanță în sine, dar nu în cadrul demersului nostru. Incipitul cu simbolismul lui descendent, sumbru (corabia de plumb, asfințit, portul negru, pânzele murdare) figurează trecerea într-un spațiu malefic, nu neapărat spre infern: "Corabia de plumb în roșul unui asfințit / Din portul negru, întinse pânzele murdare / (Ca aripile celor ce-au murit) /Și-n urmă și orașul se topi în mare."

Și, ca în orice scenariu inițiativ și rit de trecere cu dezvoltare narativă, se deschide o "poartă" prin care coabia își continuă scufundarea. Din zările ca niște "peșteri" se prăbușește peste ape, adus de "vânturile vestitoare", un Albatros cu "flacăra privirilor învinsă", intensificând sentimentul de tristețe transmis de peisajul dezolant. Albatrosul, simbol baudelairean al libertății și majestății, "rois de l'azur", "prince des nuées", își modifică semnificația și, în

concordată cu întreaga rețea de simboluri, devine o metaforă a înfrângerii.

"Era în noaptea-aceea funerară...
Strivit, un Albatros, pe valuri,
Cu aripile despicate, adormise –
Și vântul îl ducea spre maluri."

Scrierea cu majusculă a lexemului Albatros subliniază intenționalitatea trimiterii la poezia lui Baudelaire, *L'Albatros*, prin modificarea spectrului semantic al simbolului într-un evident raport de intertextualitate.

Izotopia sfârșitului domină și câmpul de semnificații din *Mormântul apelor*. Chiar din peritext (titlul), lectura este orientată spre această direcție. Marea și apa nu au conotații resurecționale, vitalizante și, ca la Poe, implică un simbolism thanatic. Este apa fără viață, amenințătoare, "marea

⁵ Arthur Rimbaud, *Poésie. Une saison en enfer. Illuminations*, Paris, Gallimard, 1984, p. 258.

vânăta de furie”, ce poartă la suprafață batjocoritor trupul înecatului: „Și vei râde, vei râde / De trupul de opal, / Din întinsul tău.” Eul poetic abandonează rolul de instanță enunțiativă și se identifică înecatului, devenind actor în enunț ca protagonist într-o secvență onirică: „Dar eu voi visa... / Și visul meu va învia.” Un vis însă mistic prin care va ajunge trecând prin porțile înțierii, vămile cerului, în fața „îngerilor de foc” și unde i se va dezvălui “minunea”, revelația ultimă: “O poartă se va deschide – încă una, - / Îngeri de foc îmi vor arăta minunea.” Ieșirea eului poetic din iluzia vieții sau ridicarea vălului mayei sau procesul de anamneză platonician ia forma unei interogații: “Am dormit? Îmi va răspunde Uitarea: / Aici ai fost întotdeauna.”

Moara de vânt ilustrează un peisaj apăsător, dezolant și pustiu, care, în grilă expresionistă, poate fi citit ca un peisaj sufletesc în alb-negru ca în unele gravuri ale lui Munch. Moara de vânt abandonată, liliicii, amurgul, aripile morii ca niște cruci și “Pasărea Relelor”, într-un astfel de cadru corbul poesc, relevă izotopia unei stări depresive a eului poetic, deși nu este marcat gramatical: “Era la marginea văilor întristate o moară de vânt - / Era o moară de vânt părăsită / În amurg, Pasărea relelor și liliicii / Coborau pe cele patru cruci spânzurate în văzduh - / Dar niciodată moara nu mai porni. / Nu mai aripile spânzurau ca patru cruci în văzduh.”

Indenegabil, Dimitrie Stelaru este și un poet cu simțul reprezentării dramatice, ca în această stampă citadină, expresivă, intitulată *Vânzătoarea de ziare*: “Se răsturnase mică, rușinată, / Încovoiată, ca o viperă, pe jos [...] / O lacrimă de golful ochilor strivită / Vorbea îndepărtat de porțile închise.”

În poemul *Insula duhurilor* predomină izotopia suferinței și a negativului, iar în termenii poeziei lui Charles Mauron și a lui Jean Pierre-Richard, o rețea metaforică determinată de un motiv obsesional sau care conduce la acesta: deșertul veacurilor, valurile amare, îngeri fără formă și fără aripi, orașul Deșertăciunii, neguri, ceață, tron de aburi etc. Ca Dante în fața porților infernului, eul poetic privește spre un tărâm

al limburilor și al prezențelor fantomatice, inconsistente, sugerate chiar din peritext (*Insula duhurilor*): “Priveam de pe țărmul negru al mării / Peste negurile imperiului de vis, / Unde pe tron de aburi, Regele Uitării, / Stăpânea largul abis.” Acest peisaj al formelor evanescente, cețoase corespunde mai mult infernului umbrelor, “Țara Chinului”, parcurs de Ulise în *Odisea* lui Homer, decât infernului plasticizat, scholastic din *Divina Comedie* a lui Dante. Din adâncul acestui spațiu se înalță, ca într-un coșmar, un cântec inuman (“un cântec de nimeni cântat”), un vaier imens al suferinței umbrelor: “Și-atunci din adâncul apelor un freamăt / Un cântec de nimeni cântat, / Ca vuietul din Țara Chinului” / Peste vânturi s-a ridicat.” Conotațiile lumii infernale, cu referire la acel topos, și nu altul, se multiplică și sunt tot mai evidente. O serie de interogații ale instanței verbale confirmă sensul metafizic al angoasei eului poetic, încă un element al tensiunii spirituale expresioniste: “Cine a trecut vreodată, / Cine a spintecat ale apelor răzoare? / Lumea sufletelor din umbre închegată? / Fără bucurie, fără soare?” și al pierderii contactului cu sacralitatea, cu legendara ramură de aur semnificată în antichitatea greacă de lâna de aur căutată de Argonauți a căror corabie este în imaginarul simbolic stelarian opusul corăbiei de plumb: “Corabia Argonauților a pierit / În deșertul veacurilor!” Însă din spectrul vast al conotațiilor mării este selectată tot una negativă, în acord, de altfel, cu întreg semantismul poeziei și întărind arhisensul ei: “Și marea s-a făcut sul / Învârtindu-se către neant;” Din adâncul său se aude mai puternic nu cântecul seducător-mortal al Sirenelor, ci înfricoșătorul vaier al sufletelor din Infern: “Iar vuietul creștea / Ca vuietul din Țara Chinului.”

Reiterând afirmația noastră din incipitul articolului, putem aserta că reprezintă materializarea verbală a picturii *Țipătul* lui Edvard Munch și, deopotrivă, semnificanțul cel mai penetrant al substanței expresioniste a discursului unei bune părți a poeziei stelariene.

Cantemir and the Kabbalah. An attempt to reconstruct a spiritual mapping

Résumé

Până în prezent, nici un cercetător, român sau străin, nu a avut curiozitatea de a explora Ipoteza „alternativă” a istoriografiei cantemiriene, inclusiv idei, simboluri de Cabala, difuze, discrete în activitatea enciclopedică, a romancierului, filosofului și teologului Dimitrie Cantemir. Studiul nostru, *Cantemir și Cabala*. Proiect o harta a spiritualitate cantemiriană se bazează pe surse secundare, dar în schimb argumentul central este puternic: prin lecturi și informații, Cantemir este contemporan cu lumea secretă a Cabalei, a alchimiei, și a misterelor de inițiere. Este posibil ca prințul să fi citit în latină sau în arabă textele marilor cabaliști evrei, arabi, și mai ales italieni. Îi știa pe van Helmont și pe Christian Knorr von Rosenroth, prieten de-al lui Leibniz, pe Ficino și pe Mirandola. În mediile rusești a fost studiată Cabala, s-au practicat ritualurile masonice, însuși Cantemir fiind un inițiat enciclopedic. Evaluând mai multe sectoare și ipoteze culturale, studiul nostru își propune să cartografieze schematic gândirea cantemiriană, provocând astfel inerția tradiției critice.

Cuvinte-cheie: desecretizarea Cabbalei, Adam Kadmon, Picatrix, Sefer Yezirah, Zohar

Jusqu'à présent aucun chercheur, roumain ou étranger, n'a pas eu la curiosité d'explorer une hypothèse 'alternative' à la tradition historiographique cantemiresque, notamment les idées, les symboles de la kabbale, diffus, discrets dans l'oeuvre de l'encyclopédiste, du romancier, du philosophe et théologue Cantemir. Notre étude, *Cantemir et la kabbale*. Projet pour une carte de la spiritualité cantemiresque, est fondée sur des sources indirectes, mais en échange l'argument central est solide: les lectures et les contemporains de Cantemir s'inscrivent dans l'univers secret de la kabbale, de l'alchimie, de l'initiation aux secrets. Il est possible que le Prince eût lu en latin ou en arabe les textes des grands kabbalistes hébreux ou arabes, et surtout Italiens. Il connaissait van Helmont et par lui Christian Knorr von Rosenroth, l'ami de Leibniz, il connaissait Ficino et Mirandolle. Dans les milieux russes on étudiait la kabbale, on pratiquait les rituels maçonniques, Cantemir lui-même étant un initié encyclopédiste, donc complet. En évaluant plusieurs filières et hypothèses culturelles, notre étude se propose de cartographier schématiquement l'esprit cantemirien, en provoquant ainsi l'inertie de la tradition critique.

Mots-cles: Kabbala denudate, Adam Kadmon, Picatrix, Sefer Yezirah, Zohar.

1. Cantemir was probably initiated into Kabbalah by studying the Neoplatonic philosophy; under the influence of van Helmont¹, who, in turn, was influenced by Christian Knorr von Rosenroth. Later, another reading could be Polish “cultural space”²: Lurianic ideas are

* Revista “Academica”, University of Sheffield, ISFP, e-mail: narcis_zarnescu@hotmail.com.

1 Dimitri (Demetrius) Cantemir (1709). *Ioannis Baptistae Van Helmont physices universalis doctrine et christianae fidei congrua et necessaria philosophia*. Wallachia.

2 G. Scholem. *Sabbatai Sevi: The Mystical Messiah*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press, 1973, chapter I.

also prominent in the 17th century messianic movement surrounding Sabbatei Zevi in Poland.³ But Leibniz seems to be the Secret Master of Cantemir. He was a radical gnostic, whose philosophy was profoundly influenced by the Lurianic Kabbalah. Isaac Luria (1534-72) was perhaps the greatest of Kabbalistic visionaries. Living and teaching in the community of Safed, which had produced such luminaries as Moses Cordovero and Joseph Karo, Luria developed an original theosophical system which will become the foundation for the Hasidic movement. Luria is known chiefly through the works of his disciples, most notably Chayyim Vital (1543-1620)⁴, his "Plato". Returning to Leibniz, once this somewhat startling fact is understood, key areas of his philosophy, such as his concept of monads, defense of free will, and theodicy, can be seen in entirely new ways, which solve many of the problems that have perplexed scholars.⁵

2. Anne Becco is the first scholar in recent years to propose that Francis Mercury van Helmont had a decisive influence on Leibniz. She proves that Leibniz wrote van Helmont's last book, *Quaedam praemeditatae & consideratae Cogitationes super Quatuor priora Capita Libri Moysis, Genesis nominati...* (*Thoughts on Genesis*), which summarized van Helmont's kabbalistic ideas. On the other hand, Leibniz was interested in van Helmont's kabbalistic theories to incorporate certain of them into his own philosophy.

3. Leibniz's interest in kabbalistic doctrine is revealed by the record he kept of his conversations with von Rosenroth. These notes on kabbalistic ideas will be modified and included in his later writings. Leibniz read over the *Kabbala denudata* with von

Rosenroth and he will note down some points he found most memorable: (i) that God is an indivisible point and creation occurs through the emanation of light; (ii) that there is a hierarchy of "creatures", "souls", "intelligences" or "substantial forms" - these words are used interchangeably; (iii) that the inferior intelligences have "fallen" become "obscured" and experience "suffering"; (iv) that these fallen souls are enclosed in "husks" from which they will be slowly "extracted" through repeated "generation"; (v) that man is the "microcosm"; (vi) that after all "souls" are even-

3 G. Ibraileanu: "Al doilea moment, a doua plată a datoriei, a doua influență salutară străină e în veacul al XVII-lea în Moldova. Polonii, popor de cultură europeană grație culturii lor latine, au, încă din veacul al XVI-lea, o mare înrăurire asupra Moldovei, înrăurire care-și dă efectul deplin în veacul al XVII-lea. Acum și începe adevărata influență a civilizației Apusului asupra românilor. Polonia devine pentru Moldova ceea ce azi e Franța pentru România, păstrând, bineînțeles, toate proporțiile." (*Spiritul critic în cultura românească*, ch. „Momentele introducerii culturii apusene, înainte de veacul al XIX-lea”). See also Petru Vaida, *Dimitrie Cantemir și umanismul*, București, 1972; Alexandru Duțu, *Umanismul român și cultura europeană*, București, 1974.

4 G. Scholem, "Vital, Hayyim Ben Joseph" in *Encyclopedia Judaica*, Vol. 10, pp. 171-175 Jerusalem: Keter Publishing, 1971.

5 A. P. Coudert (1995). *Leibniz and the Kabbalah*, Kluwer Academic Publisher.

tually “extracted” from their “husks” [i.e. perfected or saved], the millennium will begin; (vii) that all souls sinned in Adam and Eve, in other words that all souls were originally contained in Adam and Eve and therefore shared in original sin.⁶ One might imagine that science of kabbalah develops only according to some internal logic and that once its object is circumscribed, research is advanced by refining the methods and techniques used for studying it. Even in the natural sciences, the research object changes as research progresses. Moreover, certain types of research are slowed down or accelerated for strategic, ideological or cultural reasons. In the case of kabbalah, the relations between the observer and the object of his study are even more complex, since man is simultaneously the object and the subject of history. The observer and the observed are in a state of constant transformation as they react to each other. Consequently, the questions which the kabbalist poses to kabbalah vary according to the times and the cultures concerned, because the subject and the object vary also. The questions which the kabbalist poses to kabbalah are in part the very questions which kabbalah itself has already posed to the kabbalist. That’s why the Cantemirean kabbalistic ideas are more discreet and coded in *Sacrosanctae Scientiae Indepingibilis Imago and Hieroglyphic History*. Why discreet? Since the late 18th century, Jewish circles in Western and Eastern Europe that adopted the cultural values of the Enlightenment, rejected the Kabbalah and engaged in a cultural struggle against its followers, mostly against the East European Hasidic movement. Kabbalah was portrayed by members of the Jewish enlightenment movement, the *Haskala*, as an

irrational, immoral and Oriental component of Judaism that should be purged in order to enable the restoration of an enlightened Judaism and its integration into modern Western Europe.⁷

4. The Leibnezian text reveals a deep interest and kabbalistic knowledge⁸: “M. Rosenroth has published different things without his name, such as the *Kabbala denudata*, part one and two. The first contains a procedure for dyeing fabric taken from some Jews and which should be excellent. The second part has several extracts from the *Zohar*, the *Zohar* published in Hebrew, with ancient glosses. Guillaume Prostel [Postel] began a translation of the *Zohar* from what someone sent him from Oxford, but he did not understand it sufficiently. He was deprived of the help we now have. At this moment the Jews are publishing a harmony of the Gospels. Luther’s translation is printed in German characters. The Gospels of Matthew, Mark, Luke, and John are designated by the letters a, b, c, d. Whatever is found in one of them is marked by a single letter; whatever is found in several is marked by several letters. He has some fine oriental books, which are listed at the end of the *Kabbala denudata*. He has translated from English certain questions concerning the preexistence of souls, which contains opinions he does not accept. He is attending to the publication in German of the works of Helmont with certain commentaries. *The New Helicon* is a collection of sacred songs printed, I believe, at Frankfurt and which one can find at Nuremberg at Felsekern. I have read over the *Kabbala denudata* with him, from whom I have taken what follows: The infinite being consists in an indivisible point and the emanated light, or the sphere of activity, sends forth its light at its pleasu-

6 Apud A. P. Coudert, *op.cit.*, p. 45.

7 Boaz Huss, “Admiration and Disgust: The Ambivalent Re-Canonization of the Zohar in the Modern Period” in *Study and Knowledge in Jewish Thought*, ed. by Howard Kreisel (Beer Sheva: Ben-Gurion University of the Negev Press, 2006), pp. 205–207.

8 Milan Pavel Sesan. “Leibniz und Cantemir”. Wiesbaden 1970 in *Studia Leibnitiana*. 2. S.135-139; cf. Gottfried Wilhelm Freiherr von Leibniz *Universalgelehrter*, Ausgewählte Literaturnachweise aus dem Bestand der Akademiebibliothek, Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften Akademiebibliothek, Berlin, 2002 in <http://bibliothek.bbaw.de/kataloge/literaturnachweise/leibniz/literatur.pdf>

re. The first born of the creatures, the Messiah, in as much as he is a creature, is called Adam Kadmon. He receives the first rays of light and sends them to the other creatures. The second class is Adam, or the body of souls. The third class is that of the intelligences superior to souls. The fourth is the *microprosopon* or the passions. The fifth class is that of the inferior intelligences which have fallen and are called *Adam Belial*. The last class is that of the kingdom or the sephirot [the *sefiroth*], in which the spirits or *substantial forms* are contained. Seized with disgust for the supreme light and *obscured by their fall, the six classes contained in Adam Belial, experience a certain suffering as inferior creatures*. It is to this that St. Paul refers when he speaks of the suffering of the creatures. This corruption reaches all the ways to the superior classes. But the Messiah descended and put the superior classes in the place of the fallen ones. *From the fallen angels he made the husks, that is the obscured [darkened] lights*. These are those who afterwards lead the souls in captivity, and it is thus that the souls are enclosed in the husks from which they will be extracted little by little by generation, which supposes... they have no choice. The souls are divided into the soul of the head, the neck, etc. The body is eight times the length of the head, and this has a cabbalistic meaning: it signifies the eighth millennium. *Man, who is at the same time the summation and the consummation of the creation is a little world or microcosm. When the husks are consumed, that is to say, when all the souls are extracted, it will be the end. All souls sinned in Adam and Eve, from whom came original sin*. The Messiah took a body. One must therefore distinguish three things in him: his divinity, his rank, the first born of the creatures, and finally that which was born in time and of a virgin. There are

different interpretations of the divine persons. The son corresponds to the class of the Messiah and the Holy Spirit to that of the souls. St. Paul appeared to make a distinction between God and the father of our Savior Jesus Christ. He appoints the coming of the Messiah and his reign on earth about 1832."⁹

4.1. The Kabbalah, and especially the Lurianic Kabbalah, is the term for the mystical teachings of Judaism, especially after the twelfth century. The Kabbalah was considered to be the esoteric and unwritten aspect of the divine revelation granted to Moses on Mt. Sinai. The word itself means *that which is received or tradition*. The two major sources of kabbalistic thought available to Christians before the seventeenth century were the *Sefer Yezirah*, or *Book of Formation*, written some time between the third and sixth century C. E. and translated by Christian Kabbalists during the Renaissance, and the *Zohar*, (*The book of Splendor*), which was believed to have been written by Simeon ben Yohai in the second century C. E.

4.2. It could be possible that the Prince read in Latin *Sefer Yezirah*, the *Zohar* and *Sefer-ha-Raziel*, book known by the Rosicrucians. "The Latin copies of *Sefer-ha-Raziel* in particular show a continuation of interest in Hebrew angelology among Christian readers well after the great blooming of such concerns among Rosicrucian authors in 1614-1620"¹⁰. Moreover, the angelic doctrine exposed in *liber Raziel* seems to be inspired by the famous *Claves Salomonis* and an important Arabic magical text, *Ghâyat al-Hakîm fi'l-sihr*, or *Picatrix* (*The Aim of the Sage*), written by de al-Majriti (d. ca. 1004-7)¹¹. On the other hand, the influence of al-Majriti, Maslamati ibn Ahmad on the Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim work

⁹ Apud A. P. Coudert, *op. cit.*, p.46-47.

¹⁰ Åkerman, Susanna. "Queen Christina's Latin *Sefer-ha-Raziel* Manuscript," in *Judeo-Christian Intellectual Culture in the Seventeenth Century: A Celebration of the Library of Narcissus Marsh (1638-1713)*, [INTERNATIONAL ARCHIVES, 163] edited by Allison P. Coudert, Sarah Hutton, Richard H. Popkin, and Gordon M. Weiner. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1999, p.13.

¹¹ Al-Majriti, Maslamati ibn Ahmad, *Picatrix*, books I-II (2002), books III-IV (2008), translated from Arabic by Hashem Atallah, Ouroboros Press; *Idem*, *The Complete Picatrix*, translated by John Michael Greer & Christopher Warnock from Pingree's Latin critical edition, Renaissance Astrology Press, 2010.

was decisive¹²: “The angelic doctrine of *liber Raziel* is taken up by a group of texts called *Claves Salomonis*, magical texts that in conjunction with al-Magriti’s book of Arabic magic, *Picatrix*, influenced Cornelius Agrippa”.¹³ It is said that Ficino’s astrological magic derives from the *Picatrix*¹⁴. The *Picatrix* is mentioned too by Johannes Trithemius in Book 2 of his *Steganographia* (1500) and in his *Antipalus Maleficiorum* (c. 1500).

5. The Cantemir spiritual map(ping) should include *Picatrix*, Ficino, and Pico works, too. Ficino and Pico were Agrippa’s and Cantemir’s source for his conception. The works of Plato, the Alexandrian Neoplatonists (Plotinus, Porphyry, Iamblicus, and Proclus), and the Hermetic texts, had translated into Latin by Ficino. Nettesheim works like *De triplici ratione cognoscendi Deum* (*On Three Ways of Knowing God*), *De originali peccato* (*On Original Sin*), and *Dialogus de homine* (*A Dialogue on Man*) or Cantemir work like *Sacrosanctae Scientiae Indepingibilis Imago*¹⁵ and *Hieroglyphic History* reflect influence by Marsilio Ficino and Pico della Mirandola, as well as by the Hermetic treatises (translated from Greek by Ficino) and the tracts of Jewish Kabbalah, as interpreted in the Christianized Kabbalah of the humanist Johann Reuchlin.

Why wouldn’t Cantemir go through the same gnosiological ways, especially that Heinrich Cornelius Agrippa was the most influential writer of Renaissance esoterica?¹⁶ It is quite possible that Cantemir might had been reading and using the translations of Abu Yusuf Ya’qub ibn Ishaq Al-Kindi (ca.

800–870), the first philosopher in the Arabic tradition. He worked with a group of translators who rendered works of Aristotle, the Neoplatonists, Plotinus and Proclus, and Greek mathematicians and scientists into Arabic. The Istanbul manuscript also includes one of the few copies of al-Kindi’s *On the Intellect* to survive in Arabic. This is the first treatise in the Arabic tradition to give a taxonomy of the types of intellect, such as will become familiar in al-Farabi, Avicenna and Averroes. Other works reveal al-Kindi’s theory of soul. The *Discourse on the Soul* consists of quotations from Greek philosophers; *That There are Separate Substances* uses Aristotle’s *Categories* to prove that the soul is immaterial, and *On Sleep and Dream* gives an account of prophetic dreams in terms of Aristotle’s theory of the imagination.

5.1. Cantemir knew probably the secrets of Kabbalah. In *The Secret History of the Zohar*, Michael Berg discusses kabbalistic influence on Columbus via Abraham Zucato, Michelangelo, Newton, and Edison, along with the more usual Christian Cabalists (Paracelsus, Dee, Pico, Reuchlin, von Rosenroth) and finally on to Ezra Stiles and Albert Pike.¹⁷ Cantemir was their spiritual contemporary. He had read their works and, therefore, he had reflected on them. He had been initiated.

6. From the Muslim world, and Spain in particular, came works influenced by Hellenistic religious philosophy, in particular the *Chovot ha Levavot* (*Duties of the Heart*) of Bahya ibn Paquda. This was an important ethical work because it reframed Jewish

12 Cornelius Agrippa von Nettesheim, *De occulta philosophia libri tres* (Three Books Concerning Occult Philosophy, Book 1 printed Paris 1531; Books 1-3 in Cologne 1533). *Three Books of Occult Philosophy Book One: A Modern Translation*, Trans. Eric Purdue. IA City, IA: Renaissance Astrology Press, 2012. See an examination of one of Agrippa’s university orations, on the subject of love, from a Neoplatonic and Cabalistic perspective: McDonald, Grantley. ‘Cornelius Agrippa’s School of Love: Teaching Plato’s Symposium in the Renaissance’, in *Practices of Gender in Late-Medieval and Early Modern Europe*, ed. Peter Sherlock and Megan Cassidy-Welch (Turnhout: Brepols, 2008), pp. 151–75.

13 Åkerman, Susanna, *op. cit.*, p. 18.

14 I. P. Couliano (1987). *Eros and Magic in the Renaissance*, University of Chicago Press, p. 118.

15 Dimitrie Cantemir, *Sacrosanctae scientiae indepingibilis imago*, (*Metaphysics*), translate Nicodim Locusteanu, Introduction, Em. C. Grigoraș, București, 1928.

16 Gershom Gerhard Scholem (1946). *Major Trends in Jewish Mysticism*. New York: Schocken Books; François Secret (1958). *Le Zôhar chez les Kabbalistes chrétiens de la Renaissance*. Paris: Librairie Durlacher.

17 Michael Berg. *The Secret History of the Zohar*. Los Angeles: The Kabbalah Centre, 2008; ch. “The Zohar’s Influence on the Renaissance, the Age of Discovery and Science”.

religion from an exterior social context ("the duties of the body") to an interior personal context ("the duties of the heart"), and marked an important transition in the path towards a personal mysticism. Many echoes of *Chovot ha Levavot* can be found between the lines of *Divanul sau Gâlceava înțeleptului cu lumea sau giudețul sufletului cu trupul* (*The Diwan or The Wise Man's Parley with the World or The Judgement of the Soul with the Body*), discreetly coded. Spanish culture, was influenced by the Bethren of Purity, a group from Basra who produced the encyclopedic *Rasa'il ikhwan as-safa' wa khillan al-wafa*. One should also mention the *Fons Vitae* of Solomon ibn Gabirol (c. 1021-1058), who sought to reconcile Neoplatonism with Jewish religion, and exerted much influence on medieval Christian scholastics. As general cultural background one should also mention important works of Neoplatonic Christian theosophy such as the *De Divisione Naturae* of Johannes Scotus Eriugena. Because Cantemir knew very well Arabic, it is possible that Cantemirean work might directly influenced by Bahya ibn Paquda or by *Rasa'il ikhwan as-safa' wa khillan al-wafa*. Or indirectly. Arabic scholars, like earlier Neoplatonic thinkers, read the works of Plato, and developed similar questions.¹⁸ Even more, Plotinus' system has similar content to Islamic Sufism. Arabic philosophers like Avicenna (Ibn Sina), al-Ghazali, al-Kindi, al-Farabi, and al-Himsi utilized the works of Plato, Aristotle, Plotinus, and other Neoplatonist philosophers to evaluate, assess, and adapt Neoplatonism to conform to the monotheistic constraints of Islam. The translation and interpretation of Islamic Neoplatonists had lasting effects on western philosophers, affecting Descartes' view on the conception of being.

6.1. Parviz Morewedge gives four suppositions about the nature of Islamic Mysticism¹⁹: (i) *The Unity of Being*: "An inherent

potential unity among all dimensions of world-experience." (ii) *The Mediator Figure*: "The mediation between finite man and the ultimate being." (iii) *The Way of Salvation*: "Knowledge is embedded in the path of self-realization." Passing trials advances one through stages until transcendence. (iv) *The Language of Symbolic Allegory*: "Mystical texts are often written in the allegorical language of tales." We can find all these ideas in Cantemir's work: Christian model will be interpreted through the Islamic Sufism model as Jewish kabbalah by the 'gril' of Christian and Arabic kabbalah.

7. *A contextual argument*: Islamic Sufism and Jewish Kabbalah are so close to one another that the presumption of mutual influence is inescapable. Yet the transmission of these spiritual doctrines and practices between them is still historically mysterious. At certain points, there is evidence for direct influence of Sufism on Jewish spirituality. Elsewhere, the path between the two is challenging to discern. A leading Jewish author influenced by Sufism, Bahya ibn Paquda, served as a Hebraic jurist in the Spanish city of Zaragoza during its Islamic period, before its reconquest by the Christians. Toward the end of the 11th century, he wrote a classic of Jewish ethics that is widely read today, *The Book of the Direction of the Duties of the Heart*. Originally composed in Arabic, the common Jewish language in the period the great historian of Islam Bernard Lewis has called "the Judeo-Islamic" era, Bahya's work drew extensively on the writings of the early Arab Sufis, such as Dhunnun of Cairo, who died c.859. Bahya shared with the Sufis the belief that adherence to religious law would not, alone, secure the perfection of the soul, but that the believer must commit to God in the heart. He was not, however, an ecstatic, he believed in loving God from a respectful

18 Parviz Morewedge (1992). *Neoplatonism and Islamic thought*. State University of New York Press; *Idem* (1996). *The 'Metaphysica' of Avicenna (Ibn Sina): A Critical Translation-Commentary and Analysis of the Fundamental Arguments in Avicenna's 'Metaphysica' in the Danish Nana-I 'ala'i' (the Book of Scientific Knowledge)*, Routledge & Kegan Paul.

19 Parviz Morewedge (1992). *Neoplatonism and Islamic thought*, loc.cit, p. 51.

distance.²⁰ In this trend, transmitted from East to West, in this migration of Kabbalistic theory, we must read Cantemir's work.

7. *Kabbala in Russia*. When Cantemir emigrated in Russia, he became intimate adviser of Petru I and developed a prolific scientific activity. The social and historical context was dominated by Masonic, Rosicrucian and kabbalistic groups and associations. There are many moments in the influence of kabbalistic ideas in Russia that are directly connected with the development of secret societies. Cantemir was one of the founding members, a true pioneer. After the establishment of the first Masonic lodges in the middle of the eighteenth century, Russians became acquainted with various ideas as works related to kabbalah. The impact of these ideas especially intensified with the advent of Rosicrucian lodges in the 1780s. The first period was interrupted with the official prohibition of freemasonry in Russia in the 1820s, but some background Masonic activity continued until the 1850s-1860s. The second period, between the 1880s and the 1930s, is characterized by an increased interest in the occult sciences, which culminates in the 1910s-1920s. In the 1930s, most of the members of various secret societies and occult groups were arrested and executed by the commu-

nist regime.²¹ "Two Principle trends may be identified in Russian freemasonry of the late 18th-early 19th centuries: rationalistic (deistic) and mystical. (...) The Order [of the Gold- and Rosy Cross] was founded by

²⁰ Moshe Idel analyzed the biography of a Kabbalist born in Zaragoza in 1240, after it had been retaken by the Christians. Abulafia travelled through the Muslim and Eastern Christian countries before returning to Barcelona, where he began his Kabbalistic studies. His encounter with Kabbalah stimulated him to new and original ways of studying Jewish law that brought condemnation from the Jewish authorities of his time, although he was later acclaimed as a Jewish thinker. Abulafia's methods for attaining ecstatic union with the divine had parallels in Sufism, Eastern Orthodox Christianity and yoga. These included reciting the names of God in combination with "a complex technique involving such components as breathing, singing, and movements of the head, which have nothing whatsoever to do with the traditional commandments of Judaism". Yet these procedures are widely known in Sufism. Idel notes one element in Abulafia's ecstatic Kabbalah and finds a parallel between this and Sufi discipline (*The Mystical Experience in Abraham Abulafia*. Translated from the Hebrew by Jonathan Chipman. Albany: State University of New York Press, 1988). In another of his works, Idel wrote on "the hypothesis that Jewish-Sufic tradition existed in the East, and likely also in Palestine." Abulafia's ecstatic Kabbalah, according to Idel, fused with "an unbroken chain of [Jewish] authors ... who developed a mystical trend under Sufic inspiration." This trend was transmitted from East to West in "a fascinating 'migration' of Kabbalistic theory." The ecstatic Kabbalah that originated in Barcelona came back to Christian-ruled Spain enriched by its encounter with Sufism. Idel concludes, "Palestine made a great contribution" to Kabbalah. "This contribution, ironically, was nurtured by Muslim mysticism." (*Studies in Ecstatic Kabbalah*. Albany: State University of New York Press, 1988).

²¹ Konstantin Burmistrov and Maria Endel. "Kabbalah in Russian Masonry: Some Preliminary Observations" in *Kabbalah: Journal for the Study of Jewish Mystical Texts*, Volume Four, edited by Daniel Abrams and Avraham Elqayam. Los Angeles (Culver City): Cherub Press, 1999: 79.

Bernhard Joseph Schleiss von Loewenfeld (1731-1800)...[who] took an obvious interest in Kabbalah as if following the traditions of the Sulzbach Christian Kabbalah [i.e., von Rosenroth and van Helmont] of the late seventeenth century.”²²

7.1. Russian masons of the late 18th century were familiar with one of the basic texts of Jewish mysticism, *Sefer Yezirah* (*The Book of Creation*, 3–6 centuries). At least two Russian translations of this text are kept now in MSs collections.²³ Also in several writings, well known kabbalistic text for Russian masons²⁴, one can meet long quotations from *Sefer ha-Zohar* (*The Book of Splendour*, 13th century).²⁵ Burmistrov & Endel found a translation of the treatise *Shaare Orach* (*The Gates of Light*) by Joseph Gikatilla (the 13th century), with quotations from the classic commentary to this text written by Mattityahu Delacrut, a kabbalist of the 16th century.²⁶ In the same MS codex, there is a version of *Ma’amar ‘Adam de-‘Azilut*, a text belonging to Lurianic Kabbalah.²⁷ Many translations of the works

of European Christian kabbalists from German and Latin into Russian, as *True and Right Kabbalah* by Wilhelm Kriegesmann, *A Short Version of the Kabbalistic Teaching* by Jacob Brucker, and *The Jewish Kabbalah* by Caspar Schott should be here mentioned.²⁸

The authors of these writings based their knowledge on the works of Pico della Mirandola, Johannes Reuchlin, Pietro di Galatino, Athanasius Kircher and other Christian kabbalists of the 15th-17th centuries, known maybe by Cantemir.

7.2. Once again, after Istanbul, Berlin, London, Paris, as initiatic tradition centers, real or virtual, Cantemir was to meet with secret societies, kabbalistic and philosophical, at Moscow.

8. Our question ‘could Cantemir have been initiated into the secrets of kabbalah?’ has not yet an answer. Maybe the real answer is even the lack of answer? However, to reconstruct a spiritual mapping means to open a new door to an unknown area of Cantemir’s life and work.

22 Konstantin Burmistrov. “Kabbalah and Secret Societies in Russia (Eighteenth to Twentieth Centuries)” in *Kabbalah and Modernity: Interpretations, Transformations, Adaptations*, edited by Boaz Huss, Marco Pasi, and Kocku von Stuckrad [ARIES BOOK SERIES: TEXTS AND STUDIES IN WESTERN MYSTICISM/10] (Leiden – Boston: Brill, 2010), pp.29-31. See also Konstantin Burmistrov and Maria Endel. “The Place of Kabbalah in the Doctrine of Russian Freemasons,” in *Aries: Journal for the Study of Western Esotericism*, VOLUME 4, NUMBER 1 (Leiden: Brill Academic Publishers, 2004).

23 DMS RSL, F. 14, N 676. P. 46–52 in Burmistrov and Endel, ‘Sefer Yezirah in Jewish and Christian Traditions’, 63-71 in: *Judaica Rossica*, Vol. 2, Moscow: Russian State Univ. for Humanities Press 2002, 49–80); see also Gilly, ‘Iter Gnostico Russicum’, 56. About the Russian translations of *Sefer Yezirah* made from the Latin edition (S. Rittangelus, Amsterdam 1642), State Archive of Russian Federation, F. 1137, I, N. 118, Section X.

24 DMS RSL, F. 14, N 676. P. 3-34 Apud Konstantin Burmistrov, Maria Endel, *The place of Kabbalah in the Doctrine of Russian Freemasons*, <http://elearning.zaou.ac.zm:8060/Beliefs/Judaism/Kabbalah/Kabbalah%20in%20Russian%20Freemasonry%20-%20Konstantin%20Burmistrov%202004.pdf>

23 DMS RSL, F. 14, N 676. P. 46–52 in Burmistrov and Endel, ‘Sefer Yezirah in Jewish and Christian Traditions’, 63-71 in: *Judaica Rossica*, Vol. 2, Moscow: Russian State Univ. for Humanities Press 2002, 49–80); see also Gilly, ‘Iter Gnostico Russicum’, 56. About the Russian translations of *Sefer Yezirah* made from the Latin edition (S. Rittangelus, Amsterdam 1642), State Archive of Russian Federation, F. 1137, I, N. 118, Section X.

24 DMS RSL, F. 14, N 676. P. 3-34 Apud Konstantin Burmistrov, Maria Endel, *The place of Kabbalah in the Doctrine of Russian Freemasons*, <http://elearning.zaou.ac.zm:8060/Beliefs/Judaism/Kabbalah/Kabbalah%20in%20Russian%20Freemasonry%20-%20Konstantin%20Burmistrov%202004.pdf>

25 I. Tisby, *The Wisdom of the Zohar: An Anthology of Texts*, Oxford: The Alden Press 1994, 3 vols.

26 Sh. Blickstein, *Between Philosophy and Mysticism: A Study of the Philosophical–Qabbalistic writings of Joseph Gikatilla* (1248–c. 1322), Ann Arbor, Mich.: UMI 1983.

27 Burmistrov & Endel, *loc. cit.*

28 DMS RSL, F. 14, N 1613, or F. 147, N 193 (Kriegesmann, *Die wahre und richtige Cabalah*, Frankfurt, Leipzig 1774); DMS RSL, F. 14, N 1644, Pt.5. P. 19-26 (from Brucker, J., *Historia critica philosophiae*, Vol. II, Leipzig, 1742, Apud Burmistrov & Endel, *op. cit.*

Napoleon POP*
Valeriu IOAN-FRANC**

„Experimentul” EURO (II)

Guvernanța euro și paradigma postcriză

Abstract

Autorii, în curs de a publica o carte având ca obiect un posibil drum spre o monedă universală (globală), propun o analiză a stării de azi a economiei, din perspectivă monetară și nu numai. Sunt aduse în discuție cele mai recente preocupări europene și de peste ocean referitoare la nevoia de credibilitate și încredere în spațiul monetar mondial.

Cuvinte-cheie: finanțe, monedă, guvernanță monetară, nouă ordine economică internațională

The authors - intending to publish a book on a possible way to a universal (global) currency - propose an analysis of the present state of the economy from a monetary perspective and not only. They approach the latest European and overseas proposal regarding the need of credibility and confidence in the world's monetar space.

Keywords: Finance, Currency, Monetary Governance, New International Economic Order

4. Contextul internațional și guvernanța euro

Această temă a fost urmărită cu predilecție din momentul în care, la nivelul Uniunii Europene, noțiunea de guvernanță a devenit cuvânt de ordine, chiar cu o tentă de fetișizare. Adoptăm și noi această noțiune prin prisma sferei sale largi de înțelegere – comprehensiune – care trebuie să ne evoce mult mai mult decât guvernarea individuală a statelor membre ale UE și, mai ales, sinergia acesteia la nivelul Uniunii.

Analiza politicilor macroeconomice ale țărilor Uniunii Europene – parcursul 2008-2012 – relevă o succesiune de evaluări contradictorii în ceea ce privește soluțiile ieșirii

din criza economică. Ele au fost permanent legate de percepția diferită, explicită sau implicită, a resorbției efectelor crizei financiare, de altfel transformarea lor în posibile noi cauze ale reapariției acesteia. Fie că este vorba de deficitele bugetare, de datoriile suverane, de o criză fiscală sau o criză bancară, toate au fost și au rămas dependente, în ceea ce privește rezoluția lor, de robustețea unei posibile relansări economice, la rândul ei, subiect al multor dubii și interpretări.

Intervenția statelor în criza financiară a determinat principal ruina finanțelor publice și așa mult expuse intereselor de putere politică. Poate, la momentul salvării unor instituții financiare sistemice, nici nu

* Institutul Național de Cercetări Economice “Costin C. Kirițescu”, Academia Română.

** Institutul Național de Cercetări Economice “Costin C. Kirițescu”, Academia Română, e-mail: franc@ince.ro.

se bănuia acutizarea în rău a situației acestora, mult sub pragul sustenabilității unor deficite. Ca urmare, orice analiză duce la singura concluzie că refacerea finanțelor publice greu afectate de acumularea de datorii externe rămâne strict dependentă de reluarea pe termen mediu și lung a performanțelor economice.

Problema de soluționat a rămas însă demararea economică pe termen scurt, cu observația că mixul de politici economice la îndemâna executivelor, în condițiile unor spații fiscale restrânse la dispoziție pentru stimularea sectorului privat, trebuie aplicat în situații limită: resurse financiare publice reduse cu destinații apăsătoare (plata datoriilor crescute), pericolul inflaționist, reluarea înceată a creditării, costuri crescute ale refinanțărilor, dar și ale unor inputuri economice, în special combustibili și produse alimentare de bază.

Mark Mobius, președinte executiv pentru piețele emergente la "Templeton Asset Management", a declarat, spre mijlocul anului 2011, că o nouă criză financiară este iminentă, explicația fiind fundamentată pe faptul că problemele care au cauzat turbulențele din ultimii ani sunt departe de a fi fost rezolvate. Într-adevăr, a rămas îngrijorător nivelul valorii totale a derivatelor la nivel mondial, el depășind produsul intern brut global, decalajul dintre economia reală și cea financiară creând volatilitate și situații de criză pe burse. Mobius susține că structura sistemului financiar global încă nu s-a modificat după efortul de salvare a punctelor sale sistemice cu sacrificarea altora, atât băncile, cât și produsele financiare derivate rămânând prost dimensionate, mari și, respectiv, nereglementate.

Recomandările FMI, ale unor economiști de marcă, unii laureați Nobel – Roubini, Krugman, Stiglitz – susțin că liderii din zona euro trebuie să livreze un set mai cuprinzător de măsuri pentru a rezolva decisiv criza datoriilor suverane, ceea este echivalent cu un cadru mai larg de management decisiv al acesteia. Prioritatea este reprezentată de mecanismele de facilități de salvare, care trebuie puse în aplicare cât mai repede în plenitudinea lor – condiționalități

și resurse – , într-o manieră transparentă și care să permită o tratare flexibilă a simptomelor crizei.

Magnitudinea și termenii finanțării permise de astfel de mecanisme trebuie să convingă investitorii de sustenabilitatea datoriilor suverane, poate chiar în cele mai pesimiste scenarii, cu condiția ca reformele din sectorul financiar să fie accelerate, iar testele de stres să fie urmate, după caz, de recapitalizare, restructurare sau închidere de bănci.

Reformele pot avea succes în sensul menționat dacă Banca Centrală Europeană (BCE) continuă să pună la dispoziția statelor lichidități suficiente.

Considerând perioada scursă de la declanșarea crizei financiare (august 2007) și dubiile asupra calității relansării după criza economică, putem vorbi deja despre o "boală cronică", întrucât atenuarea simptomelor ei cu cele mai puternice remedii ne demonstrează migrarea acestora spre alte zone, cazul în speță fiind datoriile suverane, în cazul multor țări existând îndoiala sustenabilității acestora.

În același timp, este sesizată o modificare de paradigmă postcriză, fiind expuse două tipologii de evoluții care ar trebui, în noul context, judecate în mod diferit. Astfel, observăm că, începând cu primul trimestru din 2009, are loc o recuperare bună, deși cu unele întreruperi, în cotațiile acțiunilor și ale prețurilor la produsele de bază, în ciuda problemelor din Europa, determinate de criza datoriilor.

Interpretarea convențională a acestei evoluții se poate rezuma la o redresare economică normală, în condițiile în care băncile centrale au redus dobânda de politică monetară, iar executivile au lăsat deficitele bugetare să crească. Cu toate aceste măsuri, ulterior lucrurile s-au schimbat chiar radical, cu episoade îngrijorătoare, explicate prin lipsa de sustenabilitate sau/și continuitate a respectivelor măsuri.

O altă interpretare a aceleiași evoluții ne conduce la sesizarea că evoluția ascendentă a prețurilor la materiile prime și, implicit, a cotațiilor acțiunilor, ca reflectare a creșterii profiturilor corporațiilor, ar putea fi efectul

unor politici monetare laxe mai ales în SUA (relaxările cantitative, QE), care se transferă concomitent spre piețele emergente și spre activități speculative. Evoluția prețului aurului poate prefigura un reviriment ferm al inflației și slăbirea temporară a dolarului SUA, în timp ce randamentele titlurilor americane rămân oarecum pe loc, atât timp cât efectele politicii de tip "quantitative easing" nu s-au epuizat, iar băncile centrale din Asia achiziționează astfel de titluri.

Există și o **a treia interpretare**, conform căreia se discută, practic, de o redresare numai aparentă, sub influența doar a politicii băncilor centrale și a stimulentei fiscale. În momentul în care băncile centrale stopează QE, iar consolidarea fiscală, din diverse motive, eșuează, este posibil ca sistemul economic să recadă în recesiune, ceea ce anul 2012 a confirmat. Sub auspiciile acestei interpretări, creșterea prețurilor la materiile prime trebuie privită doar ca o taxă de consum asupra țărilor care dau semne de redresare economică, întrucât episoadele de scădere a prețurilor la materiile prime au fost în concordanță cu înregistrarea și observarea de indicatori economici mai slabi decât așteptările. Analistii înclină spre acest scenariu de interpretare a relansării economice **de tip împiedicat** postcriză, el fiind, cel mai probabil, în condițiile în care revenim la percepția contradictorie a consemnării în documente oficiale FMI, OCDE; G7, G8, G20 a calității robusteții relansării economice pe termen mediu și lung.

Unul dintre efectele pozitive ale ultimei crize financiare, cu toate consecințele ei, poate fi definit ca fiind o mai mare preocupare a satelor lumii pentru o mai bună guvernare. Se discută tot mai mult despre guvernarea globală la nivelul structurii de decizii de tip G20, după cum, la nivelul Uniunii Europene, se progresează în întărirea conceptului de guvernare europeană și a necesității ca aceasta să fie îmbunătățită. Este însă tot mai evident că **preocuparea**

pentru o guvernare de o calitate sporită nu este un rezultat direct și doar al efectelor crizei financiare, în sensul prevenirii viitoare a unui astfel de eveniment. Ea își propune să recupereze nu numai „timpul pierdut” al unui management economic și politic crezut a fi de calitate pe parcursul unei rutine, în care devierile de la disciplina mixului de politici a devenit o obișnuință, ci și afectarea nivelului scăzut (ca practică și acțiune) al uneia dintre cauzele majore ale crizei globale, ceea ce are nevoie de analize mai profunde.

Relevant este și un alt aspect. Cu cât observăm demersul serios pentru o guvernare globală îmbunătățită, având ca rezultat o mai bună absorbție a șocurilor din coada șarpelui reprezentat de suita de efecte ale crizei financiare internaționale, cu atât lumea se confruntă cu riscuri globale pe măsură, tocmai în momentul în care se declamă depășirea crizei, cu două temeri majore: lipsa de robustețe omogenă în redresarea economică globală și posibilitatea de revenire la o nouă criză de proporții.

Ca urmare, se pare că economia globală încă nu este în poziția de a face față unui eventual nou șoc major, întrucât tocmai recenta criză a redus reziliența economiei globale la astfel de evenimente, în timp ce tensiunile geopolitice din plan internațional și cele sociale din plan național au redus mult capacitatea guvernelor naționale de a valorifica oportunitățile globalizării și de a face față provocărilor acesteia.

Pe fundalul descris, globalizarea a adus în prim-plan, conform analizelor cuprinse în raportul "Global Risks 2011, Sixth Edition"¹, îngrijorarea unei mai puternice contagiuni cu impact dezastruos, tocmai ca urmare a gradului din ce în ce mai înalt al interconexiunilor sistemice pe care le-a creat și care sunt de durată. Două riscuri majore par să aibă o relevanță majoră pentru secolul 21, caracterizat prin paradoxul că, pe măsură ce economiile se dezvoltă împreună (conver-

1 *Global Risks, 2011, Sixth Edition – An initiative of the Risk Response Network World Economic Forum, January 2011, World Economic Forum, Cologny, Geneva, Switzerland.*

gent), dezvoltarea are loc și în mod individual (divergent). Acest lucru explică de ce beneficiile globalizării sunt inegal răspândite, chiar în condițiile în care noii campioni economici vin să reechilibreze puterea economică în plan global, în timp ce disparitățile din interiorul țărilor cresc.

De fapt, constatăm disparități, în plan internațional și național, de natură să resusciteze și să întrețină fenomenul politic grav al naționalismului și populismului, cu efectul fragmentării sociale. De aici depistăm cauza divergenței de opinii între țările cheamă la aceeași masă să discute despre căile de a promova de acum încolo o dezvoltare sustenabilă, rezilientă la șocurile asimetrice de amploare transmisibile prin noile interconexiuni sistemice create de globalizare. Astfel, se adaugă un nou paradox, cel al efectului dublu și contrar al acelorași condiții ale realității prezente: condițiile cruciale, spun analiștii, care au determinat interesul pentru o mai bună guvernanță globală se

constituie în cauze majore care fac același proces extrem de dificil. Iar exemple există: negocierile interminabile privind runda de negocieri multilaterale din cadrul OCM, lipsa acordului internațional pentru măsurile privind schimbările climatice discutate la Conferința de la Copenhaga și, nu în ultimul rând, **chiar eficiența încă nedemonstrată a dezbaterilor din cadrul G20.**

Contextul global este predominant mai mult ca oricând, astfel că agenda globală influențează agenda europeană, după cum cea europeană contribuie la cea globală, mai ales atunci când ne referim la guvernanță. Poate că, mai mult ca oricând, politicile macroeconomice necesare realizării convergenței reale și nominale trebuie să devină parte a mecanismului de guvernanță îmbunătățită la nivel național și aflată într-o bună sinergie cu guvernanța europeană decupată din cea globală. Acest lucru este necesar pentru că, în prezent, incertitudinile sunt mai multe decât certitudinile, iar

dincolo de cele două paradoxuri deja definite, procesele de convergență trebuie să navigheze, tot conform raportului menționat, printre trei categorii de riscuri ("*three important clusters of risks*") a căror materializare se reproduce:

- riscul dezechilibrelor macroeconomice, caracterizat de volatilitatea cursurilor de schimb, colapsul valorii activelor, criza datoriilor suverane, criza fiscală, pe fondul tensiunilor dintre țările emergente cu o avuție în creștere și țările avansate cu datorii;
- riscul lărgirii economiilor nefiscalizate, care aduce în discuție fragilitatea instituțiilor statului, comerțul ilicit, corupția și crima organizată, toate încurajate de disparitățile implicite create de globalizare;
- riscul dezechilibrului din cadrul ecuației vitale apă-alimente-energie, decurgând din creșterea populației, ceea ce pune o presiune acută asupra resurselor globului.

Prin natura lor, aceste categorii de riscuri, de altfel intercorelate, creează tensiuni în politicile de stimulare fie ale ofertei, fie ale cererii, penuria de bunuri și servicii naționale sau insolvența subminând sustenabilitatea pe termen lung, creează conflicte sociale și instabilitate politică ce pot duce la conflicte geopolitice, iar pe termen lung, pot aduce distrugerii grave mediului natural. Se aduce astfel atingere fundamentelor competitivității, respectiv: productivitatea muncii, calitatea socială a muncii (atașamentul față de locul de muncă și relația cu angajatorul), calitatea și accesibilitatea în cazul tehnologiilor generatoare de o valoare adăugată mai mare.

5. Asperități în agenda creșterii economice postcriză

Se spune că dirigenții de politici, în general, nu învață și nu aplică mare lucru din lecțiile trecutului. Iată un adevăr valabil când poate principalii actori ai economiei globale erau mai puțini. Ce se întâmplă când, la masa planetară a negocierilor și deciziilor socotite a fi în beneficiul tuturor, există deja 20 de actori, față de 7 sau 8?

Faptul că lecțiile trecutului rămân obiect

de studiu fără reflectare în deciziile curente este argumentat prin ceea ce am amintit deja, și anume că, în realitatea prezentului, nimic nu seamănă cu ceea ce a fost, deși poate definițiile și caracterizarea concordă peste timpuri. Asperitățile în agenda dedicată singurei soluții comprehensive la o criză – revenirea la creșterea economică – demonstrează tocmai acest lucru.

Viteza surprinzătoare de propagare a crizei financiare a impus necesitatea unei reacții rapide din partea autorităților, prioritară fiind acțiunea pentru limitarea daunelor, în special în punctele-cheie ale sistemului financiar, fiind prefigurate în același timp consecințele asupra creșterii economice. Este recunoscută, de altfel, ca un exemplu al tuturor timpurilor de manifestare a unei crize de proporții, **cea mai largă** (ca număr de autorități), **cea mai mare** (ca volume financiare disponibilizate) și **cea mai rapidă și de amploare coordonare** a intervențiilor guvernamentale și ale principalelor bănci centrale, dincolo de disensiunile apărute ulterior **privind până unde și până când** vor avea loc astfel de intervenții fie între UE și SUA, fie între principalele puteri economice ale UE. Aceste performanțe trebuie privite prin prisma asimetriei funcționării la rău și la bine a așa-numitelor canale de transmisie a impulsurilor de esență economică și sau psihologică.

În acest context, este de semnalat faptul că unele canale de transmisie s-au activat, iar altele s-au inhibat, **asimetria nouă**, până la un moment, accentuând propagarea efectelor negative ale crizei și încetinind propagarea benefică a măsurilor întreprinse în sensul diminuării șocurilor asimetrice ale crizei. De asemenea, asimetria dintre timpul rapid al intervențiilor și întârzierea efectelor scontate credem că denotă și o distorsiune în *lag*-ul mecanismului transmisiei prin canalele adecvate impulsurilor monetare și fiscale corective, în contextul manifestării crizei. Poate că acest lucru s-a constituit în cauza primordială a sentimentului instaurat imediat și devenit dominant, deja menționat, al **lipsei de încredere dublat ulterior de cel al incertitudinilor**.

Observând evoluțiile recente în principii-

le reformării sistemului financiar internațional, mai ales pe linia reglementării și supravegherii, cea mai problematică preocupare a fost și rămâne, probabil mult timp, **restabilirea corelației normale dintre economia reală și economia financiară**, în contextul considerării stabilității financiare ca fiind o necesitate, sub presiunea a două realități: cea a relansării economice postcriză financiară și cea a reglementării mai restrictive a mișcării capitalurilor, fără afectarea deschiderii contului curent.

Această nouă corelație în dezbaterea europeană creează tensiuni între statele puternice ale Uniunii Europene, între ele și statele mai slabe, pe de o parte, între cele puternice din zona euro și între țările nordice și cele sudice ale UE, pe de altă parte. Criza datoriilor suverane ale Greciei și Irlandei, dificultățile de aceeași natură din Italia, Spania, Portugalia și Irlanda, precum și speculațiile privind repetabilitatea ei și în alte țări ale UE nu au făcut decât să încrânceneze dezbaterea legată de guvernarea economică îmbunătățită a Europei, mai ales între Franța și Germania, zona euro fiind în centrul atenției imediate.

Problema restructurării datoriilor unor țări membre ale UE a devenit tot mai acută. Directorul general al Allianz, cea mai mare companie de asigurări din Europa, a avertizat guvernele puternice ale UE să nu împingă Grecia spre insolvență, blocând noi ajutoare financiare pentru statul elen, situație valabilă și pentru alte state slabe, întrucât consecințele intrării Greciei în incapacitate de plată pot fi incontrollabile. În speță, este vorba despre efectul devastator din interiorul instituțiilor de credit dacă toți cei care au depozite bancare în Grecia își vor retrage economiile. Mecanismul unei astfel de reacții poate deveni contagios la nivel continental și nu numai.

În mod necesar, UE a trecut la o agendă relativ mai clară, dar nu lipsită de contradicții, care poate fi concentrată în câteva puncte mari intercorelate: **relansarea economică, deficitele bugetare, reglementarea sectorului financiar, credibilitatea zonei euro și noua guvernanță europeană**. Agenda, de esență pragmatică din perspec-

tiva urgențelor acțiunilor, este conturată pe fondul unui **angajament politic nou** al țărilor membre ale UE, reprezentat de strategia „Europa 2020”, în care creșterea economică pentru ocuparea forței de muncă este cuplată cu „o creștere inteligentă, ecologică și favorabilă incluziunii”.

Decriptarea noii strategii nu trebuie făcută exclusiv prin recunoașterea eșecului Strategiei de la Lisabona, ci, mai ales, prin reiterarea cu forță a necesității acțiunilor coordonate și consolidate, concretizarea reformelor structurale mult întârziate, deblocarea potențialului de creștere al UE prin politici de inovare și politici dedicate asigurării de energie mai ieftină, ecologică.

Comunicatul privind concluziile Consiliului European din 17 iunie 2010 omologhează noua strategie, cu necesitatea introducerii unor reforme de diminuare a pierderilor de productivitate și de recuperare a competitivității pe plan intern și internațional, fiind făcută precizarea că numai reformele permanente și de tip structural pot asigura sustenabilitatea finanțelor publice și a sistemelor de pensii.

Politicile de dezvoltare durabilă și dedicate energiei prefigurează în mod direct orientarea masivă a investițiilor spre zone cu o capacitate mare de multiplicare a efectelor în termeni de volum de producție și ocupare a forței de muncă.

Pare tot mai evident faptul că „tensiunile” unei agende europene, determinate de stringența unor probleme mai bine puse în evidență de ultima criză, modelează în altă manieră demersurile adoptării euro de către statele membre ale UE cu derogare. Este vorba despre navigarea printre prioritățile naționale și cele ale UE și de a găsi cele mai bune puncte de contact care să poată valorifica atractivitatea pentru moneda euro cu situația reală, de disponibilitatea structurilor decidente pentru a privi potențialul unui nou candidat la zona euro.

Un recurs la evoluția agendei europene identifică deosebiri legate major de acuitatea soluțiilor și sustenabilitatea acestora pe fundalul incertitudinii și al lipsei de încredere perlatate.

Relansarea economică. Știri de la sfârși-

tul trimestrului I din 2012 indicau semnale greu de negat cu privire la dificultățile în relansarea economică europeană, bazată pe tracțiunea cererii externe exercitate de țările avansate asupra celor emergente. După un moment de speranță, necunoscându-se amploarea efectului crizei datoriilor suverane, asistăm la noi contractări în lanț, pe fundalul dispoziției: Ce mai pot face băncile centrale emitente de valute de rezervă, în contextul interdependențelor globale, în comparație cu guvernele naționale sufocate de deficite, angajamente de consolidare fiscală, scadențe la datoriile suverane, incapacitate de finanțare etc.?

Pachetele de măsuri de stimulare a economiilor europene au răpit resurse sociale considerabile. Economia europeană, deși aliniată la calendarul stimulentei cu cea a SUA, a Japoniei și a țărilor BRIC, nu numai că se află cu un pas în urma eforturilor de relansare a economiilor din alte zone ale globului, prin efectul advers al reticenței abordărilor reformelor structurale din economia reală și sectorul financiar, dar pune în pericol economia planetară chiar prin viitorul euro!

Dacă, pe plan global, la începutul lui 2011, erau multe comentarii cu privire la fragilitatea relansării economiei mondiale, cu toate progresele economiei SUA și ale țărilor din Asia și în condițiile în care Organizația Mondială a Comerțului aprecia că propensiunea spre protecționism în comerțul internațional a rămas relativ mică, chiar într-un climat economic advers, în Europa planurile de redresare au avut intrinsec posibilă inversiune de tendință, pe măsură ce criza datoriilor suverane s-a acutizat nu numai pe continent, ci și în alte zone, mai ale în SUA.

Exemplificativ ni se pare și faptul că, la mijlocul lunii mai 2011, exact după comunicarea datelor bune de reluare a creșterii economice în unele țări din UE, un raport al Bundesbank exprima îndoieli asupra performanțelor economiei Germaniei, ceea ce era valabil și pentru alte state membre.

Iată că pendularea între o redresare percepută ca fermă pe termen scurt și o reluare a creșterii economice sustenabile pe termen lung pare să continue, sub influența schim-

bării rapide a condițiilor atât regionale, cât și globale.

Deficitele bugetare și datoriile suverane. Din punctul de vedere al standardelor europene, impuse de altfel prin Pactul de Stabilitate și Creștere (PSC), deficitele bugetare în exces, cu mult peste 3% din PIB, implică o preocupare de guvernare economică considerabilă, întrucât eventuala cronicizare a acestora devine dăunătoare chiar procesului larg de convergență europeană. Ca urmare, proiectul UE nu poate fi pus în pericol de dezechilibrul macroeconomic într-unul dintre principalele fundamente ale sale, cu atât mai mult cu cât disciplina bugetară este instituționalizată prin angajament comunitar la nivel de țară. Din păcate, supravegherea cooperării în acest domeniu a lăsat de dorit.

Ceea ce devine mai vizibil ca oricând este faptul că încrederea emanată strict din obligațiile tratatului european este pusă la îndoială, ceea ce face ca deficitele bugetare excesive, acceptate doar temporar să reintre mult mai greu în standardele PSC după criză, numărul mic de ani (doi-trei) fiind cu greu respectat chiar în condițiile aplicării de sancțiuni.

Efectele planurilor de salvare și stimulare din banii publici au devenit scadente în mărimea nesustenabilă a deficitelor bugetare naționale, creând probleme de finanțare din punctul de vedere al surselor (organizații financiare internaționale sau private) și al costurilor, ceea ce a creat și menține un climat general tensionat.

Planurile de stimulare a economiilor din resurse bugetare au avut și un efect nociv, cel al îndatorării publice, pe fondul sindromului restricțiilor bugetare slabe. Manifestarea diferențiată a acestui sindrom în cadrul statelor membre ale UE a făcut dificilă reintrarea în sustenabilitate a politicilor fiscale, pe măsura redresării economice, din perspectiva unei acțiuni comunitare.

Refacerea sustenabilității amintite, pe termen mediu, a devenit o problemă acută la nivelul guvernantei economice europene, deși politicile fiscale rămân naționale.

Evoluțiile spre normalizarea situației economice din Europa l-au determinat pe

președintele, la vremea respectivă, al Băncii Centrale Europene, Jean-Claude Trichet, să pledeze mereu pentru tăierea cheltuielilor publice și oprirea creșterii de taxe imediat ce va exista o evidență indubitabilă asupra unei relansări sănătoase a economiei. Ceea ce rămâne important într-o astfel de judecată este modul în care se poate aprecia obiectiv o astfel de evidență, existând îndoieli cu privire la relansarea unor economii individuale.

Claude Trichet, ca președinte al BCE, recunoștea că punctul de vedere al decidenților de politică economică din Europa intră în contradicție cu abordările susținute de SUA. Conform opiniei lui Trichet, cei care doresc prelungirea nejustificată a politicilor de stimulare fiscală (printre care și președintele FED, Ben Bernanke) greșesc, mesajul generalizat transmis de Administrația Obama către țările industriale fiind prea simplificat sub lozinca *"stimulate, activate and spend"*. Or, datele statistice recente reflectă șanse diferențiate pentru viitorul economic al celor de pe o parte și de pe cealaltă a Oceanului Atlantic, ele fiind determinate de viziuni diferite – între stimulente și austeritate – în ceea ce privește fie relansarea economică, fie măcar menținerea datoriilor suverane în limite sustenabile.

Sunt de menționat trei cauze care au dus la creșterea datoriilor publice fără precedent:

- diminuarea drastică a încasărilor la bugete ca urmare a stării de recesiune prelungită;
- creșterea cheltuielilor bugetare care includ pachetele semnificative de stimulare fiscală;
- măsurile adiționale, de acompaniere, care au prevenit colapsul sistemului financiar.

Evitarea colapsului financiar a fost mult mai puțin costisitor, conform opiniei lui Trichet, dacă privim și retrospectiv la volumul resurselor consumate pentru asanarea primelor două cauze ale creșterii datoriei publice atât în SUA, cât și în Europa. Dar calcule făcute de BCE arată că numai acestea (constând în garanții, recapitalizări, eliminarea activelor toxice etc.) au reprezentat aproape 30% din PIB, indiferent că vorbim de SUA sau de Europa.

Consolidarea finanțelor publice, din perspectivă europeană, trebuie făcută la nivel mondial, a afirmat în nenumărate rânduri tot fostul președinte al Băncii Centrale Europene, Jean-Claude Trichet, dacă se dorește o posibilă asanare a acestora la nivel regional, cum este cazul Uniunii. Impactul acestui proces, deși considerat negativ pe termen scurt, rămâne deocamdată singura șansă a unei consolidări a relansării economice sustenabile.

Șocul crizei economice a determinat reiterarea angajamentului politic al statelor membre ale UE, cu prilejul ultimelor Consilii Europene, de a trece rapid la coordonarea politicilor economice, implicând supravegherea bugetară și o supraveghere macroeconomică mai cuprinzătoare, inclusiv pentru a da sustenabilitate datoriilor suverane, soluțiile fiind formulate de un grup operativ al președintelui Consiliului European.

Este interesant de semnalat că, în opinia unor analiști, chiar pe fondul derulării crizei din zona euro, cu epicentrul localizat în Grecia, există o oportunitate de a remedia deficiențele dezechilibrelor structurale. Ele semnalează, conform unei analize a *Wall Street Journal* (WSJ), *"nepotrivirea celor 17 țări din zona euro în aceeași uniune monetară"*, constând în diferențele de ciclu economic, de limbă și limbaj, în cultura economică, de legislație și competitivitate. Toate acestea pot face, măcar temporar, cum este cazul prezent, ca *"dezavantajele"* de acțiune (lipsa de politici monetare naționale independente) și costurile unei monede unice să fie mai scumpe decât beneficiile.

Dacă deficiențele nu trebuie privite ca o fatalitate, remediarea acestora, așa cum s-a văzut, necesită sacrificii de autonomie din partea guvernelor țărilor membre ale UE, atunci când luăm în considerare sugestiile unor economiști cu privire la **o nouă legislație privind cheltuielile guvernamentale, supravegherea unificată a sistemului bancar și un fond de rezervă mai consistent pentru situații de criză financiară**. Barry Eichengreen, economist la University of California, Berkeley, crede că, dacă statele membre ale UE vor *"învăța lecțiile crizei, atunci moneda euro va ieși mai puternică din"*

criză”.

Nu întâmplător, la mijlocul anului 2011, președintele BCE, Jean-Claude Trichet, milita, în raport cu sacrificiile necesare, pentru limitarea, atât cât va fi posibil, a libertății de acțiune a țărilor din zona euro. El opina că reformele discutate de guvernanță economică nu sunt suficient de ambițioase pentru a corecta slăbiciunile structurale ale guvernantei fiscale și, mai mult, ale guvernantei macroeconomice în cadrul UE. Conferința anuală de la Montreal din 2011, organizată cu reunirea unora dintre principalii actori ai vieții politice și economice mondiale, i-a dat prilejul lui Jean-Claude Trichet să reitereze un mesaj mai vechi, și anume acela că *„țările din zona euro care violează regulile noastre comune (ale zonei euro – n.n.) ar trebui să fie responsabile de politicile lor, iar libertatea de acțiune și cea de flexibilitate pe acest teren ar trebui reduse atât cât va fi posibil. În acest context, apărăm consolidarea sancțiunilor pentru a determina țările membre să respecte regulile”*.

Trichet a recunoscut că Uniunea Europeană ar fi trebuit să stabilească de mai mult timp mecanisme de control specifice pentru dezechilibrele și diferențele de competitivitate din zona euro, dar nu a omis să afirme că Europa a reacționat cu fermitate la provocările crizei financiare, iar BCE și-a demonstrat rolul de ancoră de stabilitate de care au beneficiat toate țările din zona euro.

Coordonarea informală a politicilor fiscale. Proces realizat de Eurogrup, el a devenit cu atât mai dificil cu cât măsurile ulterioare de austeritate, luate individual de fiecare țară membră, sunt departe de a fi avut un numitor comun. În aceste condiții, asistăm de fapt la un proces, cel puțin temporar, de divergență în politicile fiscale ale țărilor UE, într-un moment în care situația zonei euro și a monedei unice reclama ideatic necesitatea trecerii spre o politică fiscală unică.

În noul context postcriză, evocarea acestui nou deziderat, „omis” la momentul creării zonei valutare optime reprezentate de zona euro, rămâne o retorică interesantă teoretic și cu efecte practice deocamdată insurmontabile la nivelul politic al UE, întrucât acest lucru nu numai că implică

modificarea tratatului, dar acceptul de principiu al țărilor membre este greu de conceput în acest moment dificil pentru fiecare țară în parte.

Jacques Delors, figură proeminentă a integrării europene, afirma că este exclusă orice tentativă de a se ajunge la un nou tratat al UE care să reglementeze o unificare a politicii fiscale, într-un moment în care guvernele statelor membre sunt deja surescitate nu numai de criză, ci și de numărul destul de mare al modificărilor făcute în tratatele de integrare, cu o periodicitate cam de una la șase ani. El afirmă că ar fi posibilă și s-ar accepta o îmbunătățire a actualului PSC, care să se poată face fără modificarea tratatului în vigoare.

Herman Van Rompuy, președintele Consiliului European, care a preluat coordonarea grupurilor tehnice implicate în evaluările necesare progreselor imediate în coordonarea economică paneuropeană, a afirmat că este împotriva deschiderii „Cutiei Pandorei” printr-o eventuală amendare a tratatului, întărirea disciplinei bugetare având nevoie de un cu totul alt parcurs. Pe de altă parte, sunt multe alte voci care pledează cel mult pentru o „mai semnificativă muncă de legitimare” a unor idei – cea mai importantă fiind crearea unei autorități bugetare europene – neincluse însă în tratat.

Asistăm totuși la un compromis formal, în special al țărilor membre ale zonei euro, prin care Comisia Europeană a căpătat competențe de analiză a bugetelor țărilor, înainte de a fi supuse aprobării parlamentelor naționale, proces care ar putea fi definit ca unul de verificare a constituționalității acestora față de actualul PSC sau de un PSC îmbunătățit.

Dar s-a ajuns mai departe, la Pactul Fiscal, ale cărui efecte teoretice presupuse bune au reflectări îndoielnice în simularea practică, mai ales pentru țările care au practicat timp îndelungat politici bugetare laxe sau prociclice, măsura dezechilibrului fiind calibrată la deficitul structural mult mai strâns decât cel standard prevăzut de PSC.

Măsura excede practic angajamentul formal luat de statele membre prin tratat, ceea ce induce mai degrabă percepția neîncrede-

rii (cazul Greciei) cvasigeneralizate în comportamentele guvernamentale „chinuite” de măsurile de austeritate, decât înțelegerea unei formule de asistență din partea Comisiei Europene, într-o perioadă critică la nivelul UE. Diferențele dintre Franța și Germania nu fac decât să sublinieze că problema coordonării politicilor economice în cadrul UE și al zonei euro rămâne delicată pe termen lung, chiar în spatele consensului pregătit de reuniunile G20.

Strategia „Europa 2020” îndeamnă, declarativ, la sustenabilitate fiscală și la accelerarea planurilor de consolidare fiscală, cu luarea în considerare a riscurilor. Trebuie subliniat însă faptul că se insistă pe necesitatea observării indicatorului PIB potențial ca un benchmark pentru politici economice sănătoase, mărirea potențialului de creștere urmând să se facă în corelație cu consolidarea fiscală pe termen lung și respectarea deficitului structural de 0,5% din PIB.

Credem că referința tehnică nu este întâmplătoare, creșterile economice cvasi-inerțiale și întreținute de finanțări nesigure, peste PIB potențial, dovedindu-se mereu înșelătoare și agravând dezechilibrele interne și externe, dar mai ales accentuând diferențele regionale de dezvoltare. Poziția strictă a UE privind problema consolidării fiscale după criza financiară internațională este însă obiectul criticilor în SUA, unde viziunea relansării economiei este vizibil mai strâns legată de stimulentele guvernamentale și de necesitatea ca acestea să fie continuate, așa cum am mai arătat, până în momentul certitudinii reluării procesului de creștere economică de către sectorul privat, cu resursele acestuia.

Legate de această viziune, devin foarte interesante opiniile lui Paul Krugman, laureat Nobel, prin care acuză „ortodoxia bugetară” de care dau dovadă în special liderii europeni, cu singurul efect al intrării economiei mondiale într-un posibil lung proces de deflație. Făcând referiri la istoria economică și menționând „Lunga Depresiune” din secolul XIX și „Marea Depresiune” din secolul XX, Krugman spune că cele două evenimente nu au fost marcate de

un declin economic permanent, ci, dimpotrivă, în ambele cazuri au existat perioade de creștere urmate de noi căderi.

Cu referire la situația actuală a economiei globale, Krugman a afirmat că ne-am putea afla în etapele timpurii ale celei de-a treia „mari depresiuni”, care va semăna probabil mai degrabă cu Lunga Depresiune decât cu Marea Depresiune, prin severitatea pierderii de locuri de muncă a milioane de angajați. Costul orientării spre o astfel de depresiune ar fi imens, comparativ cu anii de deflație și de instabilitate care au urmat Panicii din 1873 și cu anii de șomaj în masă, criza financiară din 1929-1931.

Problematica inflației. Pentru europeni, această obsesie pare legitimă prin istoria economică a continentului – vezi secolul XX –, dar este de apreciat că *totuși*, cel puțin în faza de declanșare a crizei financiare, lecțiile vechilor depresiuni au fost relativ învățate.

Pericolul inflaționist este acela care determină toate guvernele să treacă la programe de austeritate. Dar, așa cum afirma Krugman, în 2008 și 2009, spre deosebire de predecesorii lor, care au recurs la majorarea ratei dobânzii în fața crizei financiare, liderii actuali ai FED și ai Băncii Centrale Europene au redus drastic dobânda de politică monetară și au sprijinit reluarea procesului de creditare, este drept, *dând* prioritate guvernelor și apoi sectorului privat.

Pericolul observat se rezumă la două aspecte majore, încă netratate substanțial. Băncile centrale emitente de monede de rezervă internațională au ajuns la limita eficienței instrumentului lor reprezentat de dobândă și la expansiunea maximă a bilanțurilor lor, ceea ce le apropie de implicarea în politica fiscală *fără să fie* atributul lor.

Există și o altă asimetrie de comportament în fața crizei financiare, și anume faptul că guvernele actuale au permis majorarea deficitelor bugetare, în timp ce guvernele din perioada celor două depresiuni au încercat să-și echilibreze bugetele confruntate cu economii în declin. De la această deosebire se poate intra ușor în capcana deflaționistă atât a Europei, cât și a SUA, conform experienței prin care a trecut

Japonia în anii '90 ai secolului XX.

Economiștii constată că „revenirea banilor scumpi” pentru finanțarea deficitelor, tocmai din cauza ortodoxiei bugetelor echilibrate, ar putea face ineficiente programele de austeritate din unele țări, antamate fie fără stimularea cererii, fie înaintea consolidării semnalelor de redresare economică. Într-o astfel de situație, reducerea cheltuielilor guvernamentale și majorarea taxelor, pe fondul unei economii în declin, este de natură să restabilească cu greutate încrederea mediului de afaceri. Mai mult, reducerea cheltuielilor publice în mijlocul unei depresiuni, contrar unei analize raționale, este de natură să conducă economia în cauză spre deflație, deznodământ catalogat de Paul Krugman drept „proces de autodistrugere”.

Spre deosebire de BCE, atentă la riscul inflaționist, FED este mai conștientă de riscul deflaționist, după cum și Administrația Obama susține existența pericolului unei austerități financiare premature.

Nu sunt puține cazurile în care, aplicând programe de austeritate dure – cazul Greciei –, țările se pot confrunta cu un risc asociat datoriei publice interne și externe mult mai ridicat, care împiedică însăși reechilibrarea bugetelor naționale, cu un cost al finanțării adecvat. Logica consecințelor ortodoxiei bugetare în perioadele de declin economic, în raport cu riscul inflaționist, ne conduce la concluzia că prețul ei ar putea fi un șomaj semnificativ prelungit, iar unele persoane ajunse aici ar putea să nu mai ocupe niciodată un loc de muncă remunerat.

Prezentul presupune un risc inflaționist nelegat direct de creșterea economică, ci de evoluțiile prețurilor internaționale la combustibili și produse agroalimentare, care, așezat în matricea ofertei puțin controlabile de politica monetară, îndeamnă deja băncile centrale spre creșterea costului finanțării creșterii economice înainte ca relansarea să fie certă. Deci problematica inflației induse de factori externi ai ofertei constituie, pentru multe țări, un impediment în soluționarea altor puncte trecute pe agenda priorităților.

Reglementarea sectorului financiar.

Punerea în pericol a stabilității financiare de către efectele ultimei crize financiare internaționale este pe cale să asigure, cu dificultățile inerente, convergența de idei privind atacarea lacunelor existente la nivelul reglementării și supravegherii piețelor financiare, atât la nivelul UE, cât și al G20.

Reglementarea serviciilor financiare, prioritară și în contextul bunei guvernante economice, are principial o abordare reformistă, cuvântul sugerând profunzimea modificărilor legislative necesare implementării conceptelor vehiculate, dar purtând vina crizei financiare, prin forma insuficientă a translatării lor în comportamente raționale.

Rămân în atenție acordurile cu privire la legislația supravegherii, unde se pare că ne îndreptăm cu pași rapizi spre o uniune bancară, a administratorilor de fonduri de investiții alternative, a agențiilor de *rating*, a instrumentelor derivate și piețelor financiare ale acestora (cu reglementarea strictă a vânzărilor în lipsă și a *credit default swaps*), introducerea unor sisteme de taxe și impozite asupra instituțiilor financiare pentru a fi create mecanisme de securizare echitabilă a riscurilor și asigurarea de stimulente împotriva riscului sistemic.

Urgența în domeniu este dată de restabilirea rapidă a solidității și stabilității sistemului financiar, cu orientarea lui spre responsabilizare, asigurarea rezilienței și transparenței sectorului bancar și validarea testelor de stres făcute de autoritățile de supraveghere, ca un exercițiu permanent, prin care să se reabiliteze încrederea consumatorilor de servicii financiare. Din punct de vedere instituțional, s-a decis ca atât cele trei autorități de supraveghere europene, cât și Comitetul european de riscuri sistemice să-și înceapă activitatea din anul 2011.

Zona euro. Dacă sărbătorirea a zece ani de la crearea monedei unice s-a desfășurat într-o atmosferă plină de încredere în proiectul politicii monetare unice pe măsură ce toți membrii UE cu clauză derogatorie vor intra în zona euro, declanșarea crizei datoriilor în Grecia și continuarea simptomului și în alte țări membre ale zonei euro erau de presupus să bulverseze proiectul monedei

unice, cel puțin ca percepție publică.

Desigur, propagarea ideii de nesiguranță a zonei euro a prevalat în ochii observatorilor externi – economiști laureați Nobel, analiști și investitori –, practic cu un mesaj de condamnare a unui **proiect economic forțat politic** sau a unui proiect antieconomic din punct de vedere teoretic. Poate că resimțim în această reacție o anumită frustrare profesională, mai ales a economiștilor de marcă. Totuși, admitând modificări de paradigme chiar în teoria economică, trebuie să admitem o prea mare ușurință în demonstrarea neviabilității proiectului european al monedei unice.

Dezbaterea în sine, pro și contra, nu a fost lipsită de impact, în cauză fiind țările care aspiră să devină membre ale zonei euro, ea influențând opinii din interiorul acestora. În condiții de evoluție normală postcriză economică în UE, astfel de reacții s-ar fi oprit doar la îndoieli cu privire la viabilitatea euro, criticile urmând un făgaș constructiv chiar pe linie teoretică, având deja suportul studiilor empirice posibile pe un proiect devenit o realitate. Să nu uităm că țaria și stabilitatea euro au antrenat, în multe momente de la crearea sa, îndoieli asupra dolarului (ca monedă puternică, ca monedă de rezervă, ca monedă reprezentativă pentru unele tranzacții de anvergură), țările exportatoare de materii prime, în special energetice, cu prețuri denuminate în dolari pe piața internațională, exprimându-și dorința de a bascula spre euro.

În același timp, în condițiile vehemenței multor mari actori ai economiei globale pentru o altă monedă de rezervă decât dolarul SUA, nu putem exclude premeditarea găsirii unui prilej de declanșare a unei retorici indirecte a dolarului. Prilejul a apărut odată cu răspândirea informației legate de dificultățile financiare ale Greciei, stat membru al UE care folosește moneda euro.

Având în vedere cauzele declanșării crizei datoriilor din Grecia, prima reacție s-a concentrat pe lipsa de congruență dintre politica monetară unică la care se supun țările membre ale zonei euro și independența politicilor fiscal-bugetare, ceea ce nu permite un mix adecvat al politicilor economi-

ce majore la nivelul UE. Rezistența cunoscută a statelor membre de a nu ceda unei coordonări instituționalizate a politicilor fiscale la nivelul UE a devenit chiar motivul argumentării posibilei disoluții a zonei euro și, implicit, a monedei unice. Ca urmare, privirea nu putea fi îndreptată decât înainte, spre uniunea fiscală și uniunea politică.

Este neîndoielnic că, la o astfel de retorică, susținută de economiști de marcă, printre care și Nouriel Roubini, investitorii și piețele valutare au reacționat. Reacția a fost nu numai una psihologică, ci și una susținută de factori economici fundamentali: deficitele bugetare mari ale principalelor țări din zona euro, datoriile publice în creștere ale acestora, programele de salvagardare formulate pentru Grecia, revenirea lentă și diferențiată la creșterea economică, toate erodând oarecum încrederea în moneda unică, indiferent de evoluția ei față de dolar. Trendul deprecierei euro față de dolar a întărit ambele tipuri de reacții.

Criza datoriilor publice a influențat în jos bursele din întreaga lume, iar prelungirea tendinței în cadrul unei volatilități periculoase ascunde, fără îndoială, carențe structurale ale economiei europene despre care se vorbește mult în strategii, dar se face foarte puțin în practică. Strategia „Europa 2020” conține mesajul explicit al necesității unei productivități și competitivități crescute. Până la acel moment însă, multiplele reforme rămase în urmă, dar cu efect asupra creșterii productivității UE făceau parte din asumarea unei guvernanțe implicite, de disciplină financiar-bugetară general consimțită și pusă în practică, eventual, de responsabilitatea normală a executivelor, ceea ce nu a fost cazul. Faptul că s-a ajuns la un sondaj prin care Grecia putea fi „constrânsă” (opinia a 41% dintre investitorii și analiștii financiari chestionați în cadrul unui sondaj Bloomberg în vara lui 2010) să părăsească zona euro este ceva care se șterge cu greu din conștiința economică, cu efectele de precauție, rigurozitate, viabilitate, sustenabilitate și, mai ales, de credibilitate.

Semnalele venite „din piețe” cu privire la perspectiva euro și actorii acestuia reprezintă un simptom de neomis, cu atât mai mult

cu cât au mai existat episoade de manifestare a neîncrederii în moneda unică – vezi Italia – în momente chiar mai bune pentru economia europeană în general și a zonei euro în special. El, simptomul, ne conduce tot spre indicatorii fundamentali care creează probleme unor țări din zona euro, respectiv pierderea de competitivitate în plan intern și mai ales extern, în timp, *aplecarea* spre reforme structurale fiind minimă din momentul adoptării monedei unice și până acum.

Observăm invocarea cu persistență și a două cauze tehnice: fie **proasta stabilire a parității centrale** în momentul conversiei monedei naționale în euro, cu omiterea voinței politice pentru întărirea economiei interne a țării în cauză cu statutul adoptării monedei unice, fie **evoluția diferențiată/divergentă a productivității muncii**, în lipsa susținerii reale a acesteia, în tempoul evoluțiilor globale, prin reformele structurale care trebuiau să fi fost angajate în mod firesc. Este tot mai evident, mai ales pentru țările UE care încă nu au adoptat euro, faptul că atingerea criteriilor de convergență nominală merge mână în mână cu convergența reală, dacă vrem sustenabilitatea criteriilor nominale și beneficiile monedei unice pentru procesul mai larg al dezvoltării unui stat membru în interiorul UE, ceea ce este expresia unui autentic proces de convergență reală.

Trebuie să remarcăm faptul că semnalele negative la adresa monedei unice au fost contracarate din interiorul UE, iar exercițiul Estoniei, de altfel confirmat atât de Comisie, cât și de BCE, de a adera la euro începând cu 1 ianuarie 2011 credem că este mesajul că proiectul rămâne viabil și deschis. Discutabilă rămâne însă relevanța economică a Estoniei pentru zona euro, cea politică fiind semnificativă din punctul de vedere al transformărilor de pe continentul european.

6. Provocările zonei euro

Pentru multe dintre țările membre noi ale UE cu derogare de la euro, unele chiar „bântuite” de un sever euroscepticism, criza financiară internațională a constituit o mare

provocare în conducerea pe mai departe a pregătirilor pentru adoptarea monedei unice. Aceste pregătiri nu au fost întrerupte, dar la conștientizările anterioare privind dificultatea adoptării proiectului într-un timp rezonabil s-au adăugat numeroase dubii privind eficacitatea acestuia, într-un moment în care mari economiști specialiști – e drept, mai puțin europeni – au pus sub semnul întrebării sustenabilitatea monedei unice și au prezentat factori actuali într-o configurație evolutivă în detrimentul proiectului euro.

Evaluări externe Uniunii Europene. Mesajele de tip american privind situația dificilă a monedei unice au privit nivelul palierului politic european. Ele reamintesc, peste decenii de la lansarea proiectului unei uniuni a statelor europene, că liderii europeni de azi s-au îndepărtat de la principiile sustenabilității proiectului continental de inspirație americană, prin care se dorea eliminarea conflagrațiilor nimicioare cu propagare mondială și transformarea rivalității istorice dintre Franța și Germania într-un motor al progresului european.

Valorile noi ale unei Europe Unite după cel de-al Doilea Război Mondial trebuiau consolidate pe obiective politice care să nu mai poată regenera o forță militară dezechilibrată – prin controlul producției de oțel (CECO) și al energiei atomice (EUROATOM) – și să asigure o producție alimentară îndestulătoare (PAC) care să nu mai genereze propagarea conflictului între cetățeni, din punctul de vedere al accesului la hrană, în politică de agresiune la nivel de state.

Reamintim aceste considerente primare, simple, pentru că altfel nu putem interpreta corect evaluările făcute în special de o serie de economiști americani cu privire la euro. Mai mult, credem că aceste evaluări nu sunt întâmplătoare, după cum momentul ales nu este întâmplător. Legarea respectivelor evaluări de „soarta euro” trebuie să ne dea de gândit prin ceea ce reprezintă, ca simbolistică și sinteză, o monedă unică la nivel continental, pentru că, în relevarea dificultăților ei, trebuie să vedem mult mai mult decât simpla monedă.

Din această perspectivă este emblematic

că poziția lui Paul Krugman în editorialul apărut în „The New York Times”, în care un economist trece de la constatarea pur științifică la revelația politică. Ne întrebăm retoric dacă această trecere, obiectivă de altfel, dacă ne gândim la „știința economiei politice”, îi este proprie sau indusă. Krugman face două afirmații așezate pe două paliere care conectează economicul cu politicul. Pe de o parte, el spune că lipsa disciplinei financiare și chiar iresponsabilitatea Greciei, demonstrată de falsificarea datelor statistice, nu sunt singurii și nici principalii factori cauzali ai problemelor actuale ale Europei. Pe de altă parte, afirmă că principala cauză care a lovit **încrederea în zona euro** nu constă în modul iresponsabil de a acționa al politicianilor, ci *”în aroganța acelor elite care au adoptat moneda unică înainte ca țările lor să fi fost pregătite complet pentru un astfel de experiment”*.

La această apreciere se adaugă una mult mai recentă, aparținând lui Issing Otmar, fost economist-șef la BCE în momentul intrării intempestive a Greciei în zona euro. În opinia acestuia, Grecia a fost capabilă să intre în zona euro numai prin înșelăciune, iar liderii din regiune au fost „*prea politicoși*” pentru a aplica sancțiunile adecvate, prin care ar fi putut fi evitată criza datoriilor. Issing Otmar, chiar și din afara mandatului său, nu ezită să afirme cât a suferit la BCE când statele nu și-au îndeplinit criteriile: „*Grecia a trișat pentru a intra în zona euro și este dificil să știm cum să ne purtăm cu trișorii*”, a declarat Issing într-un interviu. Realitatea este dură cu astfel de țări, la mijlocul anului 2011, de exemplu, costul asigurării datoriei Greciei pentru default (incapacitate de plată) atingând un nou nivel record, iar randamentul obligațiunilor pe termen de zece ani a urcat la cel mai ridicat nivel de la crearea euro, respectiv peste 16%, fiind dublu față de nivelul obținut în momentul aprobării ajutorului de 110 miliarde de dolari.

Comparația între Spania și Germania înainte de criza financiară și după arată „cum” și „de ce” Spania – asimilabilă cu statul american Florida – a devenit dintr-un „model fiscal” o problemă a zonei euro și ce anume o împiedică să-și revină rapid la nor-

malitate, neavând o politică monetară proprie. Concluzionând, Krugman repune pe tapet o problemă bine cunoscută, și anume aceea că inflexibilitatea monedei unice stă în centrul crizelor multor țări din zona euro. Dar, dacă este de neconceput prăbușirea proiectului monedei unice – spunem noi –, Krugman afirmă tranșant că funcționarea euro de acum încolo poate **atrage atenția asupra necesității avansării cu o mai mare viteză spre o uniune politică**. Pentru acest obiectiv, țările UE trebuie să înceapă să funcționeze într-o manieră mai apropiată de cea a SUA. Proiectul unei federații de state a fost deja avansat de președintele Comisiei Europene, odată cu prezentarea stării Uniunii în septembrie 2012 în fața Parlamentului European.

Această necesitate pare să fie esența mesajului tuturor criticilor și îndoielilor venite din afara UE cu privire la euro, respectiv înțelegerea naturii de fond a greșelii, a cărei îndreptare constă în urmărirea obiectivului uniunii politice europene, menționat de la bun început în proiectul european, dar în care se progresează încă lent. Krugman avertizează, de fapt, asupra neterminării proiectului monedei unice **în chiar dimensiunea sa politică**, care ar soluționa implicit problema unei politici fiscale unice europene, în timp ce, la nivelul UE, se continuă cu paliativele unei mai bune coordonări în domeniu și cu o preavizare a bugetelor naționale. Krugman rămâne însă rațional atunci când afirmă că o uniune politică europeană nu se va întâmpla curând, dar menționează că perioada care va urma va fi dureroasă, caracterizată prin împrumuturi împovărătoare, cereri suplimentare de programe de austeritate sufocantă, șomaj ridicat și chiar perpetuarea unei inflații ridicate.

Din aceste poziționări este de constatat faptul că situația guvernanței monedei unice îngrijorează dincolo de granițele zonei euro, că eșecul acesteia trebuie evitat prin luarea în considerare a cauzelor, și nu a efectelor, că, poate, situația dificilă a euro a înăsprit efectele crizei economice în țările care folosesc moneda unică, că perioada devalorizării dolarului, pentru a menține la costuri reduse prețul energiei pentru țările zonei euro,

nu a dus la menținerea competitivității exporturilor, că modelul social european consumator de resurse peste capacitatea de generare erodează în mod absolut și diferențiat productivitatea muncii legată de competitivitate, iar că acest lucru subminează baza inițială de stabilire a parităților centrale de conversie a monedelor naționale la euro.

Realitățile economice ulterioare din fiecare țară care a aderat la moneda unică s-au îndepărtat de la compromisul acceptat privind criteriile unei zone valutare optime, iar vina nu poate fi decât a politicilor economice conduse de guverne.

Pare, poate, tot mai evident că recenta criză financiară a fost un test al monedei unice. Același „*The Wall Street Journal*” relatează, la începutul anului 2010, că haosul fiscal din Grecia a pus în lumină unele aspecte vulnerabile ale monedei europene, deși cu câteva luni înainte, în 2009, s-a apreciat că momentul introducerii euro pe piețele financiare a fost cel mai semnificativ eveniment din Europa de la sfârșitul celui de la Doilea Război Mondial încolo.

Economistul-șef de la *Ignis Asset Management*, Stuart Thomson, relatează că euro a fost stabilit ca o căsătorie „*până când moartea ne va despărți*”, iar mai ales țările mediteraneene au avut șansa unei „*fabuloase luni de miere*”, având în vedere performanțele lor de dezvoltare până la un moment dat. Problemele cu euro au readus în actualitate lipsa „*unității fiscale*” și caracterul nu prea benign al unor reguli poate foarte stricte din punct de vedere american, cum ar fi limita deficitului bugetar de 3% din PIB, mai ales pentru țările din eurozonă.

Situația financiară a Greciei a detonat în mod cert dezbateră extinsă despre viitorul euro, dar putea să fie orice altă țară generatoare, având în vedere efectul de *spill-over* asupra percepției investitorilor cu privire la oricare altă țară din zona euro ajunsă în situație-limită: Italia, Spania, Portugalia, Irlanda. Întinderea dezbaterii a acoperit limitele extreme, de la scenariul dezmembrării zonei euro, la cel al prelungirii existenței sale forțate, trecând și prin scenariul „*euro core zones*”, și nu fără efecte în interiorul zonei. Se spune că până și BCE ar fi elab-

borat un studiu legat de modalitățile de părăsire individuală a zonei euro (!).

Conform unor scenarii, ar exista posibilitatea legală de părăsire a zonei euro, dar este nerealistă în practică, iar posibilitatea expulzării unei țări este practic imposibilă. Totuși, legalitatea părăsirii zonei euro pare să fie o problemă minoră față de consecințele economice ale unei astfel de dezmembrări, întrucât răul produs s-ar multiplica la nivelul fiecărei țări a UE și mai departe, în afara Uniunii, ca urmare a interconexiunilor globale.

Și totuși nu putem face abstracție de scenarii și opinii diferite, cu impact, dintre care menționăm:

- Un scenariu pe cazul Spaniei relevă că părăsirea zonei euro ar însemna intrarea imediată în colaps a economiei în cauză. Revenirea la peseta ar însemna o creștere la 20% a dobânzii de finanțare a deficitului bugetar cu împrumuturi pe 10 ani, față de 3,8% în prezent.
- Christopher Smallwood, economist la *Capital Economics*, este vehement în condiționarea revenirii la creșterea economică a Europei numai prin revenirea statelor din zona euro la monedele lor naționale; el pledează că este „*în interesul sănătății economice și succesului pe mai departe al Uniunii Europene*” ca zona euro să fie desființată, justificarea fiind completată de faptul că țările slabe ale zonei euro – Portugalia, Spania, Italia, Grecia și Irlanda – riscă să se confrunte o perioadă îndelungată, chiar decenii, cu scădere economică și cu deflație.
- Comportamentul Germaniei trebuie adus în discuție, deoarece, prin politica sa de expansiune a exporturilor proprii, ca fundament al propriei sale creșteri economice, nu mai lasă loc dezvoltării exporturilor celorlalte țări ale UE; în ciuda excedentului său comercial apreciabil, Germania nu permite expansiunea consumului său intern din motivul doctrinei stabilității, ceea ce face ca piața germană să nu contribuie la creșterea economică pe bază de exporturi ale partenerilor ei mai slabi.
- Statele europene slabe se vor confrunta cu măsuri deflaționiste, având ca efect crește-

rea deficitelor bugetare, singura cale de corecție fiind revenirea la monedele naționale și politica monetară independentă, prin care să poată recurge la depreciere, îmbunătățirea competitivității și relansarea exporturilor.

- Analistii de la *X-Trade Brokers*, cea mai mare casă de brokeraj din zona Europei Centrale și de Est, deși admit pe termen lung un scenariu de desființare a monedei unice, consideră că, în prezent, euro trebuie susținut, pentru evitarea unui haos economic și financiar, cu costuri imense pentru economia globală.

În acest nou context, de deslușire a dificultăților crizelor financiare și economice, soarta euro, din punctul de vedere al continuității sau modificării proiectului monedei unice, nu mai este o problemă exclusivă a zonei euro, ci una de construcție globală. Plecând de la ipoteza că proiectul monedei unice are totuși un singur sens, mulți analiști concluzionează că Uniunea Europeană „are șansa” de a face ceea ce a mai făcut în istoria sa: **să exercite presiuni pentru ca proiectul să continue într-o manieră favorabilă, chiar dacă percepția asupra acestei presiuni va fi una de dezordine în restabilirea ordinii globale.**

Mesajele interne zonei euro. Chiar dacă vocile unor specialiști de marcă din interiorul zonei în discuție, de altfel implicați direct în introducerea monedei unice, au vorbit despre euro ca fiind un „proiect neterminat” sau „antieconomic” din punctul de vedere al teoriei, apreciem că abordarea problemei a privit continuitatea sustenabilă a acestuia, criza financiară punând în evidență tocmai această necesitate.

Pe fondul crizei au devenit mai evidente compromisurile deja conștient făcute între politica monetară unică și politica fiscal-bugetară individuală a statelor zonei euro, mixul dintre cele două politici majore de funcționare a economiilor de piață, reclamat de teorie, neputând fi înlocuit în totalitate, în cel mai bun caz, cu coordonarea economică instituțională și cea informală practică până la momentul crizei și încercările de a o îmbunătăți după.

Credem că proiectul euro trebuie apărut

nu numai prin concluziile desprinse în urma analizei evenimentelor din ultimul deceniu de funcționare efectivă a monedei unice și care balansează spre aspectele bune, ci și prin caracterul lui inedit criticabil. Obstinația de a rămâne exclusiv în constrângerile teoriei zonelor valutare optime are argument că teoria poate fi demonstrată practic, dar ea rămâne deocamdată virtuală, iar optimalitatea ar putea fi lipsită de rigoarea completă pe care o presupune axiomatic.

Să nu uităm însă că, de la elaborarea teoriei zonelor valutare optime încoace, relația subiect-obiect în economie și necesitatea de îndepărtare de la economia mecanicistă au devenit subiecte de dezbatere mai amplă, tocmai pentru a putea decela sensul comportamental al subiectului economic și impactul acestuia asupra transmisiei impulsurilor de natură economică. *Lag-ul* în economie nu poate fi explicat exclusiv ca *inerție fizică* obiectivă între cauză și efect, numai pentru că ar exista un „spațiu” între cele două, măsurabil preferențial prin timp. Acest „spațiu” este populat de reacția actorilor forțați să răspundă unor impulsuri, în condițiile în care trebuie să acceptăm că subiectul economic, prin nedeterminismul său caracteristic, poate răspunde și irațional la ceea ce decidentul consideră că este rațional.

Când considerăm că teoria economică se fundamentează pe necesitatea ca legile economice să-și fi demonstrat valabilitatea pe termen lung, iar funcționarea economiei se bazează pe existența unui număr cât mai mare de agenți economici raționali, atunci momentul crizei trebuie observat și prin prisma modului în care cele două principii enunțate au fost respectate. Or, o serie de analize făcute în cadrul Institutului Național de Cercetări Economice „Costin Kirițescu” relevă că perioada precriză s-a caracterizat prin grava „încălcare” a lor. Melanjul optimalității de tip mecanicist cu comportamentele tot mai voluntare scăpate de rigoarea monitorizării a creat dubii serioase asupra așteptărilor raționale ale unor intervenții care, în alte etape de dezvoltare economică, au putut fi confirmate.

În acest context, considerăm că nu proiectul euro a devenit inconsistent, ci comportamentele față de rigorile proiectului, atâtea câte au fost acceptate prin compromis de la teoria zonelor valutare optime. Este de înțeles de ce mesajele proeuro din interiorul UE au doza de înțelepciune necesară, atunci când afirmă că nu efectele negative ale adoptării monedei unice trebuie avute în vedere, ci cauzele care le-au adus în percepția publică. Acest lucru străbate declarațiile responsabililor europeni ai proiectului euro.

La vremea sa, președintele Băncii Centrale Europene, Jean-Claude Trichet, menționa, într-o declarație, la apogeul crizei Greciei, că **euro este și rămâne o monedă foarte credibilă**, iar zona euro are un program puternic pentru a ajuta statele care se confruntă cu problema datoriilor. Actualul președinte al BCE, Mario Draghi, vine să confirme o astfel de abordare, chiar dacă produce impresia că apasă pe pedale non-standard ale politicii monetare. În cazul Greciei, s-a ajuns în situația de a exista un program puternic, dar a cărui implementare trebuie continuu controlată sub presiune politică din punctul de vedere al realizării reformelor, tocmai în ideea raționalității asimilării politice și sociale a statului în cauză de către UE.

La rândul său, președintele Comisiei Europene, Jose Manuel Durao Barroso, a asigurat la momentul potrivit că nu crede în existența unei conspirații împotriva euro și a atribuit deprecierea de anvergură și rapidă a monedei unice, de la un moment dat, atacurilor pieței la adresa unor state membre ale Uniunii Europene: un „*atac împotriva datoriei suverane a unor state, care trebuie să fie înfruntat cu o enormă hotărâre*”. Șeful executivului comunitar a recunoscut o anumită lentoare în luarea deciziilor și în aprobarea noii legislații după criza din Grecia, dar a estimat că toate statele membre au avut nevoie de timp pentru a evalua o situație considerată „*fără precedent*”.

Premierul portughez Jose Socrates, alături de alți lideri europeni, a estimat că un atac speculativ împotriva euro a fost responsabil pentru uriașele costuri de finanța-

re din țările periferice ale zonei euro și de necesitatea de a impune dureroase măsuri de austeritate, precum creșterea impozitelor sau tăierile salariale în sectorul public.

Nu putem încheia seria principalelor opinii din interiorul UE fără să amintim euroscepticismul președintelui Republicii Cehia, Vaclav Klaus, reiterat într-un discurs care face referiri și la zona euro. El amintește că și cei mai entuziaști „*propagandiști*” ai monedei unice au vorbit despre colapsul potențial al proiectului, care, în opinia sa, are două conotații. Prima, cu care este de acord, se referă la faptul că zona euro nu a livrat efectele pozitive așteptate cu bună credință sau fără de parteneri, iar marketingul acesteia a insistat numai pe beneficii economice incontestabile, cum sunt creșterea economică accelerată, reducerea inflației și protecția față de șocurile externe; de asemenea, zona euro nu a produs efectul de omogenizare a structurilor economiilor statelor membre. A doua conotație, cu care Klaus nu este de acord, se referă la faptul că eventualul colaps al zonei euro ar putea însemna desființarea instituțională a acesteia, cu dispariția monedei unice. La acest deznodământ nu se poate ajunge, întrucât în proiectul euro s-a investit un capital politic imens, care este „*cimentul*” Uniunii și calea spre noi elemente de superstatatitate. Prețul acestei continuități va rămâne mare și va consta în creșteri economice modeste pentru zona euro, aducând pierderi economice și țărilor nemembre ale zonei euro. Klaus susține că două promisiuni ale Uniunii nu au fost îndeplinite: (1) după crearea zonei euro, creșterea economică a statelor membre a fost cu mult mai mică față de decadele anterioare, ducând la adâncirea *gap*-ului față de economiile altor țări; (2) fiind un proiect politic, cum îl definea chiar Otmar Issing, economistul-șef al BCE, într-un discurs ținut chiar la Praga (decembrie 2009), s-a dovedit că stabilitatea monedei euro și menținerea sa „*în viață*” incumbă costuri care exced beneficiile. Prin prisma acestor considerente, Klaus afirmă că neintrarea Cehiei în zona euro până în prezent nu este o greșeală.

Acest lucru, așa cum afirma și decedatul

guvernator al Băncii Centrale a Poloniei, Slawomir Skrzypek, a permis celor două țări – Cehiei și Poloniei – să navigheze confortabil prin criză, grație flexibilității cursului de schimb, de care se bucură numai țările care nu fac parte din zona euro. Skrzypek mai afirma (în aprilie 2010) că „povestea pierderii drastice a competitivității de către țările periferice zonei euro de-a lungul unei decade este o lecție salutară”, evident pentru cine o va lua în seamă cât nu va fi prea târziu, și nu neapărat din motive de euro.

Premierul polonez Donald Tusk a avertizat chiar în prezența președintelui Comisiei Europene, Jose Manuel Durao Barroso, asupra „tentativei elitiste a zonei euro”, afirmând că guvernanța economică a Europei nu trebuie limitată numai la cele 17 țări care folosesc moneda unică. Polonia, ca țară aspirantă la moneda unică, se așteaptă ca **zona euro să fie un lider, dar și vocea celor din afara zonei trebuie ascultată.**

Observația premierului polonez urmează ideii lansate de Franța cu privire la crearea unui **guvern economic al liderilor din zona euro (!)**, propunere care ar fi fost bine primită de președintele Uniunii Europene, Herman Van Rompuy. Un astfel de proiect incumbă pericolul divizării europenilor și, ca urmare, el nu poate fi susținut de executivul comunitar. Jose Manuel Durao Barroso a replicat, inclusiv pentru liniștea premierului polonez, că europenii au nevoie de „o guvernanță îmbunătățită nu numai în zona euro, ci și la nivelul Uniunii”, tocmai pentru a fi menținută integritatea procesului de integrare.

Bucureștiul a fost și el sediul emiterii unor păreri referitoare la subiectul analizat, cu prilejul Forumului Financiar al Europei Centrale și de Sud-Est (2010). Bancherii prezenți la dezbateri au opinat că moneda europeană va supraviețui crizei economice, dar nu va deveni valuta de rezervă exclusivă a Europei.

Nouriel Roubini, prezent la Forumul Financiar de la București, afirma că începutul revenirii economice nu este similar cu reluarea creșterii economice, în zona euro, aceasta putând fi zero sau chiar negativă. Dacă va fi recesiune, lucru care nu este bun

pentru balanțele comerciale ale acestei regiuni (Europa Centrală și de Sud-Est, n.n.), se va mări deficitul fiscal. Condițiile de creditare vor deveni mai aspre, ca urmare a faptului că o mare parte a sistemului financiar local este dominat de bănci europene care au filiale în regiuni. Moneda unică ar putea continua să se deprecieze, fapt ce ar putea determina o restaurare a competitivității în zona euro, dar greutățile financiare ale statelor slabe din zona menționată ar putea deveni frâne în reformele pe care le au de făcut.

Cu un alt prilej (Conferința de la Toronto, Italia, 2010), același Nouriel Roubini afirma că o devalorizare ordonată a euro este singurul lucru care ar putea preveni destrămarea uniunii monetare. În opinia acestuia, se presupunea că euro ar putea merge spre paritate cu dolarul sau chiar mai jos de aceasta, dar cum creșterea economică este afectată de mai mulți factori (cum ar fi măsurile de austeritate bugetară și scăderea cotației acțiunilor), este posibil ca deprecierea euro să nu fie suficientă pentru prevenirea unei noi recesiuni.

Opiniile de ordin general, cu soluții problematice în această etapă, păreau să treacă cu ușurință pe lângă decidenții Comisiei, deși este de presupus că în laboratoarele sale analitice acestea au avut ecou. În acest sens, la mijlocul anului 2010 nu ne mai surprinde *aglomerarea* de declarații, de la un înalt nivel politic, în care se lansează demersul tehnic necesar ca zona euro să rămână viabilă.

Fostul președinte francez, Nicolas Sarkozy, a pledat, în cadrul Consiliului de miniștri (desfășurat pentru prima oară în prezența ministrului german de finanțe Wolfgang Schäuble – un proeuropean ferm, apărător al austerității bugetare), pentru, măcar, „o necesară convergență fiscală” între Paris și Berlin. El a spus că este de dorit ca guvernele celor două țări să ia decizii orientate spre această convergență, pe baza unei analize comparative a sistemelor fiscale francez și german, care să fie prezentată Curții de Conturi din Franța și unui organism echivalent din Germania.

Președintele francez și-a argumentat opi-

nia pe faptul că nivelul impozitelor obligatorii este similar în cele două țări (reprezentând 39,5% din PIB în Franța și 42,8% în Germania, în 2008), dar trebuie admis că cifrele globale ascund realități diferite. Dar ceea ce ar putea fi instrumental pentru viitorul Uniunii, spunea Sarkozy, este faptul că un proces de convergență între sistemele fiscale ale celor două țări este un element esențial al integrării economice și al dezvoltării pieței interne din Europa. Evident că, de la această pledoarie, în prezent suntem cu mult mai departe.

Propunerea se înscria în măsurile de natură să consolideze tocmai guvernarea economică a Europei și coeziunea Uniunii Economice și Monetare, după cum a afirmat Sarkozy, întrucât criza pe care a traversat-o Europa a arătat că stabilitatea de pe conti-

nent se bazează (încă) pe tandemul franco-german. Cele două țări, a căror interdependență economică, comercială, industrială și financiară este recunoscută ca fiind extrem de puternică, reprezintă numai ele la un loc 49% din PIB-ul zonei euro. Ca urmare, creșterea sănătoasă a celor două țări rămâne un element esențial pentru dinamismul proiectului euro.

Critici sau susțineri în fața provocărilor zonei euro identifică de fapt curențe de guvernare, în sensul de guvernare structurată și de calitate la nivel comunitar. Orientarea spre îmbunătățirea guvernării europene sperăm să nu fie doar folosirea unui simplu eufemism la ceea ce ar fi trebuit să fi fost făcut în mod normal la nivelul Uniunii, cu implicarea responsabilă a fiecărui stat.

